

АДАМ МІЦКЕВИЧ.

WIELKA UTRATA

ІСТОРИЧНА ДРАМА З РР. 1831 — 32.

З ДОДАТКОМ ЖИТЕПИСУ А. МІЦКЕВИЧА ТА ВИБОРУ
ЙОГО ПОЕЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ

ВИДАВ

Др. Іван Франко.

ЛЬВІВ 1914.

З ДРУКАРНІ „ДІЛА“ ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10. (Дім Тор. „Просьвіта“).

ДРАМА ІНТЕР'Ю

Право передруку драми й перекладу житєпису Міцкевича
застерігає собі видавець

Д-р ІВАН ФРАНКО.

891.85

M58

Ow.f

Зміст:

Передне слово	III—VIII
Адам Міцкевич	IX—LXIII
I. Вступ	IX—X
II. На Литві 1798—1824	X—XIX
„Геть із моїх очей!“ (переклад)	XVIII—XIX
III. У Росії 1824—1829	XIX—XXVII
В альбом пані Собаньській (переклад)	XXI
„Непевність“ (переклад)	XXI—XXII
„Відїзд із Одеси“ (переклад)	XXII—XXIII
IV. Німеччина й Італія 1829—1831	XXVII—XXXVI
„До матери Польки“ (переклад)	XXXIV—XXXV
V. Польське повстанє 1831—1832	XXXVI—XLVI
„Polska w banku“	XXXIX—XLIV
VI. В Парижі 1832—1838	XLVII—LVI
„Prolog do Pana Tadeusza“	LI—LIV
VII. Останні роки 1839—1855	LVI—LXII
Ода до Наполеона III.	LX—LVI
WIELKA UTRATA	1—194
WIDOK I. Petersburg	1—12
Scena 1	12—13
Scena 2	13—15
Scena 3	15—27
Scena 4	27—34
Scena 5	34—44
Scena 6	45—46
Noty	47—50
WIDOK II. Warszawa	51—54
Scena 1	54—57
Scena 2	57—62
Scena 3	62—69
Scena 4	69—73
Scena 5	78
Scena 6	79—115
Scena 7	115—121
Scena 8	121—126
Scena 9	127
Scena 10	129—153
Noty	154—155
WIDOK III. Niewola	155—164
Fischau. Scena 1	165—169
Poznań Scena 2	169—171
Gdańsk Scena 3	
Warszawa Scena 4	
Kronsztat Scena 5	

Dom wiejski Scena 6	171—175
Noty	177—178
WIDOK IV. Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich. Scena 1	179—184
Rzym. Scena 2	185—194

Вибір поезій Адама Міцкевича в перекладі Івана Франка. 195—244

Переднє слово (з портретом Ю. К. Ордона)	197—202
Пербург (поема)	203—232
I. Дорога до Росії	203—207
II. Передмістя столиці	207—208
III. Петербург	208—213
IV. Памятник Петра Великого	213—214
V. Перегляд війська	215—226
VI. Олешкевич	226—230
Пояснення автора до сеї поеми	231—232
Смерть полковника	233—234
Нічліг	234—235
Ордонова редута	236—238
Чати	239—240
Втека	241—244

Переднє слово.

Подаю тут своїм землякам і братам Полякам книжку, якої мабуть ніхто й не надіється. Подаю визначний, можна сказати, геніяльний твір Адама Міцкевича, написаний у часі найвищого розцвіту його поетичної творчості, в р. 1834 зараз по написанню „*Pana Tadeusza*“, який одначе дивним капризом долі лишився аж доси нікому невідомий. Подаю сей твір, що від тепер буде належати до головних окрас польської літератури і який можна вважати незрівняним зразком політичної драми, що до композиції та ширини плану значно висшим від третьої частини „*Dziadów*“, хоч генетично він і злучений із нею, і який можна поставити обік великої національної епопеї Міцкевича як велику національну трагедію, на яку не здобувся ні один інший польський письменник.

Подаю сей твір у польським оригіналі, та з українсько-руським літературно-критичним апаратом, зі студією про життя Міцкевича та з додатком мого перекладу деяких його творів, спеціально політичного змісту, на українську мову. Подаю польський архитвір в українській одежі як документ тісного звязку обох народностей на культурнім та літературнім полі, звязку, що зробив можливою появу власне такої книжки. Чого навчать ся з неї Українці, се не моє діло вгадувати; я зробив усе можливе, залежне від мене, аби передати в ній моїм землякам ту частину духової спадщини великого польського поета, що може підняти духа народу, і в кожній його одиниці збудити віру в боже Провидіння, любов до своєї вітчизни, хоробрість та витривалість у злиднях життя та супокій і об'єктивність у судженні добрих і злих прикмет не тільки одиниць, але також націй. Чого маю надіятися від братів Поляків за сей несподіваний для них дар, се мені також байдуже; висловляю тільки одно бажання, аби й вони з сеї книжки навчилися того самого, чого бажаю навчити нею своїх земляків. Певна річ, не мені вчити їх лю-

бови своєї вітчизни, патріотизму за посвячення для високого ідеалу, але невеличка лекція виrozumілости та обективности в судженю інших, чи то осіб чи націй, не пошкодила-б їм.

У голосах Поляків про український народ та українське письменство аж надто часто чути такі слова, буцім то Українці тим тільки й дишуть, що ненавистю до Поляків, і те тільки вміють, що сіяти ненависть і ворожнечу проти них. Може отся книжка покаже їм, що Українці вміють сіяти й дещо инше.

Тут місце сказати дещо про рукопис, із якого передруковано сей твір Міцкевича та про ті невеличкі пригоди, які мав я з ним прийшовши в його-посіданє. У р. 1902 або 3 я купив у львівського антикваря Гельця два оправлені рукописи формату середнього 4 то, один у червоній півшкіряній оправі, а другий у зеленій, та з початку, занятий щоденною літературною роботою, я не мав часу переглянути їх. Оба рукописи походили, як признав ся мені довірочно д. Гельцель, із спадщини недавно перед тим помершого руського митрополіта Сільвестра Сембратовича. Коли я кілька місяців пізнійше почав роздивляти ся в своїй бібліотеці, я вже не знайшов рукопису в зеленій оправі, і доси не знаю, де він міг подіти ся. Натомість рукопис у червоній оправі я знайшов і прочитавши з него кілканацять перших карток я переконав ся, що се польськими віршами писаний драматичний твір незвичайної вартости, якого автором міг бути тільки котрийсь із чільних польських поетів із доби романтизму. Я зразу подумав про Словацкого, який окрім відомих із дотеперішніх видань драматичних творів полишив по собі ще дуже велике число чи то уривків, чи навіть цілих драм, із яких одну „Агезіля“, памятаю, копіював для видання в бібліотеці Оссоліньских у Львові мій знайомий др. Г. Бігеляйзен, що також випустив у світ критичні видання творів Міцкевича й Словацкого.

Зі своєю знахідкою та зі своїм догадом я звів ся троха пізнійше перед иншим моїм знайомим, дром А. Брікнером, професором берлінського університету, одним із найвизначнійших знавців історії польського письменства. Проф. А. Брікнер зацікавив ся очевидно моєю звісткою і просив мене показати йому рукопис. Я без вагання позичив йому той рукопис, і він держав його у себе в Берліні більше як пів року, та нарешті на мою листовну просьбу відіслав мені його з тою увагою, що про авторство не може сказати мені нічого і що се на його думку один із тих політично-сатиричних творів, яких по упадку повстання 1831 р. було написано дуже багато.

Але в осени 1908 р. я по звичайному людському погляду надприродною, а в моїм теперішнім стані природною дорогою одержав відомість, що червоно оправлений рукопис у моїм посіданю містить твір Міцкевича, не авто-

граф, а тільки копію переписану в Парижі незабаром по написанню твору знайомою жінки Міцкевича Яніною Вітвіцькою, без відома самого Міцкевича, і що його заголовок по замислу самого Міцкевича був „Wielka ułtata“.

Задумавши зараз тоді опублікувати сей твір, я почав шукати за слідами його істновання в друкованій спадщині Міцкевича, і справді знайшов у книжці його сина Владислава п. з. „Żywot Adama Mickiewicza, podług zebranych przez siebie materyałów oraz własnych wspomnień. W Poznaniu 1890—5“ у т. II. дещо таке, що дало мені певність, що Міцкевич іще в р. 1832 задумав на борзі плян великої драми про „мучеництво Польщі“ по здушенню повстання з 1831 р. Не зайвим буде додати тут, що ще не розпочавши друку драми я зговорився про неї також із дром Бігеляйzenом і. показав йому рукопис. Розуміється, др. Бігеляйzen поглянувши тільки на почерк зараз рішучо сказав, що се не Міцкевичеве письмо, а потім не пробуючи прочитати ані одної сторінки рукопису він заявив рішучо, що знає майже на память усю спадщину Міцкевича і вважає по просту неможливим, аби Міцкевич міг написати таку драму. Коли я заявив йому свій намір надрукувати сю драму, він не менше рішучо заповів мені, що Поляки спротивлять ся моїй догадці про її авторство та в своїм часі докажуть її безпідставність. Цікава річ, що власне в Бігеляйzenовім виданню творів Міцкевича я знайшов також дещо таке, що потверджує мій погляд що до авторства сеї драми.

Рукопис, що послужив основою сего видання, се книжка формату 4-о, що містить у собі нумерованих 275 сторін сірого, лінійкованого паперу без титулу, без підпису автора та без ніяких інших дописків, що вказували би на час і місце його написання. Рукопис писаний жіночою рукою, з досить численними помилками в тексті що до правопису та інтерпункції, містить ось які часті:

Widok I. Petersburg. Scena 1-a (ст. 1—17), Scena 2-ga (ст. 17—18), Scena 3-cia (18—21), Scena 4-ta (ст. 21—40), Scena 5-a (ст. 40—50), Scena 6-a (ст. 50—55), Scena (ст. 55—66), Noty (ст. 67—68).

Widok II. Warszawa. Scena 1-a (ст. 69—74), Scena 2-a (ст. 74—78), Scena 3-cia (ст. 78—83), Scena 4-ta (ст. 83—90), Scena 5-a (ст. 90—101), Scena 6-a (ст. 101—113), Scena 7-a (ст. 113—114), Scena 8-a (ст. 114—162), Scena 9-a (ст. 162—169), Scena 10 (ст. 170—179). Noty (ст. 179—180).

Widok III. Niewola. Fischau. Scena 1-a (ст. 181—214). Poznań. Scena 2-a (ст. 214—216), Gdańsk. Scena 3-cia (ст. 216—231). Warszawa. Scena 4-a (ст. 231—236). Kronstadt. Scena 5-a (ст. 236—239). Dom wiejski. Scena 6-a (ст. 239—245). Noty. (ст. 246—248).

Widok IV Scena 1: Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich (ст. 249—258), Scena 2-ga. Rzym, (ст. 258—275).

VIII

Сей рукопис положено в основу друку, не переписуючи тексту. Се спричинило деякі труднощі при корекції, бо в рукописі були деякі помилки мовні та правописні, що походили чи то з самого оригіналу через недогляд автора, чи то з недокладного відчитання оригіналу копією. Неконсеквенція рукопису в писанні назви Paskiewicz (декуди там стоїть Paszkiewicz) спричинила те, що в друку від ст. 14 до 31 скрізь стоїть Paszkiewicz, а далі, як і слід було скрізь, Paskiewicz. Мабуть із вини друкарської машини або черенок у многих місцях друку не повиходили точки та протинки; тих невеличких хиб не справляю, бо тямучий читач легко завважить, або й не завважить їх. Із завважених помилок друку прошу поправити перед читанєм ось які:

- * Ст. 12 ряд. 3 з низу sie на się;
- " 14 " 16 з гори rece на ręce;
- " 29 " 3 з гори Ze на Że;
- " 64 " 3 з низу gdzieś на gdzieś;
- " 68 " 10 з гори Żegna на Żegna;
- " 96 " 3 з гори B prawda на A prawda;
- " 99 " 1 з низу в скобках p на pię;
- " 104 " 8 з гори Pernie на Permie;
- " 106 " 1 з низу eligia на religia;
- " 117 " 4 з низу P zebija на Przebija;
- " 123 " 9 з гори w lno на wolno;
- " 135 " 18 з гори nle на nie;
- " 141 " 16 з гори m cy на mocy;
- " 172 " 12 з гори tez na też.
- " 217 " 18 з гори достявщика на доставщика.
- " 228 " 10 з гори одні на одні.
- " 230 " 29 з гори скорбнії на скорбні.

Надто в нотках на ст. 232 до нотки 12 перед текстом треба додати: До р. 653, до нотки 13: До р. 673, до нотки 14: До р. 690, до нотки 15: До р. 716, а до нотки 16: До р. 1046 і далі. На кінці сеї нотки треба додати: „Дещо більше про Олешкевича у вступній студії на початку сього тому“. Деякі відміни друкованого тексту від рукопису зазначено в нотках під текстом; се вчинено тільки в перших двох діях, а в дальшій тексті відміни не зазначувано.

Писано д. 16. серпня 1913.

Іван Франко.

Адам Міцкевич.

I. ВСТУП.

Адам Міцкевич без сумніву найбільший поет польської нації і один із найгеніальніших людей, яких видало людство. Та духова спадщина, яку він полишив у своїх творах, се тільки мала частина того, що він міг зробити протягом свого не дуже довгого життя, як би те життя було зложило ся щасливіше. В досить частих щасливих хвилях свого життя він підіймав ся на таку висоту поетичного вітхнення, як мало котрий инший поет. У своїй письменській діяльності він виявляв велику різносторонність духових інтересів, незвичайну силу вислову та плястику поетичного мальовання; при тім як чоловік він був людиною високо моральна, а його поетичний талант не ставав на перешкоді тверезому розумінню людей та відносин. Глибока релігійність, що визначає його прим. у порівнянню зі Словацким, могла в щасливіших обставинах допомогти йому до сотворення далеко більшого числа безсмертних творів, як ті, що він лишив по собі, але незavidні обставини його пізнішого життя підкопали та висса-ли перед часом його творчу силу і завели його на дорогу, що не могла обіцяти ніяких тривких успіхів.

Доля не щадила Адамови Міцкевичу житєвих приємностей та втіх, але не пощадила йому також важких ударів, що передчасно звели його в могилу. Вроджений на території колишнього Великого Князівства Литовського, в так зв. Чорній Руси, з досить заможних родичів польського походження, він здужав у молодих літах серед виємково корисних обставин присвоїти собі досить широке та поважне знанє, а надто провів ті молоді літа в такому добірнім та благороднім товаристві, яке рідко коли випадає на долю молодого чоловіка. Важкий удар його молодости, увязненє за політичні думки та примусова подорож по різних столицях Росії,

був для него знов таки виємковим способом не стільки нещастєм, скільки досить приємною та корисною школою життя, та й дальші літа його життя від виїзду за границю в р. 1829 аж до женячки в р. 1834 складали ся досить корисно і сприяли нечувано високому розмахови його поетичної творчости. За те друга половина його життя від часу його подружжя аж до смерти являєть ся якоюсь наглою декаденцією, в якій майже зовсім висихає жерело його поетичної творчости, а хоч ті дальші роки його життя заповнені працею журналістичною та науковою, то все таки на них тяжить якась важка хмара, з якої поетови, що стратив надію повороту до вігчини, не було ніякого виходу.

Бажаючи у вступі до сеї книжки подати короткий та по змозі повний нарис життя й діяльности Адама Міцкевича, та не маючи змоги дати тепер власну оригінальну студію, для якої треба би визискати всі найважнійші жерела опубліковані доси, я рішив ся подати тут у перекладі з російської мови статтю польського письменника та історика польської літератури В. Спасовича, поміщену в т. XIX. „Енциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона“ (С. Петербургъ 1896 ст. 503—508), доповняючи сю статтю (скажу мимоходом, у деяких подробицях не свободну від помилок) датами та матеріалами взятими з чотиротомової праці сина поетового Владислава Міцкевича п. з. „Żywot Adama Mickiewicza“, виданої в Познані в pp. 1890—1895.

II. НА ЛИТВІ 1798—1824.

„Адам Міцкевич, найбільший польський поет, проводир польського романтизму, родив ся д. 24. грудня 1798 р. в селі Заосе недалеко Новгородка Мінської губернії, де його отець Миколай, родовитий шляхтич, середньо-заможний та обтяжений численною родиною, займав ся адвокатурою“. До сих звісток Спасовича про місце вродження та рідню Міцкевича варто додати, що Заосе було не село, а тільки фільварок, віддалений 5 миль від Новгородка, власність родини Міцкевичів, за який його стрий Йосиф Міцкевич 40 літ правував ся з давнішим посідачем Яновичем, та вигравши процес у суді, а не можучи добити ся його урядового виконання, оружною силою сусідів заїхав сю маєтність, здобув її і змусив перестрашеного Яновича винести ся з фільварку (А. Mickiewicz op. cit. I. ст. 1—6). Оповіданє про той заїзд, що належало до родинної традиції Адама Міцкевича, послужило йому мабуть мотивом до опису шляхетського заїзду в його епопеї „Pan Tadeusz“. Отець Адама Миколай крім школи Домініканської в Новгородку не мав ніяких висших студій, і добив ся адвокатури очевидно тільки звичайною в польських часах адвокатською практикою. Він мав 5 синів, із яких найстарший Францішок Броніслав родив ся в р. 1796,

другий Адам Бернард 1798, третій Юліян Александер 1801, четвертий Казимір Юрій 1804, а п'ятий Михайло Антін 1805; сей остатній умер у шестім році життя (там-же ст. 6).

„Початки шкільної науки Міцкевич одержав у школі Домініканів у Новгородку. В році смерті свого вітця (1812) він був свідком переходу одної часті великої французької армії до Росії, що розбудив дуже живі національні надії Поляків на Наполеона. Подобиці того переходу полишили живі сліди в уяві та пам'яті молодого Адама, який від того часу на ціле життя зробив ся горячим наполеоністом“.

До сих слів д. Сп. можна додати, що Міцкевича прийнято до першої класи Новгородської повітової школи д. 13 вересня 1807 р. разом із його старшим братом. Він жив у тім місті в домі вітця, а мати зі службою жила на фільварку, та пізнійше переїхала також до міста, до власного мурованого дому, що був найкрасшим домом у тім місті. Між забавами шкільної молодіжи були також театральні вистави, та головню улюблені були забави в вояків, що довели навіть до формальної організації ученицьких полків. У р. 1810 вибухла в Новгородку велика пожежа, що дала Міцкевичеві привід до першого поетичного твору. Отець Адама вмер д. 16 мая 1812 р., не доживши приходу французької армії до Литви. Французи перейшли Немен під Ковном д. 24 червня, а 28 війшли до Вільна без опору. В саме полудне того дня приїхав туди Наполеон. До Новгородка приїхав д. 8 липня Наполеонів шурина, вестфальський король Жером. О скільки радісний був для литовсько-польської людности прихід французької армії, о стільки сумний та прикрий був її безладний поворот зимою того-ж року. (Там-же ст. 11—24)

„В р. 1815 Міцкевич удав ся до Вільна і вступив на університет на філософський факультет, а в р. 1819 скінчивши курси він був назначений учителем латинської літератури в Ковні. Від тоді проявила ся його поетична творчість і тягла ся без перерви з незвичайним успіхом аж до р. 1834, коли він скінчив остатню свою поему „Pan Tadeusz“. Уже на студентській лавці його захопив романтизм. Серед віленської університетської молодіжи романтизм одержав національну закраску. Молоде покоління, що народило ся вже по розділах Польщі, старало ся переродити ся морально, відкупити гріхи минушини, надіюючи ся дожити ще не тільки культурного, але також політичного відродження вітчизни. Ті надії піддержували також політичні події в західній Європі, головню війни Наполеона, що довели до утворення Варшавського Князівства в р. 1805 і т. зв. Королівства Польського, що повстало наслідком ухвали віденьського конгресу 1815 р. Головним провідником руху між студентами був Тома Зан, а любимцем усеї молодіжи зробив ся Міцкевич. Товариство „Promienistych“ мало статут затверджений ректором, ділило ся на групи по факультетам, відбувало зі-

браня та прогульки за місто, в яких не рідко брав участь також Міцкевич, що приїздив із Ковна. Могутнім виразом смілих полетів і можна сказати титанічних змагань кружка була Міцкевичева „Oda do młodości“.

До сего оповідання д. Сп. треба додати ось що. Школу в Новгородку скінчив Міцкевич д. 15 червня 1815 р. Віленський університет був заснований за порадою кн. Адама Чарторийського постановою царя Александра I. з д. 24 січня 1803, а д. 18 мая того-ж року кн. А. Чарторийський був іменований його куратором. Університет складався з 4 виділів: фізично-математичного, наук моральних і політичних, літератури та штуки й медицини. На удержанє університету російський уряд визначив 105.000 рублів річно. Визначні професори, яких пощастило зібрати до того університету, швидко поставили його в ряді ліпших університетів європейських. (Там-же ст. 2—3). В часі університетських студій Міцкевича ректором університету був Симеон Малевський, із якого сином Францішком Міцкевича лучила щира приязнь. Міцкевич зразу записався на виділ фізично-математичний, але швидко перейшов на літературний, де особливо визначався професор клясичних мов Готфрід Ернст Гроддек (там-же ст. 31). Для характеристики літературних відносин тодішнього Вільна треба зазначити, що від д. 21 падолиста 1815 р. там почав виходити часопис „Tygodnik Wileński“ накладом книгаря Завадзкого. Слідуючого року появилося також гумористично-сатиричне письмо „Wiadomości brukowe“, орган групи молодших і старших вільнодумців (головно Лехніцкого, Контрима, Яна Снядецького та Баліньського), яких називано „шубравцями“. Сей часопис продержався одначе недовго, бо вже д. 15 червня 1822 р. його заборонено. (Там-же ст. 105)

Студентські організації в Вільні мали дуже значний вплив на виробленє характеру та поетичної творчости Міцкевича, і тому варто тут подати про них дещо докладніше. Першою організацією були Фільомати, тайний кружок без статутів, заснований д. 1 жовтня 1817, п'ятьма студентами: Томою Заном, Адамом Міцкевичем, Йосифом Ржовским, Францішком Малевским, Яном Чечотом і Онуфрієм Петрашкевичем. „Фільомати — читаємо у Вл. Міцкевича т. I. ст. 38, — зобов'язувалися під присягою все жите працювати для добра вітчизни, для науки та чесноти, впливати прикладом і радою на молодіж, по скінченню університету піддержувати між собою зв'язок, аби один одному не давав скніти в бездіяльности“. На товариських зібраннях члени кружка відчитували свої літературні праці та поетичні твори, і тут у перше розвинувся поетичний талант Міцкевича. Пізніше, вже по виїзді Міцкевича до Ковна Зан із широкого кружка Фільоматів (любителів науки) утворив тіснийший кружок Промінястих, щось у роді зв'язку вільних мулярів, злученого

містичними вузлами чуття, що проявляло себе видаванем проміння, яке вязало душу з душею. Сей звязок був явний, оснований на статутах, затверджених ректором Малевским д. 22 мая 1820. Офіційно він мав назву „Збір приятелів пожиточної забави“, але фактично стояв під зверхністю тайного звязку Фільоматів, а на своїх зборах забавляв ся містично-релігійними практиками, що знаходили свій вираз у спеціально зложених молитвах на взір християнських щоденних молитов. Подаю тут деякі тексти тих молитов як документи духового життя того кружка. Ось який був Отченаш Промінястих: „W imię Ojca promionków, synów jego, ducha czasu i świętej przyjaźni, Amen. Ojcze nasz, promionku światła, którym człowieka Bóg uderował, święte twe dary! Przyjdź twe panowanie, bądź wolą naszą tak w domowym zaciszu, jak w publicznej usłudze! Miłość rzetelnego dobra daj nam dzisiaj, prostuj nam nasze postęпки, jak my innych prostować chcemy, odwóđź i zachowaj nas od złego. Amen.“

Коли ще сяк-так можна було не знаходити нічого злого в тій досить самовільній перерібці молитви Господньої, то вже зовсім иншим духом віє перерібка польської молитви „Zdrowaś Marya“: „Zdrowaś Feli, pełna światła promionków, Zan z tobą! Błogosławionaś ty pomiędzy promienistemi i błogosławion owoc wdzięków twoich, teoria promionków. Święta miłości kochanej ojczyzny, przymiocie Arcego, bądź w sercach naszych teraz i zawsze i w każdej potrzebie. Amen“. Очевидно маємо тут сліди містичного культу осіб, що займали визначне місце в кружку, Зана та його улюбленої Феліції, невідомого прозвища. Не наводжу тут Credo Промінястих, яке в своїм містичнім розгоні доходить декуди до абсурдів, і в яким важна тільки обіцянка членів, що „dla Ojczyzny i wzajemnej pomocy umęczyć się i ukrzyżować dadzą“, та кінцевий уступ, у яким читаємо: „Wierzę w ducha czasu, święte prawdy czystej religii i zdrowego rozumu, w obcowanie przyjazne z rodakami, w rozbrat na zawsze z egoizmem, w nieśmiertelność sławy i jej żywot wieczny“. Із десяти заповідей Промінястих наведу лише 1: „Nie będziesz miał bogów cudzych przed moim i promieniem światła, który jest ci dany“. В заповіді 3 наказуєть ся святкувати день 6 мая через умиванє, поцілунок і молоко, в заповіді 5 наказано: „Nie zabijaj, chyba na zgubę twoją nastającego nieprzyjaciela“, а в заповіді 6: „Nie kradnij cudzoziemskich zwyczajów i mowy, i szanuj swoje“. Кінчать ся ті заповіді словами: „Będziesz miłować Arcego (мб. Зана, голову кружка) i prawo promienistości ze wszystkiego serca twego, a bliźniego twego jak siebie samego! Arcy bądź miłościw, ucz nas twojej teorii!“.

В осени р. 1820 рух серед університетської молодіжи дійшов до так великих розмірів, що Фільомати почали бо-яти ся, аби про нього не довідала ся власть. Для того ухвалено утворити обмежений, але дібраний легальний звязок,

якому дано назву Філяретів. Той звязок мав більше політичний характер, ніж Фільомати. Чи належав до нього Міцкевич, невідомо. Від р. 1820 він часто хорував, а д. 9 жовтня 1820 р. вмерла його мати. (Там же ст. 38, 51—57, 66).

„Ще перед виходом із університету Міцкевич познайомився з заможною обивательською родиною Верещаків у селі Тугановичах і пристрасно закохався в Марію Верещаківні, дочці властителя того села. Родичі зразу не противилися, досить частим відвідином Міцкевича в їх домі, але нарешті спротивилися пошлюбленню їх дочки з мало заможним Міцкевичем і присилювали її вийти заміж за старшого від неї, досить багатого графа Путткамера. Сю розлуку Міцкевич оплатив тяжкою та довголітньою журбою і навіть хворобою, в якій нераз думав навіть про самовбивство, і від якої освободив себе після фізичного одужання так, як звичайно освободжають себе поети від душевного терпіння, геніяльним поетичним твором, якому дав назву „Dziady“ (поминки по померших), у яким передав не так історію своєї любови, як радше незвичайно сильний вплив чуття, що мучило його. Віленські товариші помогли йому видати першу збірку його поезій п. з. „Balady i romanse“ в р. 1821, а також слідуєчого року другий том, у який ввійшла поема з литовської бувальщини „Grażyna“ та перші дві частини драматичної поеми „Dziady“. В обох тих томах Міцкевич зачепив і визвав до бою людей псевдо-клясичної та раціоналістичної школи, що признавали тільки силу розуму, аналітичний ніж та скло, відкидали релігію як забобон поспільства і заперечували все таємне та невідоме, чого не може дійти розум, а що відкриваємо тільки чутем. Найважніший із тих перших творів Міцкевича, поема „Dziady“, взяв свою назву від на половину поганського празника поминок по померших, коли прості люди зносять на кладовища страви та напої і викликають уночі духів померших із того світа на гостину. Між тими духами являється також Густав, що покінчив своє життя самовбивством із любови і за те засуджений кожного року на ново переживати свої передсмертні муки“.

Деякі ближші подробиці про події років 1818—1821 подаю на основі книжки Вл. М., т. I. ст. 40—78. Уперше познайомився Адам із Марією літом 1818 р. Її мати тоді була вже вдовою, а вона була тільки о рік молодша від Адама. В січні 1818 р. вийша друком його перша писана річ „Uwagi nad Jagiellonidą Dyzmy Bończy Tomaszewskiego, drukowaną w Berdyczowie 1818“, а в лютім того-ж року його оповідання „Żywila“ в г. 133 „Tygodnika Wileńskiego.“ Характерна розвязка сего оповідання, в яким Живіля вбиває свого коханця Порая (Порай був герб Міцкевича) за зраду вітчизни. В тім самім році в маю вийшло в тім самім тижневнику ч. 139 друге його оповідання „Karyla“, в яким героїня вмирає по смерті свого коханця, замордованого її братами. Сю тему знай-

шов Міцкевич у Декамероні Боккачія. Того-ж року д. 23 липня його іменовано учителем у Ковні, де він пробув до р. 1821 і понаписував немало поетичних творів. У р. 1820 Міцкевич у останнє був у Тугановичах, а вернувши відтам у серпні до Вільна тяжко занедужав. Д. 2. лютого 1821 р. Марія вийшла заміж за графа Лаврентія Путткамера, вродженого в р. 1794, що служив у французькій армії, був якийсь час у пруській неволі, а потім вернув до свого маєтку на Литві (там-же ст. 62). Його жінка, а Міцкевичева Марія, вмерла д. 27 грудня 1863 р.

„В пору своїх любовних терпінь Міцкевич особливо полюбив Байрона, переняв ся наскрізь духом його поезій, з гіркою іронією, а навіть із погордою дивив ся на людей і почував у собі велику силу, що має жерело в людській волі. Перша збірка його поезій викликала переполох між критиками та віршописами віленськими та варшавськими. Дехто насміхав ся з нього, але ніхто не виступив із прилюдною полемікою. Тим часом молодіж дуже живо розкупувала його твори і серед неї зародив ся погляд, що між ними явив ся великий національний, самостійний поет“.

Із того часу варто зазначити ще деякі подробиці з життя Міцкевича. Вчительська служба в Ковні, хоч Міцкевич пильнував лекцій і не міг жалувати ся ані на окружене, ані на поведжене з ним властиві, була йому утяжлива головню задля частих слабостей. Майже цілий 1821 рік він провів у Вільні на відпустці. Була надія дістати ся на професора ліцея до Кременця, але вона не сповнилася. Так само не сповнили ся бажання Міцкевича та заходи його знайомих одержати довшу відпустку та паспорт за границю й виїхати для поратования здоровля до південної Франції та Італії.

Про дальші події з кінця 1823 і початку 1824 р. читаємо у Спасовича: „В р. 1824 Міцкевичеві довело ся потерпіти тяжкий удар що мав вплив на все його дальше житє. Коли після вбійства Коцебу¹⁾ в державах злучених т. зв. Святим Союзом почали переслідувати всякі звязки молодіжи, ректор віленського університету Малевський уговорив студентів розв'язати тов. Промінястих. Не вважаючи на се вито-

¹⁾ Август-Фрідріх-Фердінанд фон Коцебу, один із найпопулярніших німецьких письменників початку XIX в., особливо відомий за своєю комедією, яких написав 98, родив ся 1771 р., а згинув від руки Занда в р. 1819. Він був зразу адвокатом у Ваймарі, але від р. 1781 перейшов на російську службу, а від р. 1817 був командований російським міністерством заграничних справ для боронення російських інтересів у Німеччині з річною платою 15.000 рублів. Тут він не переставав у своїх публікаціях переслідувати всякі поступові та патріотичні пориви в Німеччині, і за се зненавиділа його патріотична німецька молодіж, із якої один, Кароль-Людвік Занд, убив його кінжалом у Мангаймі 1819 р. Його смерть дала привід реакційним правительствам Німеччини та Росії до острого переслідування всяких патріотичних та свободолюбних рухів у тих краях.

чено слідство про давніші заходи та наміри того товариства на жадане Новосильцева, що незабаром потім був назначений „попечителем віленського учебного округа“, і при діяльній участі нового ректора Пелікана. Арештовано 180 бувших студентів, у тім числі також Міцкевича, що просидів у в'язниці в бувшій василіянській монастирі від д. 23 жовтня 1823 до д. 21 цвітня 1824. Ув'язнені виробили собі можливість сходити ся вечерами, при чім Міцкевич дивував товаришів своєю здібністю імпровізувати віршами. Зан, бувший голова товариства, прийняв усю вину на себе. Тому що не відкрито ніяких зв'язків віленських студентських організацій із тайними революційними організаціями, розгалуженими з Царстві Польським та в Росії, комісія зложена з гр. Аракчеєва, міністра просвіти Шішкова та Новосильцева, постановою трьох проводирів товариства, в тім числі Зана, вислати на заслання, а 17, у тім числі також Міцкевича, віддати в розпорядок міністра просвіти, аби назначив їх на службу в Росії“.

До сего оповідання треба додати деякі доповнення та поправки. Переслідування молодіжи почали ся з дрібної на вид причини. Дня 3-го мая 1823 року в пятій класі віленської гімназії один ученик, Михайло Плятер, вийшовши до класу заявив товаришам: „Dziś trzeciego maja, dzień Konstytucji 3-go maja“, і приступивши до таблиці написав великими буквами: „Vivat Konstytucya! Ach, jak słodkie wspomnienie!“ Із за того напису, до якого деякі інші ученики подавали ще поправки „dla nas Polaków“, та „Lecz niema ktoby się o nią upomniał“, і який лишив ся незмазаний у часі викладів учителя історії, почало ся слідство, якого наслідком було усунення цензора Максевича з цензорства та острі упізнання директору гімназії Скочковському за те, що не доніс зараз властям про той напис, і вчителю історії Вашкевичу за те, що допустив, що той напис усю годину його лекції був на таблиці незмазаний. Пять учеників гімназійських, винуватих у зложенню того напису, а власне Михайла Плятера, що мав тоді 15 літ, Яна Чеховича, Йосифа Кулаковського, Бенедикта Косцялковського та ще одного ув'язнено й по кількох місяцях в'язниці віддано в салдати.¹⁾ Та не досить того! Дальше слідство в тій справі спричинило наказ начальника краю в. кн. Константина з д. 15 мая, по якому д. 17 мая ув'язнено ректора віленського університету Твар-

¹⁾ Головний винуватий у тій справі Михайло Плятер при асентуванні в салдати показав ся дівчиною, що в мужеськім убраню ходила до гімназії. Її, розуміється, не віддано в салдати, тільки продержано у в'язниці, а потім віддано батькови за дозволом самого царя. В р. 1831 вона знов у мужеськім убраню взяла участь у повстанню і згинула в часі походу армії Іелгуда на Литву. Її пам'ять убезсмертив Міцкевич у своїм поетичнім оповіданню „Śmierć pułkownika“ якого переклад на нашу мову міститься в отсій книжці на ст. 223—4.

довського, цензора Максевича, директора гімназії Скочковського та вчителя Жилінського. Ректора Твардовського продержано в військовій арешті до д. 9 липня, а тим часом пороблено численні ревізії по домах та квартирах студентів. Ті ревізії були зовсім безуспішні, тільки в квартирі студента Янковського знайдено писані ним самим вірші звернені проти російського уряду. На тій підставі ув'язнено його, а він погрозами та обіцянками помилювання дав змусити себе до визнання всего, що знав про організацію Фільоматів. Се дало привід до дальших ув'язнень і до довгого адміністративно-судового слідства, на яке уряд витратив більше як 100.000 рублів, і яке остаточно не викрило нічого небезпечного для держави, а тільки допомогло урядові підкопати та поспувати віленський університет і згасити незвичайне як на ті й на інші часи огнище духового розвою та морального відродження людей.

Для зв'язку з дальшим оповіданєм варто зазначити тут пригоди Міцкевичевого товариша та приятеля Фр. Малевського в тих роках. З кінцем р. 1821 Фр. Малевський виїхав із Вільна до Варшави, відки мав удати ся далі за границю для наукових студій. У Варшаві він ждав на Міцкевича, що мав також дістати урядову заемогу на подорож за границю, але діло затягло ся, і Малевський діждавши ся в Варшаві паспорту виїхав через Вроцлав до Берліна, де був уже д. 20 мая. Тут він пробув аж до грудня 1823 р., коли на жадане російського уряду з Варшави його ув'язнено д. 20 грудня. В лютім 1824 р. його перевезено до Варшави, де його крім інших російських достойників переслухував сам великий князь Константин. Сей не можучи видобути від нього більше зізнань від тих, які зложили ув'язнені товариші в Вільні, в марті 1824 р. велів відставити його до Вільна. Від тепер Малевський робить ся невідлучним товаришем Міцкевича протягом його кількालітніх подорожий по Росії до кінця 1828 р.

Зана й Міцкевича та їх товаришів продержано в слідстві до цвітня 1824 року. В своїх зізнаннях Міцкевич зовсім ясно й досить правдиво представив свій уділ у зв'язку Фільоматів.²⁾ Розумієть ся, його не випущено зовсім оправданим, бо йому так само як і іншим обвинуваченим провиною покладено „нерозсудний польський націоналізм“. Та коли інших членів постигли далеко острійші кари (Зан, Чечот і Сузін по відсидженню шестимісячної в'язниці були вислані на вигнанє, перший до Оренбурга, а два інші на Сибір), Міцкевича віддаю тільки до розпорядку російського міністра просвіти. Він пробув на сво-

²⁾ Ті зізнання надруковані в книжці Wł. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza* t. I. ст. XXXIV.—XXXVII. Вони датовані днем 20 цвітня 1824.

боді в Вільні від 21 цвітня до 22 жовтня, коли йому доручено наказ на д. 24 бути готовим до виїзду до Петербурга. Ті місяці проведені на свободі були для нього великою потіхою після невгод вязниці, яка своєю дорогою не лишила ся без доброго впливу на дальше його жите. „Без василіянського монастиря — читаємо в книжці його сина, — жите Міцкевича було би нерозв'язаною загадкою. До того часу він був поетом романтичним і коханцем близьким спільну. В тюремній келії він переродив ся. Тут він навчив ся любити Польщу, що явила ся йому вся величезною тюрмою. Доси він був повен сумнівів; тепер віра перемогла розпуку і дала йому змогу показати дорогу будучим поколінням“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. 143—184).

По виході з вязниці Міцкевич увесь свобідний час пробував у Вільні буваючи в різних патріотичних домах. Був також раз у своєї улюбленої, тоді вже графині Путткамеровой. День розстання з нею він зробив памятним віршем, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як :

„Геть із моїх очий!“ — „Покорю ся відразу“.
 „Геть із серця!“ — „І серце присилую я“.
 „Геть із тямки моєї!“ — „Нї, сего наказу
 Не виповнить тямка моя нї твоя.“

„Як тїнь стає довша, чим дальше по небі
 Иде сонце з полудня над сам океан,
 От так моя постать чим дальше від тебе,
 Тим важчий на тебе насуне туман.“

„На кождому місці і в кожду хвилину,
 10 Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
 Я буду при тобі, бо всюди частину
 Лишив я своєї душі.“

„Зайдеш у задумі в самітну комору
 І брязнеш навмисно по арфи струні,
 То зараз згадаєш : „Як раз в таку пору
 Йому я співала ті самі пісні“.

„Чи грати меш в шахи і злії пригоди
 Твого короля заженуть до вира,
 Подумаєш зараз : „Такі були ходи,
 20 Як наша остатня скінчила ся гра“.

„Чи сядеш на балю спочить на мінутку,
 Заким підтанешний ще бас загудів,
 І місце порожне побачиш в закутку,
 Подумаєш : „Він тут зо мною сидів“.

„Читати меш повість, де явно чи скрито
 Коханую пару розбила юрба, —

То згорнеш ту книжку, зітхнеш сумовито,
Подумаєш: „Боже! се й наша судьба!“

„Коли ж їй дав автор закінчене гоже,
30 По злиднях коханцям дав щастє й талан, —
Ти свічку згасивши подумаєш може:
„Чому-ж так і наш не скінчив ся роман?“

„Втім блискавка в пїтьмі нічній замигоче,
Від шелесту листя проснеть ся тиша,
Пугач десь застогне, в вікно загірпоче, —
Подумаєш: „Може його се душа“.

„Так в кожному місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всієди частину
40 Лишив я своєї душі“*).

III. У РОСІЇ 1824—1829.

Побут Міцкевича в Росії протягнув ся від кінця жовтня 1824 р. до 26 мая 1829 і розпадаєть ся на чотири етапи відповідно до місць коротшого або довшого побуту. В Петербурзі він пробув від 24 падолиста 1824 до 24 січня 1825, в Одесі від 17 лютого до 15 серпня 1825, коли виїхав до Криму. Вернувши з кінцем жовтня до Одеси він зараз 12. падолиста того-ж року одержав наказ їхати до Москви. Сюди прибув аж у другій половині грудня того-ж року і пробув тут до 30 падолиста 1837 р. Зимою того року його покликано до Петербурга, а в марті 1829 р. він одержав від царя дозвіл виїхати за границю, але перед виїздом поїхав іще до Москви, де пробув до кінця цвітня, по чім д. 20 мая виїхав із Петербурга кораблем за границю в напрямі до Гамбурга. (Ті дані беру з книжки Вл. Міцкевича, *op. cit.* I., ст. 185—368 *passim*). У Спасовича сей період життя Міцкевича передано досить побіжно, тому в отьому розділі держу ся книжки Вл. Міцкевича, передаючи з неї тільки важнійші епізоди.

До Петербурга Міцкевич поїхав разом із Францішком Малєвским і опинив ся там д. 24 падолиста, другий день по великій повені Невн. Одним із перших Поляків, із яким він тут познайомив ся, був Йосиф Олешкевич, маляр і член Академії художеств, чоловік містично успособлений, що на кілька день проповів велику повінь у Петербурзі. Другий знайомий Поляк був також талановитий рисовник Орловський, а третій професор орієнталіст Сенковский, якого Поляки не злюбили за його москвофільство та ненависть до Польщі. Незабаром Міцкевич мав нагоду познайомити ся

*) Сей вірш був перекладений 1899 р. і надрукований у Літ.-Наук.-Вістнику того-ж року т. VI, ст. 184—5.

також із членами російської конспірації, що мала на меті зробити в Росії державний переворот і завести коли не республіку, то бодай конституцію. Особливо близьші відносини були в Міцкевича з поетом Рилєєвом та Бестужевом, що оба були в військовій службі. Російські конспіратори знаючи, що Міцкевич потерпів переслідуване за політичні змагання, не крили ся перед ним зі своїми поглядами та намірами, але Міцкевич і інші петербурські Поляки держалися осторонь від Росіян та мало добра надіяли ся від їх конспірації.

З урядового боку їм предложено, аби вибрали собі місце служби. Міцкевич і Малевский вибрали Одессу, що тоді була визначним центром польського елементу для цілого т. зв. Південно Західного краю і де пробували звичайно найзаможніші та найосвіченіші польські родини з Волині, Поділя та України. Міцкевича призначено на вчителя в одеськім ліцеї, а Малевский мусів прийняти місце в канцелярії губернатора гр. Воронцова. Дорога з Петербурга до Одесси, майже 1500 верстов і до того зимою, була не легка річ, і тому Малевский мусів купити в Петербурзі тарантас, до якого брали по дорозі почтові коні, купив для обох вовчі шуби та й ще шкіру медведя на ноги. Їхали через Вітебск, Могилів, Чернігів, Київ, Єлисаветград до Одесси. В Києві станули д. 4 лютого і мусіли ще далі їхати саньми. До Одесси доїхали д. 17 лютого. Тут перед Міцкевичем розкрив ся новий для нього світ. Після петербурських вільнодумців (Мартіністів) та конспіраторів тут йому довело ся стикати ся з високими достойниками державними та з членами польської аристократії. „Одесса була тоді головним торгом збіжа для шляхти подільської, волинської та української, що жила на широкій стопі, тому Міцкевич і Малевский незабаром опинили ся в вирі ненастанних забав“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. I, ст. 208). До викладання в ліцеї Міцкевича не покликано, хоч визначено йому плату 600 рублів річно. Але уряд, що одержав уже деякі відомости про конспірацію в російськім війську, особливо в південній Росії, вже в лютім змінив постанову що до оселення Міцкевича в Одесі; він мав одержати місце в якійсь російській губернії, яку сам собі вибере, і занятє також інше, якого сам зажадає (там же ст. 211).

Найвизначнішою урядовою фігурою в Одесі був тоді граф Вітт, син польського генерала, воєнний губернатор т. зв. Новоросійського краю. Міцкевич та Єжовский представили ся йому як кандидати учительського стану, а граф живучи переважно в польськім товаристві та провадячи отвертий сальон, просив їх часто до себе в гостину. На се впливав головню Малевский, що був секретарем при губернаторі і жив у його домі. В сальоні гр. Вітта Міцкевич познайомив ся з незвичайною в своїм роді дамою Кароліною Собань-

скою, вродженою графянкою Ржевускою, що по смерті свого першого мужа вийшла заміж за гр. Вітта, потім за генерала Чирковича, а на решті за французького письменника Юлія Лякруа, властиво Ротшільда. Се була дама незвичайно товариська, розмовна та охоча до забав, і не диво, що також Міцкевич почув до неї симпатію. В її альбом вписав він вірш, що в перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Судьбами ріжними в вир світа кинені
Стрічаємо ся ми, як різні два човни.
Твій в барвах все нових та в панцирі мигоче,
Шовками вітер ловить, брилянтами блискоче,
А мій на волю бурі та морських страшил
Несеть ся без стерня з останками вітрил.
Як черв тасмний грудь наскрізь йому пропоре,
І звізди в тьму зайдуть, компас я кину в море.
Розминемось. Чи ще стрінемось? Не ворожу.
10 Ти не шукати меш мене, а я тебе не зможу.¹⁾

Вони справді не зустріли ся ніколи більше, хоч пані Собанська, пізнійша пані Лякруа, жила і вмерла в Парижі. До неї мабуть також звернений вірш п. з. *Nierówność*, якого переклад подаю тут:

Як тебе я не бачу, не зітхаю й не плачу,
Та коли оглядаю, змислів теж не теряю.
Та коли надто довго я тебе не видаю,
То чогось мені треба, когось бачить бажаю.
І мені в серці туга те кидає питанє:
„Чи ти тільки подруга? Чи се може коханє?“
Як з очий мені щезнеш, я не можу й на мить
У душі своїй любий образ твій відновить;
Та про те почуваю я нераз мимохить,
10 Що він тут ненастанно в тузі моїй стоїть.
І так знов мені туга повторяє питанє:
„Чи ти тільки подруга? Чи се може коханє?“

Хоч терпів я немало, не забав ні на цаль,
Щоб іти перед тебе, виливати свій жаль;
Та йдучи без мети, хоч не знав я дороги,
Сам не знав, як в твої заходив я пороги.
Аж при вході журба задає знов питанє:
„Чи се тільки дружба? Чи се може коханє?“

Для здоровля твого я життя не скупив би,
20 І по твій супокій я до пекла вступив би.

¹⁾ Переклад написано д. 22 жовтня 1913.

Хоч палкої жаги нема в серденьку моїм,
Щоб здоровлєм я був для тебе й супокоем,
Все таки я собі повторяю питанє :
„Чи я друг лиш тобі, чи се може коханє?“

Як долоня твоя лиш спічне на моїй,
Обіймає мене якийсь любий спокій.
І здаєть ся, що сном легким скінчу житє.
Та живійше мене будить серця бите,
І мені голосне задає знов питанє:
30 „Чи се приязь лише, а чи може коханє?“

І коли пісню сю я для тебе складав,
Віщий дух мабуть сам моїм духом владав,
І не зчув ся я з диву, й було не втямки,
Як зложили ся рими, полили ся думки.
І отсе на кінці знов кладу я питанє:
36 „Чи натхнула мене лиш дружба, чи коханє?“

З сею дамою в товаристві гр. Вітта та її мужа, а також гр. Генрика Ржевуского, її брата, Міцкевич літом 1825 р. відбув подорож на Крим, якого значну часть звів кінно та пішо, і якого вражіння переробив поетично в своїх „Кримських сонетах“. Гр. Генрик Ржевуский, що пізнійше здобув собі славу як визначний польський повістяр, був добрим оповідачем і між іншими фацеціями з житя польської шляхти оповів йому також пригоду одного пана з жінкою та її любовником, яку Міцкевич обробив у своїй баладі „Czaty“. Вернувши з Криму Міцкевич не довго вже пробував у Одесі. В осени того самого року він познайомив ся на короткий час із панею Залескою, якої щире привязанє до нього зродило в його душі образ Альдони, героїні його поеми „Konrad Wallenrod“. Можливо, що був би пробував у тій місті ще довше, бо в Москві, куди мав поступити на службу до міністерства заграничних справ, не було для нього вакантного місця. Та ректор віленського університету Пелікан почувши про його побут у Одесі та боячи ся його впливу на тамошнє польське товариство, своїми доносами прискорив його висилку до Москви. В день відїзду д. 29 жовтня 1825 р. Міцкевич із жалем покидаючи Одесу написав вірш, який подаю тут у перекладі на нашу мову:

Що-ж, хоч кину сей город, хоч з очий би зникли
Жильці ті, що до мене серцем не привикли,
Про мій виїзд ніхто тут не буде в жалобі,
Ні одної слезини не лишу по собі.

Чого-ж той жаль невчасний став перед мною?
Ще раз до самотного вертаю покою,
Немов про щось забувши. Зір мій невиразний

Ще раз верта й прощає сей покій приятний,
Ті стіни, що так много ночий, ранків много
10 Безцільного зітхання слухали могого.

При тім вікні як часто вечір проводив я,
Виглядавши й не знавши, де й за чим тужив я!
Встаю, як нудно стане в низ глядіти з дому;
Стук кроків в самотині чуєть ся самому —
Все від дверей до дверей кроків безупинних...
Число, як мірним тактом стукає годинник,
Або хрущик-стукачик в дереві укритий
Стука до жінки, мов би хтів поговорити.

В ночі мені сни снились приемні, привабні.
20 Ось і ранок! Чекають візники нахабні.
Їдем! Як без витання вступав в ті пороги,
Так їду без прощання. Щасливі дороги!

Тямлю, за молодих літ з любої країни
Від любих друзів і від милої дівчини
Я їхав і дивив ся, як між деревами
Мене прощали друзі, махали хустками, —
Я плавав. Любо плакати, як серце горяче;
Байдужна старість сто раз болючійше плаче.

Мре легко молодий. Ще світа він не знає,
30 Прожить в душі братів та друзів він гадає;
Та старець, що вже з віч йому зійшла полуда,
Не вірить ні в людські, ані в надлюдські чуда;
Зневіривши ся в світі і в самому собі,
Знає, що весь на віки він замкнеть в гробі.

Як полем, що під осінь ще з цвіток не голе,
Мандрівне пролітає перекотиполе,
Далеко здуте вітром з корінця сухого,
Хоч напіткає рожу й у корча щіпкого
Спочить захоче й мертві вплутає долоні,
40 Та вітер вирве знов і пожене в розгоні, —

Так я імя незнане й чужоземні моці
Носив на многолюдні вулиці ті й площі;
Рої дівчат хороших зустрічав я що-дня...
Чи з них котра захоче пізнати приходня?

Метелика хлопчина гонить у розпалі...
Зловив, зирнув і кинув. „Лети собі далі!“
Летім! На щастє крил не бракне ще й поету.
48 Летім і більш ніколи не знижаймо лету! *)

*) Написано в Одесі д. 29 жовтня 1825. Переклад писано д. 2 жовтня 1913. У перекладі я додав рядки 19 і 33 для доповнення строфічної будови.

Ідучи до Москви, куди перед тим уже переїхав його товариш Фр. Малевський, Міцкевич кілька днів пробув у Харкові, де в нього був знайомий Данилович, тоді професор харківського університету, відомий видавець руського літопису. Прибувши до Москви по ціломісячній подорожі Міцкевич довідав ся про сумний кінець російської конспірації, що скінчила ся невдалим вибухом д. 25 грудня 1825 р. і повішенем п'ятох головних діячів: Пестеля, Рилсева, Бестужева, Муравйова, та висилкою на Сибір цвіту російської аристократії.

В Москві побут Міцкевича з його товаришами Малевським та Єжовським, що довгий час жили на спільній квартирі, був зразу досить важкий та неприємний. Квартира була невідгідна, зимою докучав їм холод, а надто Міцкевич та Малевський, хоч числили ся ніби то в урядовій службі, не мали ніякого заняття і для того не могли навіть відживляти ся порядно. Після розкішних губернаторських обідів у Одессі вони зійшли на вбогу домашню кухню, при якій їм доводило ся задовольати ся цілими тижнями борщем, капустою та сирниками, які приготівляв звичайно сам Малевський. Відносини одначе поправляли ся звільна в міру того, як Міцкевич при помочи Малевського знайомив ся з визначними діячами московського урядового та літературного світа. Першим із таких знайомих був Микола Полевої, редактор журналу „Московський Телеграфъ“, у якого домі збирали ся видніші представники російського романтизму. Тут Міцкевич познайомив ся з князем Петром Вяземським, приятелем Пушкіна, а сей улекшив йому вступ до домів пані Єлагіної, матери братів Киреевських та княжни Зинаїди Волконської. В сальонах тих домів Міцкевич мав нагоду зійти ся також із Пушкіном, що якийсь час пробував у Москві, та з визначними в тім часі російськими поетами Жуковським, Козловим, Веневітовим та Барятінським. Пушкін відносив ся до Міцкевича з великою пошаною; йому, що вчив ся в молодості дуже мало, імпонувало ріжностороннє та основне знанє Міцкевича, не говорячи вже про його незвичайний поетичний талант, якому Пушкін признавав висшість від свого власного. Яке вражінє робила поява Міцкевича на світочів тодішньої московської інтелігенції, досить буде навести свідоцтво Полевого. „Хто тільки зблизька пізнав Міцкевича, кождий полюбив його, а полюбив не як поета, бо не багато було таких, що могли читати його поезії, але як чоловіка з незвичайними духовими прикметами, що притягав до себе висотою своїх поглядів, величезною всесторонністю знаня, та особливою, йому тільки властивою добродушністю. Його зверхній вигляд був дуже принадний і гарний. Препишні перстені чорного волося покривали його чудесно модельовану голову, отіняючи з легка широке, задумою назначене чоло, з під якого чорні, повні виразу очи миготіли

брилянтозим світлом; ніс гарний і досить довгий свідчив про незвичайну силу його проникливості. З усім тим у його поставі та кождім руху його лица була незвичайна простота, на щоках дівочий румянець, що часто проясняв ся незвичайно розкішним усміхом, який можна бачити тільки на лицах ідеальної доброти. Такий був Міцкевич у нормальнім, безжурнім стані свого духа. Та коли випадало, що біжуча розмова зацікавила його, а особливо коли почуте якоїсь правди або високої ідеї хотіло силою вирвати ся з його грудий, тоді його обличчя набирало зовсім іншого виразу, він робив ся правдивим чародієм і поривав своїх слухачів чаром блискучої та вітхненої імпровізації, хоча в нашім товаристві, зложенім із самих Росіян, він говорив звичайно по французьки¹⁾.

В серпні 1826 р. відбула ся в Москві коронація царя Николая зі звичайною в таких випадках прилюдною учтою для людової юрби, що зібрала ся в числі коло 30.000; ся учта закінчила ся тим, що козаки мусіли нагайками розганяти підохочених гостей, що дерли ся та били ся за наставлені для них страви, напої та предмети. Надії польських вигнанців на царську амністію з приводу коронації не збули ся. Міцкевич не маючи урядового занятя в своїй квартирі займав ся переважно поезією. В осени 1826 р. він видав у Москві маленьким та дуже гарним томиком свої „Сонети кримські“, а в тім-же часі писав та викінчував поему „Konrad Wallenrod“. Сонети дуже подобали ся освіченим Росіянам у Москві, коли натовсь варшавські коріфеї застарілого клясіцизму вважали їх виплодами литовської некультурности та божевілья. В кінці падолиста 1827 р. Міцкевич одержав дозвіл із Москви переїхати до Петербурга.

Із жіночих знайомостей Міцкевича в Москві треба згадати ще співачку Марію Шимановську, яка в падолисті 1827 р. приїхала туди давати концерти. Вона мала вже 37 літ, жила в розводі з мужем і мала при собі троє дітей, у тім числі дві дочки Гелену та Целіну. Міцкевич і Малевский швидко зробили ся майже щоденними гістьми в неї; по кількох роках Малевский оженив ся зі старшою, а Міцкевич із молодшою дочкою. В Москві ані один із них не думав про женячку, вже хоч би тому, що жаден не мав забезпеченого становища. Може найсильніше вражінє з усіх жіночих знайомостей від часу розлуки з Марилею зробила на Міцкевича панна Кароліна Єніш, Німка з роду, що одначе володіла однаково добре польською та російською мовою, як і німецькою, дівчина незвичайно талановита, навіть не без постичного таланту, що при тім уміла також добре малювати та рисувати. Вона два рази рисувала портрет Міц-

¹⁾ Гл. Живописная Русская Библиотека 1858 ч. 10., статя К. Пелевого. Цітую з книжки Вл. Міцкевича т. I, ст. 245—6.

кевича, перекладала деякі його твори на німецьку мову, і при ній більше ніж при якій іншій Міцкевич почував, що міг би з нею бути щасливим. Вона зі свого боку була на стільки щира та сміла, що перша визнала йому свою любов. При першій побуті в Москві Міцкевич не зважився на рішучий крок, а коли по тім у р. 1828 другий раз приїхав до Москви, було вже за пізно.

В Петербурзі другим разом Міцкевич пробув більшу половину 1828 р., знов без урядового становища. Знайомі осягнули лише стільки, що йому обіцяно професорську кафедру в ліцеї в Кременці. Найважнішим фактом у його життя в тім році було видане поеми „Konrad Wallenrod“ у Петербурзі. Ця поема зробила в своїй часі величезне вражіння і мала великий вплив на пізніші покоління польського народу. Зміст її передає Спасович (ор. cit. ст. 504) ось як: „Поема розпочата в Одесі, здобула авторові велику славу в Росії, де вона швидко розширила ся в многих перекладах. Тема була ніби історична, далека від усякого звязку з польсько-російськими відносинами: боротьба німецького закону хрестоносців із поганською Литвою. Заснований тільки для навернення Литви на християнство той орден тратив рацію свого існування, коли великий князь литовський Ягайло охрестив ся та оженив ся з польською королевою Ядвігою. Саме перед тою злукою Литви з Польщею великий магістер ордена Конрад Валленрод облягав Вільно невміло та лїниво і був побитий витративши великі фонди ордена на той похід. Міцкевич усунув із своєї теми всяку участь польського елемента і зробив Валленрода родовитим Литовцем Альфом, якого в молодих літах Німці взяли в неволю та виховали по німецьки та по християнськи. Альф про те лишив ся вірним своєму племені та своїй вітчизні і вступив до ордена з тою метою, аби здобути власть та гідність великого магістра, а тоді зрадою підкопати орден і знищити основи його існування. В ту епічну тему Міцкевич устатив любовну історію. Взятий до неволі Литовцями Конрад дістає ся на двір литовського князя Кейстута і тут знайомить ся з його дочкою Альдоною. Під його впливом вона приймає християнство, а коли він вернув знов до Німців, вона потайно переходить також на німецьку територію, осідає як пустельниця не далеко столиці ордена Марієнбурга, і дає там живцем замурувати себе в одну містову вежу, аби бути близько свого улюбленого. Валленрод дізнає ся про се, приходить часто в ночі під вежу та розмовляє з Альдоною, але увільнити її не має наміру. Ставши великим магістром він починає війну з Литовцями, і хоч перед тим у многих містах Європи визначив ся незвичайною хоробрістю та лицарським духом і тільки задля того був вибраний магістром, аби до решти завоювати Литву, тепер веде війну зовсім невміло, а запровадивши військо се-

ред зими аж під Вільно, лишає його без проводу і вертає до Марієнбурга. Тут його зараз досягає пімста законного суду, але виконане смертного приговору він упереджує самовбійством, заживаючи отрую і кидаючи судіям під ноги свій законний плащ зі словами: „*Otó są grzechy mojego żywota!*“ „Тема поеми — пише далі Сп. — наводить на думку про оправдане та апотеозу зради і про піднесенє фанатика до тої міри опанованого своєю ідеєю, що для нього всі способи, навіть неморальні, однакого добрі“. Варто навести про сю поему слова самого її автора та його сина, в якого книжці (I, ст. 305) читаємо ось що: „Богато говорено про сю поему. Не думаю полемізувати з тими, що в ім'я релігії та моральности протестували проти апотеозованя ненависти й зради. Сам Міцкевич перечив, аби „ненависть можна назвати ідеєю“. Ненависть — виплід гнєту. До одної знайомої Міцкевич писав: „Ваша увага про християнство Конрада живе, а потім занедбане, дуже глибока. Моя помилка в плянї, що з часом змінив ся“. Плян автора змінив ся силою самої конечности. Йому бажало ся дати не сам тільки витвір уяви. Польща може видати з себе спасителя благороднійшого, ніж Конрад Валленрод, але Росія в Польщі може плодити тільки Валленродів. У душі Альфа, доступній для світла християнської правди, вид безмежного самолюбства закону хрестоносців придавлює всі християнські почуття. Як у духах самих Росіян царізм висушує остатню краплину співчуття, про те свідчить російський нігілізм. Поет не думав про апотеозу зради, а тільки вказував льогічні наслідки гнєту. Абсолютна держава, се кузня зради. Валленродізм примусовий для Поляків у Росії. Примусовий для бідної польської дитини, якої уста в школі мусять хулити власну вітчину, для якої її серце почуває почесть; примусовий для родичів, що мусять оказувати радість вивішуючи хоругви та освічуючи вікна в день царських іменин, коли в їх душах панує жалоба; примусовий для польської публіки, яка в театрі мусить уставати з місць, коли музика заграє гимн: „Боже царя храни!“ Доки на цілїм просторі давньої Польщі щоденне пониженє через ворога являється щоденним хлібом Поляків, доти проклятя Конрада Валленрода будити-муть відголос у польських душах“.

Свої уваги про сей період Міцкевичевого життя Сп. кінчить ось якими словами: „З появою Валленрода романтизм рішучо запанував у польській літературі. В Валленродї молоде покоління знайшло поетичний вираз для своєї задачі, що являла ся йому ще в дуже неясних обрисах: бороти ся кождому з окрема зі своєю судьбою, не вважаючи на нерівність сил. Дійшло до того, чого більш усього бояли ся розумні патріоти (вони переважно були також класіки): місце розуму заняло чутє, провідницею людей стала поезія, що підіймала їх на неможливі, велитєнські задачі, і нарешті на політичне відбудованє Польщі“.

Перед відіздом із Петербурга Міцкевич написав ряд поезій, із яких найважнійші „*Fagys*“, написаний на честь еміра Ржевуского, вітця знайомих йому з Одесси брата й сестри Ржевуских, а присвячений російському поетови Козлову, баляди „*Czaty*“, „*Ucieczka*“ та „*Renegat*“, і перерібка з арабського „*Szanfary*“. В тім часі слава Міцкевича розійшла ся широко по Європі; його перші твори передруковано у Львові (Кримські сонети), в Кракові (Конрада Валленрода), в Познані та Парижі (збірні видання). З познанського та париського видань одержав Міцкевич досить значний як на ті часи дохід, і міг не тільки поплатити свої довги, але по троха також допомогти своїх бувших товаришів, засланих на далеку чужину, Зана, Чечота та інших. Він приступив до нового видання своїх творів у Петербурзі, яке було попереджене острою відправою критикам та рецензентам його творів, особливо варшавським. Задля деяких трудностей, що робила йому цензура з виданням Конрада Валленрода, Міцкевич уважав потрібним при кінці передмови до того нового видання зазначити, що воно виходить „у столиці монарха, який із усіх королів землі числить у своїй державі найбільше племен та язиків. Як отець усіх він запевняє всім свобідне посідане дібр земних і дорожших іще дібр моральних та духових, не тільки лишає своїм підданам їх віру, звичаї та мову, але навіть загублені або близькі до затрати памятки давніх віків, як спадок належний будущим поколінням, велить видобувати та зберігати. Його щедрістю запоможені вчені ідуть у далекі дороги для вислідження та захованя памяток фінських; його опікою відзначені товариства наукові слідають та розвивають давню мову Леттів, побратимців Литви. Нехай імя Вітця тих народів у всіх поколіннях буде славлене однаково всіми язиками! Ся похвала царя Николая як вітця й опікуна Фінів та Лотишів виглядає на гірку іронію, якої очевидно не доглянула тодішня цензура. Син поета пише про неї (ор. cit. I, ст. 346), що автор похвалив царя за прикмети, яких йому найбільше не ставало.

Те нове видане Міцкевичевих творів вийшло в лютім 1829 р. У марті того-ж року Міцкевич виїхав до Москви, де пробув до кінця цвітня. В маю вернув до Петербурга, де тим часом йому вироблено дозвіл виїзду за границю. Він виїхав із Кронштату д. 27 мая англійським пароплавом і попрощав Росію на завсїгди.

III. НІМЕЧЧИНА И ІТАЛІЯ 1829—1831.

Перші етапи подорожі Міцкевича по західній Європі в статі Спасовича збуто дуже коротко. „Метою поїздки була Італія, потрібна поетови для довершення артистичного образования. З Гамбурга він заїхав до Ваймару поклонити ся Гетому, а відси подав ся до Риму“ (ор. cit. ст. 505). Із дру-

гого тому праці Владислава Міцкевича подаю тут дещо докладнійше про ту подорож, що обіймала час від кінця мая до 25 вересня 1829 р. Виїзд Міцкевича з Росії був важною подією в його життю. Він міг вирвати ся з клітки, яка вязнила його доси, і всі знайомі могли надіяти ся від нього нових вітхень і свобідніших полетів творчого духа. Сему почуттю дав вислов не жаден земляк Міцкевича, але російський письменник Полевой, який у російським часописі „Московскій Телеграфъ“ у марті 1829 р. написав між иншим: „Міцкевич покидає Росію та їде до Італії. Нові вітхення чекають його на руїнах Риму та на могилах великих людей. Його земляки й далекі приятелі ждати муть від нього нових пісень і продовження його прегарних творів. Крім генія має він на диво широку освіту та знайомість усяких літератур. Не говорю сего з чемности, але з переконання, що хвала Міцкевича буде тривка. Не з дитячого запалу називаю його великим поетом, бо поважний голос критики признає йому вінець безсмертности. Коли замовк Гете, а Байрон зійшов із поля, Міцкевич — можемо гордити ся тим — лишаєть ся не тільки першим поетом Польщі, але майже першим із усіх живучих тепер поетів. Wallenrod, Dziady, Sonety, Farys — се плоди творчої уяви, яким нічого рівного не може протиставити ані один із теперішніх поетів Англії, Німеччини, Франції та Італії. Нехай Провидіне благословить того молодого орла, що в своїм леті підносить ся під небо!“¹⁾).

Д. 1 червня Міцкевич висів із корабля в пристани Гравемінде, відси зараз поїхав до Любеки, а відси до Гамбурга, де пробув чотири дні. Дня 6 червня був уже в Берліні, де задержав ся до половини червня і був предметом численних овацій та угощень серед тамошньої польської кольонії. Він бував на університетських викладах славного філософа Гегеля та історика французької революції Ганса, познайомив ся з многими Поляками з Познанщини, між иншими також із польським філософом Лібельтом, істориком польської літератури Цибульским та молодим поетом Стефаном Гарчиньским, який під його впливом від німецької філософії навернув ся до польської поезії.

З Берліна Міцкевич поїхав до Дрездена, що видав ся йому далеко милійшим від столиці пруського королівства. Тут познайомив ся він між иншими з генералом Князєвичем, що дослужив ся генеральства в війську Наполеона і був комендантом одного з польських легіонів. У половині липня він вибрав ся до Саксонської Швайцарії, а відси заїхав до Праги, де познайомив ся з Вацлавом Ганкою та иншими чеськими письменниками, і так переняв ся чеською історичною традицією, що задумав написати драму п. з. „Жіжка.“ З Праги заїхав до Карльсбаду, де пробув до 13-го серпня,

¹⁾ Wł. Mickiewicz, *Żywot Adama Mickiewicza*, т. II. ст. 2.

і значно поправив своє здоров'я, а відси через Марієнбад, Хеб та Франценсбад переїхав до Ваймару, аби відвідати там найбільшого тоді німецького поета Йогана Вольфганга Гете. Найбільшою рекомендацією для польського поета перед німецьким була його знайомість із співачкою Шимановскою, якої Гете був великим прихильником. Побачивши ся з Міцкевичем та його товаришем Едвардом Оди́нцем Гете промовив до них по французьки: „Il m' est très agréable de voir les amis de M-me Szymanowska, qui m' honore aussi de son amitié. Elle est charmante comme elle est belle et gracieuse comme elle est charmante“.²⁾ Гете мало знав про польське письменство та його розвій, та все таки знав уже на стільки, що міг сказати до Міцкевича, що він стоїть на чолі нового напрямку в тім письменстві. Міцкевич пробув у Ваймарі до кінця серпня, відси поїхав до Франкфурта, а відтам Реном до Могунції та Кобленції. Д. 6 вересня він із Оди́нцем зупинили ся в Бонні, де відвідали Августа Вільгельма Шлегеля, відомого перекладача творів Шекспіра, який у р. 1805 відбув подорож до Швеції та до Росії в товаристві французької письменниці пані Де Стаель. Мабуть оповідане Шлегеля про те, як їх у Росії на поштових стаціях із наказу міністра російські чиновники зустрічали в гальових уніформах, зі шпадами при боці та з відкритими головами, дало Міцкевичеві привід до іронічного натяку на німецького вченого, що хвалить ся російськими ордерами й за те хвалить царя (пор. поему Міцкевича „Петербург“ ст. 220, рядки 778-783).

Д. 25 вересня Міцкевич почав у ранці серед мряки та дощу з верхів Альп спускати ся на італійську землю. Подорож у тих часах ішла звичайно возами, а дуже часто на трудних місцях треба було переходити пішки. Дорога вела його через Медіолян та Падву до Венеції, де Міцкевич станув над вечір д. 7. жовтня і пробув несповна два тижні. Д. 20 жовтня він вибрав ся через Падву, Феррару та Болонію до Фльоренції. Тут він кілька разів був гостем у російського посла кн. Горчакова, до якого вступ знов вєднала йому рекомендація пані Шимановскої. Д. 14 падолиста він вирушив до Риму, де станув д. 18. Тут перша його візита була у знайомі йому ще з Москви княжни Зинаїди Волконської, яка зараз д. 20 падолиста представила його тамошньому російському послови кн. Гагарінові, великому прихильникови Поляків. При помочи тих Росіян Міцкевич міг у Римі познайомити ся з найчільнішими членами італійської та інших аристократій, з артистами та письменниками. Між артистами, яких тут мав нагоду пізнати Міцкевич, був російський маляр Брюлов, пізніший учитель і приятель Т. Шевченка, французький маляр Орас Верне та данський різьбар Тордвальдсен. Найважніші для Міцкевича в тім часі були оживлені зносини з ро-

²⁾ По нашому се значить: „Мені дуже приємно бачити приятелів пані Шимановскої, яка робить мені честь своєю приязню. Вона однаково чарівна як і вродлива, і однаково граціозна як і чарівна“.

диною галицького графа Анквіча, що від р. 1827 пробував у Італії з жінкою та дочкою Евою Генрієтою задля її слабого здоров'я, а також із дзюма Росіянками Хлюстіними, матір'ю Вірою та дочкою Анастасією, що також жили в Римі для поратовання здоров'я. Обі ті Росіянки визначалися незвичайною на ті часи освітою та товариськими талантами і причиняли ся багато до того, що Міцкевич міг у Римі жити в високій сфері духового життя серед ненастанних розривок та прогульок у добірнім товаристві.

Те, що оповідає В. Спасович про побут Міцкевича в Римі, буцім то там він „серед равтів та прогульок із археологами та любителями штуки пережив свій другий роман“, та буцім то „Генрієта Анквічівна закохала ся в вітхненого поета, хоч її неприємно разив усміх Байронівського сарказму на його устах і вона вважаючи його маловіром молила ся за його навернене“, і нарешті буцім то „мати була настроєна корисно для Міцкевича, але гордий отець ані чути не хотів про його подружній звязок із його дочкою“, — полягає на цілім ряді непорозуміннь та видумок Міцкевичевого товариша Оди́нця та самої Еви Генрієти Анквічівни, яка в пізніших літах видумала любовний звязок свій із Міцкевичем, якого на правду не було. Се все пояснено в праці кс. Яна Семєньського п. з. „*Ewunia*“, який на основі родинних паперів тої дами виказав безосновність її пізніших записок (пор. Wł. Mickiewicz op. cit. т. II, ст. 65—70).

При посередництві кн. Волконської мав Міцкевич нагоду в грудні 1829 р. познайомити ся з родиною помершого вже тоді цїсаря Франції Наполеона І, що жила тоді в Римі, а власне з його матір'ю королевою Гортензією, з його братом Жеромом, бувшим королем Вестфалії, якого бачив уже малим хлопцем у Новгородку 1812 р., та з його сином Людвіком Наполеоном, пізнішим цїсарем Франції, який мав тоді 21 рік. Міцкевич до кінця свого життя заховав горячу симпатію до Наполеона та його родини, і мабуть останнім його писаним твором була латинська ода до Наполеона п. з. „*Ad Napoleonem III. Caesarem Augustum ode in Bomarsundum captum.*“¹⁾.

Рік 1830 почав ся для Міцкевича нерадісними звістками з рідного краю, відки донесено йому про смерть філяретів Соболевського та Кипріяна Дашкевича, а надто про придирки уряду до братів Міцкевича, на яких понакладано грошові кари за належанє до тайних звязків. Його матеріяльне положенє не було так тривко забезпечене, як йому з разу здавало ся, бо значна часть накладу другого петербурського видання його творів, вислана на продаж до Кременця, пропала в дорозі і причинила йому страту більше як на 1000 рублів. Не мало гризоти причиняли йому також неправдиві та необережні звістки про нього та про його діяльність у фран-

¹⁾ Текст тої оди та її переклад на польську мову див. виданє Г. Бірелайзена *Dzieła Adama Mickiewicza* т. IV, ст. 350—352.

цуських часописах, що на його думку могли не тільки пошкодити його своякам та товаришам у Росії, але й йому самому замкнути поворот до рідного краю. Одним із ширителів таких звісток був невтомний писака Леонард Ходзько, молодий іще тоді виходець із Литви, що пізніше став наступником Міцкевича на кафедрі славянських літератур у Collège de France у Парижі. На основі його інформацій із Парижа з нього незадоволений був Лелєвель, що тоді жив у Варшаві і через знайомих у листах докоряв Міцкевичеві за його буцім то невдячність супроти земляків та легкодушне траченє грошей. Потіхою для Міцкевича була нова стріча зі Стефаном Гарчиньским, що задля хвороби легких прибув до Риму д. 3 марта і з яким Міцкевич міг говорити свободнійше та щирійше, ніж із Одињцем, що дуже часто не розумів його висловів і допускав ся недіскрецій у листах та принагідних публікаціях, що все тоді могло кожному російському підданому наробити багато клопотів. Того самого року познайомив ся Міцкевич також із голосним американським повістярем Фенімором Купером, старшим від нього о 7 літ, що прибув до Риму зі своєю дочкою одиначкою. Купер заохочував Міцкевича загостити до Америки, і можливо, що тоді блиснуло йому щастє одружити ся з багатою Американкою, але се був лише хвиловий блиск, що згас перед Міцкевичем за хмарами тютюну, який він від молодих літ пристрасно кував із люльки. Він почав думати про подорож до Палестини та до Арабії, а на відносини в Польщі глядів досить скептично. Владислав Замојський, що познайомив ся тоді з ним у Римі, пише в своїх споминах, що Міцкевич „остро осуджує виступи варшавської опозиції, яка очевидно шукає взірців у недоваренім французьким парламентаризмі, і вболіває над евентуальною боротьбою (властиво над плянованим тоді повстанєм проти Росії), бо чує в ній боротьбу нерівну, неможливу, що доведе до нехибного погрому“ (Wł. Mickiewicz op. cit. II, st. 100).

Замість на далекий Схід, Міцкевич із Одињцем д. 6 мая вибрав ся до Неаполя. Тут він близше зійшов ся з гр. Александром Потоцким, українським магнатом, що прибув до Риму в початку лютого. Сюди прибули також пані Хлюстіни. Не вважаючи на приємне товариство Міцкевич почував неспокій і д. 15 мая сам без супроводу вибрав ся кораблем до Сіцилії. Побув там одначе недовго, звідав тільки міста Палермо та Мессіну і д. 24 мая був уже знов у Неаполі. Тут польське товариство проводило час на прогуляках у прегарні та історично памятни околиці, а Міцкевич перший раз по своїм приїзді до Італії тут узяв ся за перо і переклав Гетого романсу „Kennst du das Land?“.

Так минув місяць. Д. 20 червня Міцкевич був уже з поворотом у Римі, а д. 1 липня вибрав ся мабуть без ніякого виразного пляну до Швайцарії, аби провести літо в горах. Подорож ішла помалу, з перестанками через Фльоренцію,

Пізу, Геную, де Міцкевич здибався з сином Гетого Августом, через Медіолян і далі через Альпи до Женеви, де Міцкевич опинився д. 31 липня. Тут він дізнався від панни Анастазії Хлюстіни про липневу революцію в Парижі. Панна Хлюстіна пам'ятаючи, як Міцкевич у Римі пророкував близький упадок Бурбонів у Франції, з ентузіазмом клякнула перед ним держачи в руках французьку газету, і скрикнула: „Хвала про-рокови!“

В Женеві найважнішою подією треба вважати стрічу Міцкевича з Зигмунтом Красінським, тоді ще молодим учеником, що пізніше мав стати одним із найвизначніших польських поетів. Отець Зигмунта, генерал Вінкентій Красінський, жив у Варшаві в приятельських зносинах із тамошніми клясіками, і молодий Зигмунт виріс у тій атмосфері. Не диво, що стріча з Міцкевичем мусіла мати на нього немалий вплив. У листі з д. 11 серпня він ось як описує сю стрічу: „Я бачився з Одином, який представив мене Міцкевичеві. Той прийняв мене дуже чемно. Він дуже блідий і слабкий, середнього росту, худого лиця, але його риси гарні, спокійні, мелянхолійні. Сам він холодний, понурий, виглядає на дуже розсудного чоловіка. Я уявляв собі його зовсім инакше. Дивну уяву робимо собі не раз про людей, яка щезає по їх пізнанню“. Мабуть щось тягло молодого Красінського до Міцкевича. В дд. 14—30 серпня вони в чвірку — Міцкевич і Одинець, молодий Красінський та його ментор Якубовський відбули двотижневу прогульку в околиці Женеви, до Монтре, Чілльонського замку, Інтерлякена, Лявтербруннена, до озера Чотирьох кантонів, Люцерни та Берна. В часі тої подорожі Красінський д. 21 серпня записав у своїм дневнику ось що: „Міцкевич троха оживився і ліпше познайомився з нами. О, які хибні були осуди про нього в Варшаві! Він широко вчений, володіє мовами польською, французькою, італійською, німецькою, англійською, латинською та грецькою. Розуміє дуже добре європейську політику, історію, філософію, математику, хемію та фізику. З літературою може ніхто в Польщі так не обізнаний, як він. Чуючи, як він говорить, здається, що він читав кожду книжку. Про кожду річ говорить розсудно та поважно. Звичайно він сумний і задуманий; нещастя вже вирили зморщки на його 30-літнім чолі. Все спокійний, але з очей видно, що кинена іскра запалить огонь утаєний у грудях. Видався мені ідеалом чоловіка вченого та в повні геніяльного“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, st. 131). А скінчивши прогульку Красінський записав ось що: „Загаломся подорож була мені приємна, а товариство Міцкевича дуже корисне. Від нього я навчився холодніше, краще та безсторонніше дивитися на діла сего світа і позбувся многих пересудів, упереджень та фальшивих поглядів, і се певно буде мати на ціле моє дальше життя добрий і благородний вплив“. А до свого вітця троха пізніше, д. 22 жовтня він написав: „Ча-

сто видав я Міцкевича. Розмови з ним освітили мене багато в літературі та філософії. Прошу вірити, що се не сторонність, а тільки правда. Той чоловік стоїть на висоті європейської цивілізації і дуже добре вміє погодити суху дійсність життя з найвисшими помислами поезії та філософії. Широ-ким умом він обіймає всі науки й штуки, тверезо судить про питання політичні та наукові. Його розум непохитний у щоденних ділах, а характер тихий; видно, що перейшов через школу нещастя. Зовсім переконав мене, що смуток — дурниця як у діланню, так і в мовах і в писанню; що правда і тільки правда може бути гарною та привабною в нашім віці."

З Женеви, розставши ся там із Одином, Міцкевич через Фльоренцію вернув до Риму. В Фльоренції він останній раз бачив ся з Анквічами. Останні часи у Римі пили йому вже не так весело, як за попереднього побуту. На його душу налягали иноді важкі прочутя. Дуже характерний вираз тим прочутям він дав у вірші п. з. „Do matki Polki“, якого переклад подаю тут.

ДО МАТЕРИ ПОЛЬКИ.

О мати Полько, як у твого сина
В очах искрить ся генія проміне,
Як із чола вздриш, що твоя дитина —
Горде, шляхотне польське покоління, —

Коли ровесних кинувши забаву
Иде до старця, який співає думи,
Або чоло наморщивши, з задуми
Слуха, як предків повідають славу,

О мати Полько, злі його забави!
Клякни перед иконою Болящої найперше,
І глянь на меч, що серце їй кровавить, —
І в тебе ворог прободє так серце.

Бо хоч у мирі світ і зацвите цілий
І поєднують ся і уряди й народи,
Твій син покликаний до бою без хвали
Й до мученичества без надгороди.

Вели-ж йому в яскиню самотню
Заздалегідь іти, лежати на рогожі,
Вдихати гниль і вохкість, спать без сну
Із їдовитим гадам в однім ложі.

Там він навчить ся свій під землю гнів ховати,
Думки свої в дні серця загібать,
Мов сопухом гнилим словами затрувати,
Потульним бути, як холодний гад.

Спаситель наш дитятем в Назареті
Іграв ся хрестиком і на хресті й умер;

Омати Полько, я-б твоїй дитині
Будущі забавки давав уже тепер.

Вязав би рученята ланцюхами,
Впрягав би до тачок що дня, як слід,
Щоб не дрожав пізнійш перед катами
Та на вид шибениці щоб не зблід.

Не піде він, як давнє те лицарство
З хрестом святую землю здобувать,
Ані як новочаснеє вояцтво
За волю кровю землю поливать.

Позов пришло йому невідомий шпігун,
Його поборе суд кривоприсяжний,
А боєвищем буде казмати бруд,
А присуд видасть ворог недосажний.

А побідженому замість гробниці
Зістане деревище шибениці,
А слава лиш хиба — короткий плач жіночий,
Та згадка земляків у довгій пільмі ночий.

Сей вірш, написаний у Римі д. 27 падолиста 1830 р, дає нам понятє, які страшні образи будущини Польщі гнітили та мучили уяву поета¹⁾. Не диво, що такі важкі прочуття мусіли збудити сильний неспокій та тривогу в його душі. Не диво також, що він почав шукати потіхи в релігії та запускати ся думками в мглистий світ абстракцій та вірувань, у яких йому являла ся безсильність розуму й потреба твердої віри в надприродну силу, що одинока може вивести його самого й його народ із тяжкої проби. Такими почуттями надихані також його вірші писані в ту пору в Римі: „Rozum i wiara“, „Arcymistrz“, „Mędrca“ та „Rozmowa wieczorna“.

І справді, два дні по написаню вірші „Do matki Polki“ в Варшаві вибухло повстанє, яке своїм першим вибухом усунуло зверхника російського уряду, вел. кн. Константина Павловича з його становища віцекороля польського, т. зв. Конгресового Королівства, а в дальшій ряді спричинило його відїзд до Петербурга разом із тими полками царської гвардії, що були призначені для стереження його особи.

¹⁾ Що до дати написаня сего вірша в польськїм письменстві висловлено ріжні погляди. Одинець у однім листі оповідає, що Міцкевич читав йому той вірш д. 14 падолиста 1829, та можливо, що тут помилка в цифрі року замість 1830. Антін Мазановский у своїй розвідці про Міцкевича доказує, що вірш був написаний правдоподібно між 11 і 14 липня 1830, коли Міцкевич виїхавши з Флоренції доїздив до Генуї. Сам Міцкевич значно пізнійше, в промові д. 29 падолиста 1847 заявив рішучо: „W Rzymie r. 1830 listopada 27-go pisząc wiersz „Do matki Polki“ przeczulem powstanie, które za dni parę wybuchło w Warszawie“. Се на мою думку рішає суперечку про дату того вірша. Пор. Dr. H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza, Lwów 1893, t. IV. ст. 452 i Wł. Mickiewicz, op. cit. т. II, ст. 124.

Польське військо, що стояло узброєне в краю і якого головним комендантом був царевич Константин, усе перейшло на бік повстання і стало готове до бою з Росією. Се була дуже важна в своїх наслідках подія, а найважнішим її наслідком була коротка та тяжка війна Польщі з Росією в р. 1831, яка на довгі десятиліття, бо аж до тепер, основно змінила політичний стан Польщі і скінчила ся тяжким погромом не стілько воєнним, скілько політичним та національним, що зробив ся темою остатнього великого поетичного твору Міцкевича, який являєть ся на світ у отсій книжці.

Події в Варшаві важким тягаром лягали на душу Міцкевича і він почув охоту особисто подати ся на місце тих подій, але се не була така легка річ. Довело ся вибрати дорогу на Париж, аби там виєднати собі якусь урядову місію, що могла б запевнити йому безпечний переїзд через російську границу та побут у Варшаві. Міцкевич виїхав із Риму д. 16 цвітня, був у Женеві д. 16 мая, а до Парижа прибув аж у початку червня 1831 р.

V. ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАНЄ 1830—31 рр.

Польське повстанє, розпочате у Варшаві в ночі на д. 29 падолиста нападом узброєних польських конспіраторів на т. зв. Бельведер, палату бувшого остатнього польського короля, а тодішню резиденцію вел. кн. Константина, се незвичайний із многих поглядів історичний факт, безмірно важний особливо в історії Польщі та Росії, і навіть подекуди парадоксальний із чисто воєнного становища. Війна викликана вибухом повстання почала ся з польського боку з добре вишколеною армією, вишколеною головнo вел. кн. Константином, у числі 35.000, почала ся рядом більш або менше блискучих побід, а скінчила ся по кількох місяцях із армією звиш 120.000 цілковитою розтїчю, вимаршем ріжних частин армії за границі Польщі до Австрії та до Прусії, штурмом та капітуляцією Варшави, знесенем конституції Польського Королівства та всіх сполучених із нею свобод та користий, таких, як окремі фінанси та окрема армія, і страшенним скріпленем петербурського самодержавя та злученої з ним систематичної русифікації. Польська суспільність, виказавши в тій війні багато геройства та самовідреченя, стратила евентуально найкрасший цвіт своєї інтелігенції, що або погинула в боях, або разом із великими останками армії вийшла за границю, або потерпіла страшенно від російського переслідування по війні і мусїла коротати свій вік у сибірських копальнях, арештантських ротах або в кайданах та казнамах. Російський уряд не обмежив ся чисто політичною реакцією, але позносив усі найважніші культурні та просвітні інституції, в тім числі поперед усього оба університети в Варшаві та Вільні, наукове товариство в Варшаві, поконфіскував великі публичні та приватні бібліотеки, а що біль-

ше, поконфіскував маєтності майже всіх польських визначних родин, яких члени були замішані в повстанє, не минаючи й таких мало-заможних, як родина Міцкевича, якій відобрано не тільки фільварок Засянє, але також родинний дім у Новгородку. На еміграції крім генералів та начальників повстання опинилися також найчільніші польські поети, письменники та вчені, по перед усього трійця геніяльних поетів Міцкевич, Словацький і Красінський, оба чільні представники т. зв. української школи Богдан Залеський та Северин Гошинський, а з старшого покоління заслужений поет та вчений Юліян Немцевич, на решті також найвизначніший тоді достойник польської нації, бувший міністер царя Александра Кн. Адам Чарторийський, який серед аристократичної та консервативної частини еміграції якийсь час уходив навіть за польського короля *in exilium*. Се було страшне переміщення національних сил, що могло вивести з рівноваги навіть найсильніших духів і справді зробило се протягом дальшого десятиліття. Треба додати, що до такого тяжкого впадку польського повстання в значній мірі причинилися внутрішні незгоди в лоні самої польської інтелігенції, а головню перший раз тоді не без впливу французьких революційних та соціалістичних доктрин замаркований серед польської суспільности антагонізм між аристократією й демократією, між консерватизмом і лібералізмом та радикалізмом. До сего треба додати ще не так вроджену польській інтелігенції, як радше викликану давнішими поколіннями охоту до особистих сварів, підозрінь та ворожнечі, анархістичну жилку, що причинилася до впадку Польщі при кінці XVIII в. і в значній мірі причинилася також до того, що не малі сили польської еміграції по р. 1831, викинені подіями за границю, змарнувалися як для самої Польщі, так і загалом для поступового й ліберального руху в Європі.

Для інформації читачів менше обзнайомлених із історією того часу подаю тут короткий перегляд найважливіших подій польського повстання 1830—31 рр.

Зараз по вибуху повстання, д. 5. грудня, тимчасове правительство польське іменувало диктатором Хлопіцкого, який пробув на тім становищі до д. 13 січня 1831, коли ухвалою сойму оречено детронізацію царя Николая та відсуджене дінастії Романових від польського престолу. На місце Хлопіцкого головним комендантом польського війська іменовано кн. Радзивіла.

Польська армія в часі вибуху повстання виносила 35.000, місяць пізнійше вже 55.000. Російське військо під проводом коменданта Дібіча Забалканського вступило на польську землю д. 24 січня. Перша стичка Поляків із Росіянами була д. 2 лютого під Сточком, де ген. Дверніцкий відпер російського генерала Гейсмара. Д. 13 лютого була більша битва під Гроховом, у якій Росіяни хоч не були побиті, не могли спинити Поляків у виконанню переходу через Вислу.

В лютім кн. Радивіл уступив із коменди, яку по нїм обняв Сксинецький. Д. 19 лютого він вислав ген. Дверніцького на Волинь, але сей похід не вдався, бо вже 19 марта Дверніцький побитий у двох битвах під Боремлею та коло Люлинської коршми мусів уступити з Волині й перейшов зі своїм військом австрійську границю, де його військо було розбровне Австріяками.

Рівночасно з тим Сксинецький випер російського генерала Розена з під Вавра і побив його коло села Дембе Велике. За те ген. Хшановський, висланий на підмогу Дверніцькому, запізнив ся, і аж 27 цвітня відпертий Росіянами вернув до головної армії. В російськїм війську, якого велика часть протягом 4-ох місяців стояла в околиці Седльця, вибухла холера, на яку вже в цвітні захорувало звиш 5.000 людей. Та Росія слала чим раз нові сили на терен війни, і д. 14 мая російське військо віднесло значну побіду над польським під Остроленкою. Наслідком тої битви Сксинецький мусів відступити до Варшави, а одну часть свого війська під проводом Гелгуда вислав на Литву для піддержання тамошнього повстання. Одначе й ся часть польської армії не мала успіха, і пробравши ся до пруської границі перейшла її та зложила оружє в руки Прусаків.

Д. 29 мая вмер російський комендант Дібіч на холеру, а його місце від д. 13 червня заняв ген. Паскевич. У маю здушено також решту волинського повстання, а його провідник ген. Колишко, побитий від російського генерала Рота під Дашевом, мусів також зі своїм відділом вийти до Галичини. В кінці липня Сксинецький зрік ся головної коменди, а його місце заняв ген. Дембінський. Д. 3 серпня в Варшаві вибухла контрреволюція, зложено новий уряд із президентом на чолі, який мав мати зверхню власть над комендантом армії. Президентом вибрано Круковецького, який на своїм уряді продержав ся всего 20 днів та своїм урядованєм стягнув на себе велику неславу та численні закиди з боку земляків. Уже д. 6 серпня почала ся облога Варшави російськими військами. Комендантом замість Дембінського був іменований Малаховський. Одна часть армії, що стояла над Вислою недалеко австрійської границі під проводом ген. Ромаріна, ще раз д. 19 серпня відперла російського ген. Розена на Брест, але незабаром мусіла також перейти через австрійську границю й там зложити оружє.

По дводневнім штурмі російського війська піддала ся Варшава д. 26 серпня, і се був властивий кінець повстання. Головна часть польського війська в числі коло 20.000 під проводом ген. Рибінського пішла на захід і д. 20 вересня перейшла пруську границю. Найдовше держали ся обі кріпости, Модлін, що піддався д. 26 вересня, і Замость, що піддався аж д. 9 жовтня.

Для ілюстрації тих подій уважаю не зайвим опублікувати тут невеличку гумористичну поему, написану кимось із

польських емігрантів незабаром по подіях, і можливо ще доси не друковану; принаймні в доступній мені дуже багатій літературі сеї теми я доси не стрічав її. Друкую її з рукопису моєї бібліотеки, невідомого мені походження. Вона написана на великій аркуші сірого, старого канцелярського паперу на всіх чотирьох сторонах, на ст. 3 у два стовпці, одною рукою, досить блідим чорнилом, із немногими поправками в тексті, зробленими іншою рукою й чорнішим чорнилом. Подаю текст зовсім дословно, поправляючи тільки декуди правопис, особливо замінюючи непотрібні великі букви малими; де треба було поправок у самім тексті, там вони зазначені в нотках.

POLSKA W BANKU.

Pocziwi nasi przodkowie
Dobre mieli serce;
Przegrali Matkę Polskę — day im Boże zdrowie! —
Na cząstkowej poniterce.¹⁾
I największą część przegrali
W Faraona do Moskali.

W potomkach duch przodków ożył, —
Chcieli grać w Diabełka, —
Pan Mikołaj²⁾ bank założył,
10 A w banku Perełka.
Polska droga była w banku,
I bank to nielada,
A spółnik gry w pocziwym przedstawiał się franku³⁾,
Bo tak pięknie gada:
„Odegramy cię, kochanku!
Polska lub zagłada!”
I zagrzało wielkie banko
Nocy Listopada.

Tego banku wielką chwałą
20 Grzmiała ziemia i niebiosy,
A za nami nic nie stało
Oprócz naszych serc y kosy.
A bankierem był Konstanty,
Chciał z Chłopickim razem
Po partacku grać na fanty
Układami, nie żelazem.

Czuł wyraźnie przegraną, prosił o akordy,

¹⁾ Гра в карти.

²⁾ Російський цар Николай I.

³⁾ Французська монета, а при тім натяк на приязнь Французів до Поляків,

A pocziwy dyktator akordować radził.

Uradzono — zrobiono, y Konstanty hordy¹⁾

Ściągnął z banku y cało za Bug uprowadził.

30 Chłopicki wziął talią i chociaż od dawna

Dobrze znał naturę kart,

Lecz dłoń do Faraona była tylko wprawna,

W Diabełku on diabła wart.

W owym wielkim Diabełku nocy Listopada,

Gdzie iedno wygrywało — był albo zagłada,

Drżącą dłonią sam nie wiedział,

Czy znów ma ciągnąć bank, czy nie, —

Założywszy ręce siedział

Y marnował drogie dnie.

40 Gdyby wtenczas z mieczem w dłoni

Z po nad Bugu banko krzyknął,

O, był by wielki sztandar Orła i Pogoni

Na starych wiał granicach, gdzie wiać już nawyknął.

On radził się kabałki²⁾, a tu wołał klub:

„Nie tak trzeba zbawiać kray!

Dyktatorze, nie tak rób!

Ty akordy radzisz z wrogiem —

Idź że sobie z Panem Bogiem,

A talią tutaj day!”

Wzięli talią seymowi

I dali Radziwiłowi, —

Tak bez niego, jak i z nim.

Aż Radziwił sam się dziwił:

„Skąd ta grzeczność przyszła im?”

W tym dwakroć sto tysięcy poniterów¹⁾ stało,

A na czele grał Dybicz z Zabałkańską chwałą.

„Banko!” — krzyknął grał z Bałkanu.

„Dotrzymamy pewnie panu!”

60 „Banko!” — krocie dział zagrzmiały.

„Banko!” — rykła zgraja.

Aż w Warszawie okna drżały,

I drżało w Petersburgu serce Mikołaja.

Trzy dni wrzała rzeź y mordy,

W tym szczęśliwy traf:

Pierwszy poszedł na akordy

Zabałkański grał.

Zabrał swoje bohatyry,

[Ale polskie kanonierzy],

70. Polskie lance y bagnety

Taką ich powitały uroczystą pliią,

Ze aż się pogarbiły zabałkańskie grzbiety,

I bohater wykrzyknął: „O, tęgoż tu blią!”

¹⁾ Гвардійські російські полки.

²⁾ Кабалка — ворожка з карт.

- Pan Skrzynecki, Jan z imienia,
Wziął talią od niechcenia,
I miał dobry plan:
Chciał nie chodząc po Bałkanie
Urwać sobie na miejscu bałkańskiego laura.
„Banko!” — krzyknął niespodzianie,
80. Zagrzmiał napad Wawra.
I z zimowych ciepłych kwater
Umykał co tchu bohater
Sam gdzieś na Iganie;
Jak kto mógł y zdołał,
Pod Dąb do Domanic.
„Naprzód, wiara!” — pan Jan wołał —
„Na bagnety! Proch z panewki!
Naprzód, naprzód chorągiewki!”
I strzepał ich na nic.
90. Prawda nie grzech, panie Janie,
Udały nam się Iganie,
I pewnie się tam w niebie pocieszyła dusza
Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza.¹⁾
Ale pan Jan zapomniał, że talią trzymał,
Narwał laurów bałkańskich y na nich zadrzymał.
Pan Jan był wielki bankier, są na to dowody,
Lecz wzorem Herkulesa po trudach zwycięstwa
Do stóp pani Janowej poszedł po nagrody,
Bo piękność, iak świat światem, jest nagrodą męstwa
100. I ukląkszy przy iey stopie
Rzekł: „O naydroższa kochanko!
Już y w Polsce y w Europie
Głośnie moje wielkie banko.
Zabałkańskich laurów snopy
Składam u twej drogiej stopy;
Ty ie listkiem mirtu zamień!
Takich snopów ze trzy kopy
Był bym przyniósł do twej stopy,
Lecz do ciebie, moja chwało,
110. Zródło najsłodszych omamień,
Do ciebie mnie serce gnało!
A serce, ty wiesz, nie kamień.
O, za żadną w świecie chwałę
Już z Warszawy do Moskali
Od ciebie, me niebo całe,
Twój się luby nie oddali.”
- I dobra pani Janowa
W zachwyceniu cała,
Nie odrzekła ani słowa,

¹⁾ Тадея Костюшка, що вславив ся серед Поляків людковим повстанєм і побідою над Росіянами під Рацлавичами.

120. Tylko nań patrzała
 Okiem tkliwej miłości, za całą nagrodę
 Głaszcząc go białą rączką po pod siwą brodę.
 Aż nie prędko, nie prędko rzekła: „O, mój luby!
 Dobrze niebo spełniło wszystkie moje śluby!

Z krwawych boiów wracasz cały,
 Otoczony blaskiem chwały.
 Lecz ileż to twoja chwała
 Gorzkich łez mnie kosztowała!
 Nie oddałaś się odemnie,

130. Zaniechaj tych banków już!
 Mnie tak z tobą bydź przyjemnie!
 Tutaj na mem łonie
 Uwieńczone twoje skronie
 Po wojennych trudach złóż!
 Słuchaj, gdybyś mógł te skronie
 Złożyć na twej lubey łonie
 W dawney Jagiełłów koronie,
 Wtenczas ta twoja Janowa
 Byłabym polska królowa.

140. Zostań tu w Warszawie książę Czartoryski.
 Już jest tronu bardzo bliski;
 Wtenczas księżna Adamowa
 Była by polska królowa.

O, tey myśli nie zniosę! Jeżeli ci miła,
 Zrób to, drogi mój Janie, bym królową była!
 Nie uwierzysz, jak twej żonie
 Do twarzy będzie w koronie!“

Tak pod mirtem w Warszawie na miłości łonie
 Drzymał stary Walenrod przy siwey Aldonie,

150. Wielbiąc sercem rycerskim poważne iey wdzięki.
 A tym czasem dokoła zbierały się burze,
 Aż zagrzmiało w czarney chmurze
 Banko Ostrołenki,
 Po którym do Warszawy do naydroższych stopek
 Przyniósł pan Jan tych laurów bardzo mały snopek;
 I pewno się tam w niebie zasmuciła dusza
 Nieboszczyka bankiera pana Tadeusza
 Już była wyświecona tu piątka, tam as;
 Pan Jan siedział spokojnie, a klub do kabałki!

160. Seym pocziwy wypłatał kosałki, opałki, —
 Miał po temu czas.
 Jak zaczęli radzić, doradzać, odradzać,
 W kontramarszach się przechadzać,
 W taki wpadli las,
 Że na wieki zapomnieli,
 Że już całkiem nie wiedzieli,
 Co nam tam wygrywało, czy piątka, czy as.

- Był Sierpień, a w tym Sierpniu w całej słowa mocy
 Noc — piana y ze wszystkich nayplugawsza nocy.
 170. W nią przy ciemnym kaganku w ukrytej szynkowni
 Zebrali się na radę klubiści wymowni.
 Zdrayce! A na ich czele dway Oyce duchowni
 Radzili o oyczyźnie, a na piane twarze
 Padał łysk od kaganka, ciemny, iak ich głowy.
 W ich rękach był krzyż Zbawcy, a oni zbrodniarze
 Krwi y rzezi pragnęli y kuli okowy.
 Ich imiona — nie, zgroza wspomnieć nie dozwała
 Tych imion obrzydliwych, które zbrodnia kala.
 Wspólnicy Mikołaja, w lochach przy kaganku
 180. Pliją mu tassowali do zabicia banku.

- Pana Jana na seymie
 Pożegnano uprzeymie.
 „Chodź tu, panie Henryku!
 Potrzebni nam wodze.“
 I nabrali bez liku
 Pierwszych lepszych po drodze.
 Kray chciał piątki, asa klub;
 190. Zdarto poczwią piątkę, przyszedł as zdradziecki,
 I wykopał dla nich grób
 Ręką pianych klubistów, — był to Krukowiecki.
 Złe było grać w polu, zaprosił do miasta.
 W tym dniu zgrozy y niesławy
 Wszedł Mikołaj do Warszawy
 I powiedział: „Basta!“
 A my wierni samym sobie
 W krwawey rzezi, w krwawym mordzie
 Woleliśmy poledz w grobie,
 Lub pójść na świat szyroki w dniach smutku y zgrozy,
 200. Polską piersią zaludniać europeyskie kozy,¹⁾
 Niż się spodlić na akordzie.
 Lecz tułacze, niedobitki,
 Dziś bez kraju y bez stali,
 Zgrani do ostatney nitki, —
 I cożeśmy to przegrali?
 W męskiey piersi serce biie,
 W męskiey piersi Polska żyie!
 Przyjdzie jedna talia, y wszystko odbiie.
 Każdy z nas dziś, dzięki Bogu
 Wielki bankier, Mało który
 210. Patrzy na dół, bo z nałogu
 Przywykł patrzeć już do góry.
 I dziś spoyrzyj w około, kogo w więzach wloką

¹⁾ Koza в значінню тюрма, вязниця.

Na Sybir lub do kozy, iak szYROKI świat?

A on wznosi dumnie oko

Z pogardą z za krat.

I oddech iego piersi y iego spojrzienia

Śmielsze y pogodniejsze, niż tchnienia Europy,

Co cała siedzi w kozie własnego spodlenia,

Przytłoczona ciężarem Tamerlańskiej stopy.

220.

A on wielki y z za krat

Idzie banko choć o świat!

Na me słowo wierz ślepo: to pewnie nasz brat!

Не вважаючи потрібним контролювати та пояснити всі подробиці сеї вірші, друкую її тут як причинок до тої емігрантської польської літератури, що зробила ся одною з найзаметніших карток у історії польського письменства, а доси досліджена й оброблена дуже мало. За великими світилами польського письменства, що працювали на еміграції по р. 1831, такі безіменні, хоч як цікаві твори легко попадають у непамять, хоч нераз можуть кинути не мало світла на події та настрої тої памятної епохи. Після сего історичного екскурсу вертаю до огляду важніших фактів із життя Міцкевича в тім часі. Про той час у статі Спасовича подано дуже небогато, а власне ось що:

„Зимою 1830—31 вибухло польське повстанє, якого успіха Міцкевич не надіяв ся. Початково той рух затрівожив його до глибини душі. Його продукція значно ослабла в аристократичнім товаристві, серед самих приємностей від творів штуки. Тепер він знов занурив ся в національну течію й почув, що до нього вертає вітхненє з небувалою силою. В його душі доконала ся нова переміна: байронівський сарказм та релігійне вільнодумство щезли; багато літ не будши на сповіди Міцкевич приступив до причастя. Весною 1831 р. він надумав, що обовязок совісти вимагав від нього вступити в ряди борців. Та поки він приїхав на театр війни, повстанє вже догарало“. Про те, що робив і куди їздив Міцкевич літом і в осени та зимі 1831 та в початку 1832 р., Спасович не згадує нічого, а се на мою думку дуже важна доба в життю Міцкевича, і я вважаю потрібним на основі оповідання його сина сказати про неї дещо докладніше.

Як ми вже бачили, кінець 1830 і більше як чверть 1831 р. Міцкевич провів у Римі, і аж при кінці цвітня виїхав ся до Парижа, аби відси перебрати ся на терен війни. В Парижі він станув аж у червні і там швидко розчарував ся у всіх надіях, які покладали Поляки на приязнь французького правительства та на прихильність французького парламенту. Він зрозумів, що крім гарних та марних слів Франція не дасть Польщі ніякої ані військової, ані навіть дипломатичної помочи. В Парижі дійшла його відомість із Петербурга, що там д. 25 липня вмерла на холеру його приятелька та

протекторка Марія Шимановска. Тут зустрів він поета Литвина Антона Горецького, що мав як делегат литовської партії руху удати ся до Варшави, але мусів їхати аж на Лондон і Париж, не можучи безпосередно перебрати ся через російський кордон. У Парижі Горецький виведнав для себе й для Міцкевича фальшиві паспорти, й оба вони поїхали до Дрездена, де опинили ся д. 6 вересня. Тут у перше Міцкевич зіткнув ся з польським кружком, а д. 8 серпня сюди прибув із Варшави Немцевич, висланий як агент польського правительства до Парижа, і з ним познайомив ся також Міцкевич. Під німецькою назвою він поїхав до князівства Познаньського, а власне до Смільова, маєтности Ксаверія Бояновського, що лежала недалеко російської границі. Тут Міцкевич бажаючи доконче хоч на короткий час ступити власними ногами на територію Польського королівства, поїхав у невеликім товаристві до граничного села Коморжа, і відтам у супроводі одного селянина перейшов російську границю, пройшов невеликий шмат дороги й вернув назад неспостережений російськими патрулями. Він почув себе тут таким безсильним та пригнобленим, що иноді приходила йому думка про самовбивство. Але він переміг себе і пробув довший час у різних місцевостях Познанщини, а власне в Будзішеві у Лубеньських, у Конацеві у пані Скуржевської, в Обезержу у Турнів, у Лукові в Йосифа Грабовського та в Горині у Тачановських. Тим часом повстанє закінчило ся упадком Варшави, і разом із тим почали до Познанщини напливати польські війська виперті з Королівства та ріжнородні емігранти. В однім війську був також брат Міцкевича Францішок, що хоч хромий на ногу не завагав ся піти в ряди повстанців, а вийшовши з ними на пруську територію вмер тут по кількох роках у Лукові. „В Познанщині — пише про той побут його син (ор. сіт. II, ст. 165) — Міцкевич поробив перші спостереження над еміграцією, якої долю мав поділяти, двигаючи її тягар до смерті. Рівночасно пізнав також побут князівства, представників усіх його верстов, магнатів, дрібнішу шляхту й селян. Тож не диво, що в Лукові в нього явила ся перша думка про „Pana Tadeusza“, і там також він кинув на папір перші рядки тої поеми“. Далєко виразніші та яркіші сліди його побуту в Познанщині маємо в його драмі „Wielka utrata“, особливо в дії III.

Пробувши в Познанщині 8 місяців Міцкевич у цвітні 1832 р. виїхав до Дрездена, де прожив до 23 червня кілька „благословенних“ місяців незвичайно багатої та енергічної поетичної творчости. Тут він поперед усього докінчив переклад Байронової поеми „Джаур“, розпочатий іще в Ковні, працю, що завдала йому багато труда, хоч обернена була на твір не дуже високої вартости. Скінчивши сей переклад він узяв ся до продовження драматичної поеми „Dziady“ і написав майже одним духом третю часть, зовсім самостійний твір, відмінний і духом і способом представлення від обох

попередніх. Пишучи сю драматичну поему під свіжими вражіннями повстання та еміграції Міцкевич рівночасно в своїй творчій фантазії розширяв її плян на часи перед повстанєм і по повстаню. „З еміграційних „Dziadów“ — пише його син (ор. cit. II, ст. 174—175) — автор оголосив тільки третю часть, але носив ся з думкою попередити її описом мучеництва Польщі по розділах, а в дальших частях приступити до свіжійших Миколаївських жорстокостей. Був би сим способом обняв цілу історію переслідувань і мучеництва нашої вітчизни. Сцени віленські, се вступ до вязниць петербурських, каторжних робіт та оселеня в Сибірі. В одній із дальших частий мав автор вивести на сцену не-вільника барського конфедерата, що просидівши ціле жите в петербурській кріпости дочекав ся р. 1825 і оповідає новим товаришам про увязненє Костюшка та Нємцевича“. Се оповіданє зложене на підставі власних листів Міцкевича, для мене рішучий доказ, що власне в тім часі в уяві Міцкевича повстав між иншими плян його великої драми „Wielka utrata“, в якій скрісталізувало ся все найважнійше з того, що йому насувало ся на думку і вилило ся в листах. Виведенє барського конфедерата та оселеня Поляків на Сибірі, хоч первісно пляноване, не було виконане пізнійше, але знаємо, що Міцкевич по написаню сеї драми взяв ся ще окремо обробити барську конфедерацію в драмі, написаній французькою мовою. В матеріялах зібраних Владиславом Міцкевичем нема виразного свідоцтва, коли був написаний епічний „Уступ“ доданий до третьої части „Dziadów“. Можливо, що коли не ціла та поема, то бодай значна її часть була написана ще в Римі. В Дрездені натомість були написані також під сжіжими вражіннями оповідань ріжних емігрантів ті епізоди з історії війни 1831 р. „Śmierć pułkownika“, „Nocleg“ і „Reduta Ordona“, яких переклади на нашу мову подаю на кінці сего тому.

Пробувши майже до кінця червня 1832 р. в Дрездені Міцкевич почав почувати себе небезпечним на німецькій території, і разом із сімома товаришами емігрантами, в тім числі зі своїм знайомим іще з Вільна Гнатом Домейком, пізнішим ректором університету в Чілі в Південній Америці, вибрав ся до Парижа. „Не нудна була — пише Домейко — ся подорож до Франції Міцкевичеви. Сім нас емігрантів їхало з ним разом. У часі подорожі старий Костюшківський вояк, легіоніст вязень Константина, полковник Лаговський оповідав чудеса про Мацейовиці, про легіони, про вязниці та морене голодом за часів вел. князя, майор четвертого полку Слубіцкий оповідав про битви під Гроховом та Вел. Дембем, капітан із Наполеонової служби та Наполеонів товариш на Ельбі Пунтнер про битви під Бородіном та Ватерльо, веселий посол мазовецький Тшчїньський, за молоду адютант Домбровского й шеф першого полку Мазурів розвеселяв нас оповіданем забавних сцен із шляхотських заїздів,

сеймиків та гулятик, а в перервах начальники повстань та послали з остатнього сойму Словіцкий, Жарчинський та Накваский вели деколи продовжене завзятих соймових дискусій та інтерпеляцій. Усі ми їхали в однім повозі“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. II, ст. 184 - 5)

VI. В ПАРИЖІ 1832—1838.

Про дальший шестилітній побут Міцкевича в Парижі подаю по перед усього оповідане Спасовича.

„По здобуттю Варшави через Паскевича соймові палати, штаб війська, клуби та всі члени повстанського правительства перейшли через пруську границю. Центром еміграції, вловні зорганізованої для дальшої акції, зробився Париж. Міцкевич не брав участі в повстанню, та виступив тепер як речник і публіцист еміграції, стараючи ся мирити незлічені партії, на які вона розпадала ся, та давати їм спільний напрям. У першій половині 1832 р. живучи в Дрездені він написав два твори патріотичного змісту, що незабаром були видані в Парижі. Один із них писаний прозою мав заголовок „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“. Ся книжечка була взірцем твору Ляменне „Paroles d'un croyant“ і перекладена на французський язык гр. Монтальмбером дістала ся разом із твором Ляменне на індекс книг заборонених римо-католицькою церквою. Се був немов катехізм польського емігранта, щось у роді філософії історії з національного погляду. Значіне історії вист вляє автор як боротьбу між християнською ідеєю свободи й збратання народів та поганським культом ідола інтересів, видуманого європейськими монархами. Вихід із тої боротьби автор бачить лиш один — розбите заведеного в Європі порядку й відбудоване Польщі, яку автор виставляє повним ідеалом, головною представницею християнської ідеї, народом Месією. А що між тим ідеалом і дійсністю неперехідна безодня, то несповнімі мрії доповняють ся вірою в чудеса та дожидаєм великого чоловіка, в яким буде втілена ідея будущини. Відомо, що ще перед липневою революцією 1830 р. Міцкевич у Римі заповідав поворот Наполеонідів на престол Франції і на них покладав свою надію. Другий твір того самого року була третя часть „Dziadów“, без порівняння ціннійша від двох перших частий із артистичного погляду. Тут Міцкевич забажав у формі фантастичної драми в роді Гетевого „Фауста“ та Байронових „Манфреда“ та „Каїна“ вивести на сцену живих людей, а разом із ними безтілесних духів і скритого за хмарами самого Бога. Головною дієвою особою мав бути молодий титан, що думками вилітає на небо й домагаєть ся від Бога оправданя за зневажене людського чутя, топтаного несправедливістю та обтяженого терпіннями народів. Дія драми відбуваєть ся

у Вільні в р. 1824 у часі слідства над студентами. В їх числі сидить також поет революціонер Конрад, що являєть ся переродженем Густава з другої часті „Dziadów“. Глибока різниця між Гетем і Байроном із одного, а Міцкевичем із другого боку лежить у тім, що коли два перші обробляють ту саму тему — ідейну боротьбу чоловіка з божеством, — їх недовірливий або озлоблений дух ставить ся до противника скептично і доходить до думки, що понятє Бога покриває собою якусь бездонну порожнечу, Міцкевич навпаки стоїть на строго релігійнім ґрунті безсумнівного істнованя персонального Бога та безсмертної душі. В Бозі містить ся частина того духа, що надихав пророків та єретиків, коли вони шукали стичности з ним по за церквами. Міцкевич сам признавав, що сцена, в якій вязень робить докори Богу, була остатнім напливом на нього байронівського духа, по чім він попросив ся з байронізмом на все. До третьої часті „Dziadów“ долучено уривок „Петербург“, де поет змалював свої вражіння з побуту в північній столиці“.

До сего уступу Спасовичевого оповіданя треба додати деякі поправки. Третя часть „Dziadów“ була справді написана в Дрездені, але „Księgi narodu polskiego“ були написані пізнійше в Парижі, хоч і опубліковані вчаснійше від третьої часті „Dziadów“.

Неправдивий також погляд, що Гете в своїм „Фаусті“ відносить ся скептично до ідеї істнованя Бога, бо остатня сцена другої часті тої безсмертної драми являє найкрасший образ відкуплення і входу до неба людської душі, образ, на який не здобув ся ні один инший поет.

„Міцкевич — пише далі Спасович — прибув до Парижа деморалізованим, постарілим чоловіком, надто позбавленим усяких засобів для житя, бо в ріднім краю його твори були остро заборонені. Він жив самотно в малім кружку найблизших приятелів та прихильників, затирав вуха на все, що діяло ся довкола нього, і від європейського галасу та шуму втікав думками до рідної Литви, як вона являла ся йому в споминах вчасної молодости, аби забути свою тугу.“

Сей уступ на мою думку зовсім хибний, бо Міцкевич прибув до Парижа з Дрездена в повнім розпаї поетичної творчости та в повній силі мужнього віку, маючи ледво 34 роки. В Познанщині рік перед тим йому всміхали ся вигляди на женячку, але він ухилив ся від них не чуючи себе безпечним на німецькім ґрунті. В Парижі він від разу війшов у всі важнійші осередки польської еміграції, товаришував із бувшим професором університету Лелівелем, бував у сальонах кн. Адама Чарторийського, голови польських роялістів, жив у досить близьких зносинах із гр. Монталямбером і бував майже на всіх зборах та нарадах різних партій та розпочав незабаром по своїм приїзді видавати часопис „Pielgrzym polski“. Не можна сказати також, аби

Його фінансові відносини були такі злі, бо про заборону його творів друкованих перед тим у Вільні, Москві, Петербурзі, Познані, Львові та Кракові не було ані мови, а йому самому, що виїхав із Росії за легальним паспортом і не взяв ніякої участі в повстанню, можливий був по якімось часі поворот коли не до Росії, то хоч до Німеччини або до Австрії, як би поет сам не був пошкодив собі публікацією „Ksiąg narodu polskiego“, в якій без особливої потреби кинено дуже неприємні калюмнії на особи померших уже володарів, особливо австрійської цїсареві Марії Тереси. Про те фінансовий стан Міцкевича в Парижі в перших роках його побуту в тім місті був на стільки корисний, що він у початку 1834 р. міг оженити ся.

До сих уваг варто додати ще, що польських емігрантів до Франції в р. 1831—32 перейшло звиш 10.000, очевидно найбільше бувших простих вояків. Така сила людей без означеного заняття могла заколотити супокій держави, і тому французський парламент ухвалою з д. 21 цвітня 1832 р. постановив ось що:

„§ 1. Уряд уповажнений помістити заграничних збігців, що осядуть у Франції, громадами в однім або кількох містах, які він призначить.

„§ 2. Уряд має власть присилувати їх осісти в тих містах, які будуть їм призначені. Він має власть запорядити їх видаленє з королівства, коли вони не піддадуть ся тому розпорядкови, або коли уряд признає, що їх присутність може заколотити публичний спокій та порядок“. (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. II., стр. 187). Емігрантів поміщено в різних містах Франції, головно в Пуатьє, Безансоні, Авіньоні та інших, у військових касарнях, де вони жили в військовій організації під своїми офіцерами. З часом уряд покликав деякі відділи до воєнної служби, особливо до війни в Альжирі. Генерали, послы, визначнійші та заможнійші особи з еміграції могли жити в Парижі, який зробив ся центром того духового та політичного руху, що головно займав увагу емігрантів. Тут також почали виходити еміграційні публікації, з яких першою був „Pamiętnik emigracy“, що почав виходити від літа 1832 р. Розумієть ся, що серед еміграції, в якій було окрім правдивих ідеалістів та людей із посвяченєм багато одиниць змарнованих та здеморалізованих, особливо членів варшавських політичних клубів, привиклих до ненастанних суперечок, сварів та обзинувань дійсних або мнмих противників, почало ся незабаром правдиве домашнє пекло сварів, незгод та інтриг. Міцкевич даремно силкував ся піднести моральний та політичний рівень тої еміграції своєю книжечкою „Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego“. Історіософія, на якій автор збудував своє т. зв. евангеліє, історично неоправдана, а її остаточним здобутком була віра в месіяннєчне призначенє Польщі між народами та перецінюванє вартости терпіння без огля-

ду на дійсні заслуги для цивілізації. Не моя річ розбирати подрібно сей твір. Наведу тільки те, що в р. 1890 писав про нього визначний польський учений і політик гр. Станіслав Тарновський у львівській публікації „Rocznik Tow. literackiego im. Mickiewicza we Lwowie“, t. IV, ст. 43 й далі. Він признає, що той твір „wz ęty jako całość jest jednym z najmędrzych i najlepszych na tym świecie“, признає йому досить безпідставно „wysoki, chrześcijański i polski ideał, prawdziwy, czysty, taki, jaki być powinien“, не вважаючи на те, що книжечка Міцкевича в значній частині подіктована виразною ненавистю до всіх, кого автор вважає ворогами Польщі. Про те однакє краківський учений остаточно доходить до висновка, що тої самої книжечки „całość jest fałszywa, niezgodna z rzeczywistością ani co do przeszłości, ani co do chwili obecnej, ani co do Polski, ani co do innych narodów“.

Про те все ся книжечка Міцкевича мала значний вплив не стільки політичний, скільки літературний. Оба обік Міцкевича найбільші генії польського письменства, Словацький і Красіньський пішли його слідами пишучи деякі свої твори таким самим біблійним стилем і в тім самім мессіяністичнім дусі. Як би Міцкевич не був написав своїх „Ks ąg narodu polskiego“, можливо, що Словацький не був би написав свого твору „Anielli“, а Красіньський свого „Iridyena“. Менші таланти тодішнього польського письменства пішли також тими слідами. Сам Міцкевич почувши в собі пророцького духа написав по французьки простору книжку „Histoire de l'aven ę“, яку скінчив у остатніх тижнях 1833 р., але за радю Монталямбера спалив. Рівночасно з писанєм тої змарнованої праці він писав розпочату вже давнійше поему з життя литовсько-польської шляхти, що з разу мала мати назву „Jacek Soplica“, але з часом у творчій уяві Міцкевича розросла ся в широкий розмір шляхотської епопеї, безсмертної памятки побуту, вірувань та життя польської шляхти, що в р. 1834 вийшла в Парижі в двох томиках п. з. „Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie. Historia szlachecka z roku 1811 i 1812 we dwunastu księgach wierszem“. Авторського гонорару за сю поему Міцкевич одержав 4.000 франків (Н. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza t. III, ст. 375).

Про сю поему ось що пише Спасович: „Із споминів про Литву, без наміру та несвідомо ідеалізованих, зложила ся велика епічна поема в 12 піснях, зачата в грудні 1832 („Пишу сільську поему в роді „Германа й Доротеї“ — так сповіщав тоді Міцкевич Одицьця) і скінчена в лютім 1834 р. Ся поема, Pan Tadeusz, се остатній великий поетичний твір Міцкевича. Він уважав його марницею (в ориг. бездѣлкою), розривкою, квапив ся кінчити її, аби знов вернути ся до „Dziad ів і дати їх продовженє. Тепер „Dziady“ вже троха постаріли, а „Pan Tadeusz“ сяє півним блиском невянучої молодости, бо в нїм увіковічена ціла культура народа, що

відійшла вже до минушини, з усіма сторонами його побуту, при чім не тільки поверхові риси предмету відтворено реально, але вловлено й саму його душу. Дія поеми перенесена в час не дуже віддалений від поділу Польщі, а кінчить ся весною 1812 р., при чім Наполеон являється немов втіленням французької революції, як чоловік покликаний руйнувати та обновляти перестарілі суспільности. Поет почуває те саме, що й його земляки, підносить їх добрі прикмети, але не пропускає й лихих — незгоди, процесів, сварів за особисті справи та партій. Обік заможних дідичів доживають віку осідки дрібної шляхти (zaścianki), розсадники буйної політичної анархії, готові бити ся з ким будь, аби тільки під видом pro publico bono. На думку Міцкевича в огні патріотичного одушевлення забудуть ся всі партійні звади та класові ріжниці, і навіть селяни будуть освободжені“.

Не вдаючи ся більше в оцінку сеї поеми подаю тут поетичний вступ до неї в моїм перекладі.

Про що тут думать на парижськім бруку,
З міста приносячи слух повний стуку,
Проклять і брехень, намірів невчасних,
Жалів запізнених, сварок нещасних?

О горе нам, збігці, що в рік страшний чуми ¹⁾
Тривожні голови несли геть з краю ми!
Де лиш ступили ми, йшов страх поперед нас,
І кожний наш сусід здавсь ворогом в той час;
Аж поки нас ось тут в тісний взяли ланцюх, ²⁾
10 І ждуть, чи скоро лиш з нас кожний спустить дух.

А як на жаль сей світ не має вуха,
І лиш новин страшних що хвиля слуха,
Що з Польщі раз у раз бють мов із кладовища,
І смерти скорої нам зичить страж найближча,
І ворог з далека нас вабить, як гробар, ³⁾
Коли і в небі вже не бачимо надії, —
Не диво, що в людях всіх бачимо прочвар,
Що світ нам остогид, набридли власні мрії,
Що розум стративши на себе плюємо,
20 І серед довгих мук одні других жремо.

Знижаючи свій лет, хоч птах не боязливий,
Минути я бажав той пас громів і зливи,

¹⁾ Рік 1831 був, як відомо, роком першої та найстрашнішої появи заразливої пошести в Європі званої холерою. Вона замінила собою давнішу чуму, яка хоч і доси не вигасла в Азії, в Європі в XIX в. вже не появляла ся.

²⁾ Міцкевич очевидно дуже прикро відчув ту військову організацію, в яку уняла Франція польську еміграцію.

³⁾ Натяк на те, що російський уряд закликав польських емігрантів до повороту на ітчину прирікаючи їм амнестію. Як додержувано тої амнестії, се показано в драмі в сцені п. з. Fischau.

І в пам'яті знайти край тіни та погоди,
Дитинячі літа, домашні загороди.

Щасливий з нас, хто як лиш вечір запада,
З кількома друзями при комині сіда,
І двері зачина від гамору Європи,
І думкою в часи щасливі поринає,
Про рідний край марить і споминає.

- 30 Але про кров, що свіжо ще текла,
Про сльози, що від них вся Польща підплила,
Про славу, що ще не прогомоніла, —
Про них подумати душа ніяк не сміла.
Бо переходить же народ такії муки,
Що й найясніший зір темніє від розпуки,
Заламує сама Відвага руки.

- В ті покоління чорні від жалоби,
В той воздух повен і проклять і злоби,
Туди не сміла думка полетіти,
40 Де навіть птахам громів лячно жити.

О мамо Польще, ти так свіжо в гробі
Положена, що й сил нема співать о тобі !

Чий-ж уста тепер сказати годні,
Що віднайдуть те слово чарівне,
Що чулість у розпуки твердь вітхне,
Що віко з серць підійме камяне,
Осушить очи, сліз від давна не голодні?

- Колись, як пімсти рик львиний ущухне,
І прогуде рев труб і зломані впадуть
50 Фаланги ворогів, орел наш громом бухне
Край давніх гнізд Хороброго, і гут
Наїсть ся тіл, весь кровю оплине,
І врешті крила на спокій звине,
Останній ворог з болю прохрипить,
Замовкне й світу волю сповістить, —
Тоді увінчане дубовими листками,
Покинувши мечі і відложивши зброю,
Лицарство наше десь веселою юрбою
Засяде із жінками та дітками
60 Послухат про минулі бої й грози,
Тоді заплачуть над батьків судбами,
І не сплямлять їх лиць тоді ті сльози.

Днесь нам, гостям непрошеним у чужині
В цілій минувшині, в цілій будущині
Одна країна лиш лишила ся така,
Де щастя троха ще блищить для Поляка, —
Се край дитячих літ. На все він нам зістане
Святим і чистим, як те першеє кохане

- Не заколочене припімненем незгод
 70 І не підломане надіями злудними,
 Не перемінене потоком злих пригод.

Краї ті рад би я думками привитати,
 Де рідко доводило ся ридати,
 Ніколи в гнів та лютість попадати,
 Краї дитячі, де немов поздовж луки
 Біг світом чоловік і знав лише цвітки
 Хороші й гарнії, отруйні відкидав,
 А на поживнії ні раз не поглядав.

- Той край щасливий, хоч тісний, та ясний ;
 80 Як світ весь божий, так він наш був власний.
 Яке-ж нам все було своє та рідне!
 Як тямлю все, що нас там окружало,
 Від лип розлогих, де у холодку в погідне
 Полудне нас дітий немало спочивало,
 До кожного в потічку камінця,
 Де кождий кутик був знайомий до кінця,
 Аж до сусідської межі та загінця.

- А як бувало і Москаль явив ся,
 То тим хибам нам памятним лишив ся,
 90 Що був у гарнім мундурі блискучім, —
 Так ми вужа лише по шкірі знали...
 І тільки того краю горожани
 Одні друзями вірними зістали,
 Одні опори в вирі тім ревучім.

- Бо хто-ж там жив? Братерство, свояки,
 Сусіди добрі. Як хто з них умер,
 Які-ж приязні були про них згадки,
 І скільки памяток, жалоба як сумна!
 Вірнійший пану був слуга там, ніж тепер
 100 Тут в чужині була супругови жона.
 Там вояк довше тямить свою зброю,
 Ніж тут син батька ; по собаки страті
 Щирійш там жалують ловці багаті,
 Ніж тут народ по своєму герою.

- І помогли тоді приятелі розмові,
 І слово до пісень моїх сей-той метав по слові,
 Як журавлі ті в казці на дикім острові
 По над заклятий двір весною летячи,
 А хлопець там сидів заклятий плачучи ;
 110 Птах кождий по перу йому до долу зкинув,
 Він крила приробив і до своїх прилинув.

О, щоб колись дожив я тої ще потіхи,
 Щоб книга ся моя зайшла під сільські стріхи,
 Щоб селянки, що там прядуть в зимовий день

І проспівавши вже улюблених пісень
 Про дівчину, що так гру скрипки полюбила,
 Що слухаючи гри та й гуси погубила,
 Про ту царівну, що хоч гарна як зоря,
 Що вечір череду зганяла до двора, —
 Аби взяли й сю книжку до руки,
 120 Так само просту, як їх пісеньки.¹⁾

Отсей вступ до поеми, що зразу мав бути її епілогом, складається, як бачимо, з двох частин, що видаються писаними в різних часах і в різних настроях. Перша часть (рр. 1—47) являється дуже понурим і може аж занадто песимістичним виразом того настрою, який пережив Міцкевич у Парижі при кінці 1832 р., попавши з тихого Дрездена в бурливий вир еміграції. Натомість друга часть являється виразом того заспокоєння в споминах про далеку батьківщину та про дитячі літа, яке знайшов Міцкевич пишучи свою поему.

Стративши надію на скорий поворот до вітчизни польська еміграція почула себе змушеною організувати ся у Франції і взяти ся до праць можливих у її положеню. Перша така організація, завязана ще 10. грудня 1831 р., мала назву „Towarzystwo litewskie i ziem ruskich“. По своїм приїзді до Парижа Міцкевич став членом того товариства, яке видавши кілька томів матеріалів до історії повстання з 1831 р. розвязало ся в р. 1838. Друге товариство, якого Міцкевич пізнійше був головою, було „Towarzystwo literackie polskie“, завязане 29. цвітня 1832. Надто завязано „Towarzystwo romosu naukowej“, із якого лона вийшла „комісія фондів польської еміграції“, утворена д. 23. цвітня 1833. Пізнійше завязано польський клуб у Парижі в р. 1836, по-стала також польська школа для обучування польських дітей емігрантів на передмісттю Парижа Батіньолях.²⁾

З життя Міцкевича в тих роках зазначу лише подробицю важну для доказу авторства „Wielkiej utraty“, а власне відомість у листі Богдана Залеского (Korespondencya A. Mickiewicza t. I, т. 143), що в половині лютого 1834 Міцкевич скінчив „Pana Tadeusza“, а пізнійше в цвітні для ведення коректи переніс ся до иншого помешканя, в його близькім сусідстві, днями ходив багато на прогульки, „а посамі pisywał dalsze części Dziadów“ (Wł. Mickiewicz op. cit. I, ст. 287). Тому, що Залеский виразно говорить про дальші части поеми, а не про дальшу роботу над виданою вже в падолисті 1832 р. третьою частиною, можна

¹⁾ Оригінал написано в р. 1834, переклад д. 6—7 жовтня 1913.

²⁾ Дещо докладнійше про житє та перші організації польських емігрантів у Франції в рр. 1832 й 1838. подав я в р. 1903 в передмові до мого перекладу „Листу Адама Міцкевича до галицьких приятелів“ (Літературно-наукова бібліотека укр. р. Видавничої Спільки ч. 54).

догадувати ся, що він саме тоді писав драму про руйноване Польщі по повстанню 1831 р.

Варто зазначити, що зараз по виході третьої частини „Dziadów“ дехто з земляків надіяв ся, що Міцкевич своїм генієм увіковічить останній геройський подвиг польської нації, війну 1831 р. та її наслідки. І так Немцевич прочитавши ту драматичну поему з її епічним додатком писав до Міцкевича д. 3 лютого 1833 з Лондона: „Nikogo nie widzę, jak Mickiewicza, co by był w stanie napisać poema epiczne powstania naszego w rodzaju Danta. Zachęcam do tego szanownego, kochanego ziomka. Geniusz jego dokona tego z chwałą dla siebie, a to i na nieszczęsną ojczyznę naszą spłynie“. На це відповів Міцкевич між иншим: „Pochlebiło mi niezmiernie, że odgadłeś cel i plan mojego poematu. Rzeczywiście mam zamiar objąć w nim całą historię prześladowań i męczeństwa naszej ojczyzny“ (H. Biegeleisen, Dzieła Adama Mickiewicza t. III, ст. 368—369). А скінчивши „Pana Tadeusza“ в лютім 1834 р. він писав до Е. Оди́нця: „Ledwie skończył, bo mię już duch porywał gdzieindziej“. Очевидно натякає тут Міцкевич на нову, незвичайну працю, що вимагала не аби якого напруження духових сил.

Того самого року 1833 Міцкевич оженив ся з дочкою Марії Шимановської Целіною, взявши з нею шлюб у Парижі д. 22. липня. Одержавши значнійшу суму грошей за „Pana Tadeusza“ він над сподіване швидко позбув ся їх головно через поспішну подорож до Швайцарії та до південної Франції до хорого Степана Гарчинського, який у його присутності вмер у Авіньоні д. 20. вересня 1833 р. Оженивши ся він опинив ся в досить прикрім фінансовім положенню, в яким одначе, як звичайно й перед тим, допомогли йому приятелі та знайомі. Д. 7. вересня 1834 у нього вродила ся перша дочка Олена, за якою в дальших літах пішло ще двоє дітей, дочка Марія й син Владислав. Міцкевич скінчивши свою велику політичну драму, про якої виданє серед тодішніх обставин якось і не подумав, заробляв дещо політичними статями писаними по польськи, та дещо оповіданнями писаними по французьки, а „звинувши поетичні крила та не чуючи в собі сили дійти до найвисших сфер поезії“, як сам признаєть ся в однім листі, почав збирати матеріали до написання історії Польщі, яку обіцяв ся йому опублікувати Рачинський у Познані. Значну часть тої історії Міцкевич справді написав, але до друкування в тім часі не дійшло, а рукопис пропав десь уже по його смерті.

З того другого побуту Міцкевича в Парижі подаю ще декілька подробиць. У початку 1837 р. він скінчив п'ятиактову драму французькою мовою „Les confédérées du Bar“, у якій героями були монах патріот ksiądz Marek та голова конфедерації Пулаский і де надто були виставлені типи московського генерала, польської зальотниці, російського

шпіона та охотника Француза. Сю драму, призначену для французької публіки, Міцкевич бажав бачити на сцені ко трого будь париського театру, та ціла решта 1837 р. зійшла йому на стараннях і заходах у різних діреkcій, яких успіх був такий, що драми кінець кінцем не виставлено, а три остатні акти пропали в руках якогось рецензента (пор. Wł Mickiewicz, op. cit. t II, ст. 389—392). В тім самім році пропала десь із рукописів Міцкевича одна надчислова пісня з поеми „Pan Tadeusz“ (там-же ст. 395).

Д. 27 червня 1838 р. Міцкевичеві вродився син Владислав, при якого хрещеню були кумами кн. Адам Чарторийський і пані Віра Хлюстіна, він католик, а вона православна. В жовтні того року він почав старання о катедру історії латинської літератури на університеті в Льозанні в Швайцарії і задля того поїхав до Швайцарії. В Женеві він побачився з Миколою Гоголем, із яким уже перед тим познайомився був у Парижі. Д. 24 падолиста університетський сенат у Льозанні одноголосно прийняв кандидатуру Міцкевича на професора, та він не діждавши тої ухвали вже д. 15 падолиста мусів поспішно виїхати до Парижа, покликаний туди звісткою про наглу тяжку хворобу жінки. Вона занепадала на напади божевілля. Перший напад тої незвичайної хвороби (rabies furiosa), що тривав більше як 20 днів аж до приїзду Міцкевича зі Швайцарії, об'являвся страшними криками та киданєм і розбиванєм усього, що можна було взяти в руки. Хора нівечила таким способом кухонну посуду, стільці та крісла, кидала ся на присутних людей і силкувала са сама собі задавати рани або навіть зробити кінець своєму житю. По кождім нападі наступало ослаблене й сон, після якого вона не тямила, що робила перед тим. Правдоподібно в часі того першого нападу в неприсутности мужа (в початку падолиста 1838 р.) вона подерла також автограф Міцкевичевої драми „Wielka ułrąta“, з якої щасливим припадком заховала ся тільки копія. Вернувши зі Швайцарії і заставши жінку в такім страшнім стані Міцкевич за порадою лікарів помістив її в одній санаторії на селі Вань недалеко Парижа, де вона пробула до д. 23 марта 1839. Аж д. 10 червня він на решті міг вибрати ся до Швайцарії, де мав надію знайти забезпеченє на дальше житє, та де одначе йому довело ся пробути зовсім недовго.

VII. ОСТАТНІ РОКИ 1839—1855.

Остатні роки життя великого польського поета для нас і для ширшого загалу далеко менше цікаві та важні від часів його молодости та дозрілих літ, і тому в осььому нарисі я збуду їх коротше. В Льозанні Міцкевич пробув сім-нацять місяців і хоч там вело ся йому добре, покинув те місто, коли за старанєм париських приятелів французький міністер публичного виховаия декретом із д. 8 вересня

1839 покликав його як самотнього кандидата на свіжо утворену катедру славянських мов і літератур при Collège des France у Парижі. Тут Міцкевич одержав далеко більшу плату за свої виклади, бо 5.000 франків річно з додатком 1.000 на укладання славянської бібліотеки. Свої виклади він розпочав д. 22 грудня 1830 р. і провадив їх несповна 4 роки. Зразу він держався на висоті свого покликання й робив дуже корисне враження не тільки на своїх земляків, але також на Французів, яким, можна сказати, відкривав славянський світ. Ось що пише про ті виклади В. Спасович (ор. сит. ст. 506): „Міцкевич у французькій колегії не був би мав зовсім слухачів, як би був викладав свій предмет сухо, докладно та мітотично. Неминучими умовами успіха були красномовність та вмільсть ходити по верхах знання й давати відповіді на великі питання європейського життя про Росію, про панславизм, про конфлікт між Польщею й Росією, про польську поезію, чеське відродження та південних Славян. Міцкевич дуже добре говорив по французьки, але знав троха докладнійше тільки польську літературу, далеко менше російську та чеську, а про сербську епіку мусів тільки що вчитися. Про те він із великим тактом зумів стати на висоті своєї задачі й притягти на свої виклади дуже численну публіку“.

З подій у кінці 1830 р. варто зазначити привезене до Парижа тіла Наполеона I. з острова св. Єлени та похорон його в Парижі д. 15 грудня. Придивляючись до приготування до того похорону Міцкевич у білий день мав віщу обяву, про яку ось що писав у листі до Скішинецького: „Я бачив чоловіка, що з глибини краю однокінним візком їде бідуючи по болоті та серед мряки, і чув, що той чоловік везе великі очі“ (Wł. Mickiewicz, ор. сит. т. III. ст. 10). Той чоловік, що справді в ту пору з Литви їхав до Франції, був Андрій Тов'яньський, що мав відіграти фатальну роль у житті Міцкевича.

Д. 25 грудня того самого року в часі святотечірної учти два найбільші тоді польські поети Міцкевич і Словацький поміряли перед досить численними гостями поетичними імпровізаціями. Словацький, що почав перший, здобув, що правда, оплески, але Міцкевич піднявши ся по нім, „випустив із своїх уст ріку слів, найчудовіших думок і римів із такою непереможною силою і при тім із таким повагом, що нічого рівного їм не було. Ціле лице його набрало якогось ангельського вигляду, а дивна, невидана ясність оточила його чоло. Всі стояли при його словах мов при появі божества, що прийшло відвідати смертельних“ — так писав про сю памятку хвилю хазяїн тої вечері Евстахій Янушкевич у листі до своєї нареченої, а пізнійшої жінки д. 28 грудня.

В початку 40 вих рр. серед польської еміграції у Франції почуло ся важке знесилення. „Тяжким допустом божим, — писав про ті часи Станіслав Фальковский — був для нас

пробуток на чужині. Кинені на чужу землю, серед пануючого там заколоту доктрин та пристрасний суспільних і політичних, носили ми, що правда, почуте, що треба нам посвятити все своє для ратования вітчизни, але те почуте, немов вроджене нам, було безплідне, бо ми не мали ані дороги ані сили до ратования вітчизни. В тім положенню, гнані патріотичним запалом, а не маючи ні відки моральної підпори, ми легко давали поривати себе чужим елементам і на решті зробилися їх жертвою. Ми прийняли погляди противні нашому народньому духови, розбилися на численні партії й шукали вітчизни кожний по своєму на бокових дорогах. Так шарпаючи ся довгі літа змарнували ми свої сили, заплуталися в доктринах та розумованнях, наш народній скорб — любов і польське почуте пригасили в нас, і ми не могли ні в чім згодити ся на одно. І на решті, коли вже не було чим дурити себе, бо все не дописало нам, настала серед нас загальна втома й неміч, запанувала внутрішня пустота й сухість, тим сумнійша, що мало хто з нас хотів признати в собі той оплаканий стан¹⁾.

В такім сумнім стані еміграції та в неменше сумнім стані Міцкевича, якому затроювала спокій недуга жінки, явився чоловік, який голосив, що має силу вивести польську еміграцію з єгипетської неволі. Той чоловік, се був Андрій Товяньський. Д. 30 липня 1841 він перший раз прийшов до Міцкевича, коли той тільки що відвіз свою жінку знов до санаторії і вернув до свого помешканя в стані близькім розпуки та зневіри. „В глибокім смутку, — оповідав пізнійше сам Міцкевич про ту памяtnу хвилю, — я велів слугі не впускати нікого. Хтось задзвонив. Слуга почала толкувати, що пан не приймає. На те гість: „Сповістїть свогого пана, що я нрибув із Польщі і маю сповнити обовязок“. Почувши се я вийшов до сїний і впровадив гостя до свого покою, Я бояв ся, чи не прийшов він говорити про які конспірації, та він представивши ся та пригадавши, що 20 літ тому стрічав мене в Литві, заявив, що приносить мені добру новину. Бачучи, що я слухаю його розсїяний, додав: „Твій дух увязнений де инде“. Я відповів: „Хиба не знаєте про мою домашню біду?“ Він запитав, яка з дому моя жінка, а я відповів: „Шимановска“. — „Чи з родини графів тої назви?“ — „Нї“. Тоді він заявив мені, що має силу духа обявлену йому самим Богом, і вздоровить мою жінку. Я відповів йому, що вірю в божє милосердє. Він велів сповістити моїх приятелїв, що побачуть її здоровою, взяти її до дому й заявив: „Хоч би й військо стало між нами, я розсиплю його“. Після тої розмови я провів страшну ніч, і на решті впевнив ся в божє милосердє. Я повідомив

¹⁾ Kilka słów wstępnych o stanie emigracji polskiej przez Stanisława Falkowskiego, як передмова до видання Pisma Andrzeja Towiańskiego, t. I, str. 22—23.

кілька осіб. Один із них, старий лікар Поляк, міркуючи, що я зсунувся з глузду, взяв мене за руку й почав незначно мацати мій пульс. Почувши се я розсміявся. Я поїхав по жінку. Діректор санаторії думаючи, що хочу помістити її в іншій закладі, пристав на се, хоч не радо, заявляючи: „Про мене, се Ваша жінка, можете розпоряджати нею, як Вам подобається“. Я забрав її. В нашій сальоні зібралося кілька осіб, не тих, які я повідомив. Пані Целіна мала лице бліде мов із гіпсу, очі в стовп, і була в пароксизмі хороби. Товяньський приступив до неї, взяв її за руки й шепнув кілька слів, яких я не чув. Пані Целіна впала на коліна, а вставши почала стискати мужа й дитини. Зворушення присутніх було надзвичайне. Відзисканої притомності вже не втратила ніколи“ (Wł. Mickiewicz, op. cit. т. III, ст. 85—89). Розуміється, се не було повне вилічення, бо напади хороби, хоч не такі сильні й часті, не перестали повторятися до самої смерті.

Про даліші події говорить коротко В. Спасович ось що: „Змучений тугою за рідним краєм та домашніми клопотами, а надто стративши надію на відбудоване Польщі природними способами Міцкевич відразу увірив у Товяньського й став його учеником. Вони почали вербувати прихильників між емігрантами, але ті заходи не мали значних успіхів. (Між поверненими на товянізм — додаю від себе — був також Юлій Словацький, що доси кілька разів остро виступав проти Міцкевича, а на ґрунті товянізму поєднався з ним.) Богато повернених відпало пізніше, а всі польські священики емігранти стали противниками нової секти. Богослуження в паризьких церквах, на яких Товяньський і Міцкевич виступали з публичними промовами, викликали скандал і спричинили видалення Товяньського з Франції в липні 1842“. Незайвим буде додати до сього оповідання, що д. 1 мая того-ж року Міцкевич із Товяньським явилися в передпокою короля Люї-Філіпа з проською о авдієнцію, але їх не прийнято (Wł. Mick. op. cit. III. ст. 151). Того самого місяця (3 мая) родився Міцкевичеві другий син Александер, що вмер у молодих літах.

Виклади Міцкевича в французькій колегії тривали несповна 4 роки. Над сподіване остро виступали проти них польські еміграційні органи з одного боку радикально-демократичного, а з другого боку клерикально-аристократичного напрямку. Одні й другі майже згідно закидали Міцкевичеві брак польського патріотизму за його об'єктивне відношення до російського письменства, оголошуючи його мало що не агентом царя Ніколая. Надто радикальні демократи робили йому закиди з його католицизму та клерикалізму, а клерикальні католики виступали проти нього особливо завзято тоді, коли він признав себе учеником і послідовником Товяньського. О скільки в перших двох роках Міцкевич обговорював переважно літературні теми, о стільки в дальших

роках займав ся майже виключно темами політичними та історіософічними в дусі месіянстичного погляду свого власного й Товяньского. На решті в маю 1844 р. він перервав свої виклади, які й так задля його нещасливих домашніх відносин відбували ся досить рідко; а ореченем мірїстра освіти з д. 4. марта 1845 одержав звільнене зі своєї функції на один рік, при чім міністерство рівночасно іменувало його наступником на катедрі славянських язиків і літератур Кипріяна Роберта. Д. 5 цвітня 1845 йому родив ся третій син, що одержав імя Яна Габрієля Доната. Його професорську пенсію в вересні 1845 р. уряд зменшив на половину (Wł. Miśk., op. cit. III, т. 380).

У лютім 1846 р. Міцкевич поїхав до Швайцарії, де остаточно розійшов ся з Товяньским. У початку р. 1848 він удав ся до Риму, одержав доступ до Ватікану й благословенство від папи Пія IX. на утворене польського легіону для боротьби з революційними елементами. Сей легіон складав ся первісно з 15 людей і не розвинув ніякої діяльності. В осени 1848 р. Міцкевич був знов у Парижі і тут станув на чолі видавництва часопису „La tribune des peuples“, яке піддержуване гр. Браніцким продержало ся до червня 1849 р. Се була остатня публіцистична діяльність Міцкевича; в „Трибуні народів“ він помістив ряд політичних статей, де републіканські та навіть соціалістичні ідеї мішали ся з прихильністю до Наполеона. Коли Людвік Наполеон доконавши державного перевороту д. 2 грудня 1851 р. з президента републіки зробив ся цісарем Франції, Міцкевича остаточно усунено від катедри французької колегії, а за те цісар дав йому скромне становище бібліотекаря при арсеналі в Парижі.

Ще раз широка хвиля європейської історії захопила Міцкевича особисто, та се був остатній раз. Та хвиля, то був вибух т. зв. Східної або Кримської війни, що почала ся в жовтні 1853, а скінчила ся в падолисті 1856 р. Її безпосередньою причиною була суперечка між Росією й Туреччиною за права грецької церкви в святих місцях Палестини, але загальне політичне положене тодішньої Європи спричинило, що з тої російсько-турецької суперечки виникла трілітня війна між Англією, Францією, Туреччиною та Сардинією з одного, й Росією з другого боку. Варто зазначити, що також обі середно-європейські держави, Австрія й Прусія, не станули по стороні Росії, а особливо Австрія заняла навіть досить вороже становище супроти неї оккупуючи на якийсь час князівства Волощину та Молдавію по відступленню з них російського війська.

При кінці р. 1853 головна акція війни вела ся між військами російськими й турецькими на двох теренах, а власне на молдавсько-болгарським над долішнім Дунаєм і на Закавказю. На обох теренах російські війська тратили мало людей, а відносили досить значні побіди, з яких найважній-

ша була розбите турецької ескадри Османа паші під Синопом через російського віце-адмірала Нахімова д. 18 падолиста 1853 р.

Аж весною 1854 р. виступили до акції також війська європейських союзних держав, які в дд. 8-10 цвітня бомбардували Одесу; в маю обстрілювали Кронштад та деякі фінляндські міста на Балтійським морі, заняли Аляндські острови та висадили в повітрі твердиню Бомарсунд д. 16 червня, а на Білім морі бомбардували Соловецький монастир і місто Колу, але безуспішно. Аж літом невелика французька армія з Болгарії перебрала ся на Крим, до в серпні скріплена Англійцями та Турками розпочала облогу Севастополя. Ся облога, одна з найстрашніших та найкровавіших картин воєнної історії XIX в., тягла ся 11 місяців (від 27 вересня 1854 до 27 серпня 1855) і принесла союзним військам звиш 70.000, а Росіянам коло 83.500 страти в людях. Союзні війська здобули нарешті Севастополь та Николаїв і знівечили російську чорноморську флоту, але понад те союзні держави не мали з тої війни ніякої політичної ані економічної користи.

Міцкевич полишив памятку свого зацікавлення тою війною в латинській оді на честь Наполеона III. з нагоди здобуття Бомарсунда, якої титул подано вже висше на ст. XXX. Написана в Парижі під свіжим вражінем події вона того-ж року була опублікована там-же на окремій картці. (Пор. Dr. H. Biegeleisen, *Dzieła Mickiewicza* T. IV, ст. 514-515.) Подаю тут латинський текст і мій переклад на нашу мову.

Qualis fugacem quum Amphitrationius
Cacum insequutus, belluae in ocupit
Rupes ruens, fumosque et ignes
Guttur in horrisonum retundens:

Auguste Caesar, te auspice Gallicus
Ursam Bootae victor adordiens,
Spelaea lustrat, caedibus tot
Innumerabilibusque furtis

Obscena; quo nunc advolant undique
Gentes latronis funere sospites,
Svecusque, Fennique et Polones
Quisque suas sibi res petundu;

Rati tuum illum, romulea manu,
Dirum superbis Caesarem avunculum,
Auguste, iam per te secundo
Cum imperio miseris reduci.

В перекладі на нашу мову виглядає ось як:

Як Амфітріона син утікача
Какуса гонячи звірю в потилицю

Скелі шпурляв, а дими та полумя
Валив у пашу страшенно ревучу,

Так і під твоїм берлом, о Цезаре,
Галлі звияжці у боотійського
Медведя впавши прегидкі яскині,
Заплямлені так незліченими

Убійствами та зрадами, лад роблять.
До них з усіх усюд отсе летять
Народи — Шведи, Фінни, Поляки
На похорон розбійника страшного.

І кожний відбира своє та згадують
Преславного твого діда силу,
В надії, що їм під твоїм щасливим
Панованем минеть ся давнє лихо.¹⁾

З тої оди можемо догадувати ся, що поет надіяв ся від тої війни деяких добрих наслідків також для Польщі. Його надії не справдили ся тим разом, але війна та смерть царя Николая I. мала дуже корисні наслідки для самої Росії, бо була початком духового пробуження російського народу, т. зв. ери реформ, що в значній мірі змінила суспільний та політичний устрій Росії через знесенє кріпацтва, реформу судівництва, наданє зглядної свободи преси та реформу адміністрації через заведене земств. Розумієть ся, що самих основ російського політичного устрою, а головно самодержавного принципу та всевладности бюрократичної адміністрації ся війна не змінила. Сам Міцкевич по смерті своєї жінки, що вмерла д. 5. марта 1855. поохотив ся особисто удати ся на театр війни. В вересні того-ж року на власну просьбу одержавши урядову місію виїхав до Туреччини, а побувши короткий час у Бургасі вернув до Константинополя, де вмер на холеру д. 26 падолиста 1855 р. Його тіло перевезено до Парижа, а 40 літ пізнійше до Кракова, де воно зложено в гробниці польських королів на Вавелі.

Писано від 16 серпня до 14 жовтня 1913.

¹⁾ Переклад писано д. 20 жовтня 1913.

WIELKA UTRATA.

WIDOK I.

Petersburg.

SCENA I.

(Gabinet cara. Ranek, godzina 8. Car ubrany przechadza się niespokojnie. Carzyca siedzi.)

CAR.

Tak! U stóp mych Warszawa koniecznie paść musi!
Na to już wiele łożę, na to już bez żalu
Wyczerpałem pół Uralu;
Bo mnie, jak mego ojca, jakiś Pahlen zdusi.
Lecz jak nam śmieją odbierać Polacy
To, co nas tyle kosztowało pracy?
Wszakże Piotr, mój prapradziad*), plan ułożył święty,
Aby Polskę zupełnie zabrać albo kupić,
Jey bogactwa zniszczyć, złupić,
I wtrącić ją w klęsk odmęty,
Aby przecie Rosia (1) kiedyś mogła znaczyć,
I powoli, powoli cały świat zahaczyć.
Plan ten nie bez trudności, z pomocą Prusaka
I zacnego Austryjaka
Chlubnie spełniła z wielkich dzieł jedyna
Babka moja Katarzyna.
Dotąd ja trząsłem światem; świat się dzisiay śmieje,
I panowania nad nim straciłem nadzieję.
Buntownicy — ja nie wiem, kto im sił użycza,—
Wypędziwszy carewicza,
Śmieją polskie z rąk moich wrywać krainy!
Daremnież pracowali Siwersy**), Repniny?

*) B pkn.: pradiad. **) B pkn.: Siwery.

Śmieją bić i mordować, jakby dla zabawy,
Moje woyska walczone, woyska pełne sławy.
Myślałem, że ich Dibicz zgromi jednym ciosem,
Że jedna walna bitwa rozrządzi ich losem,
I takie ciągle ogłaszałem manifesty,
Sypiąc pieniądze, ordery i chresty. (2)
A oni połowę mi woysk moich wybili!
Dwernicki, laska niegodziwa wiara,
W jedney, w jedney chwili,
Nie po formie, po prostu rozbił w puch Geismara (3).
A Geismar za Bałkanem sławy się dochrapał!
Ach łotrze! buntowniku !.. O, gdybym go złapał!

CARZYCA.

Złapiesz go. Wszak on tyle woyska ci pozbawił!
Wiesz, że siedzi w Paryżu, że umiera z trwogi.
Królowi francuskiemu ukaz poszlij srogi,
Aby ci go natychmiast pod strażą przystawił.
Wszak on cię słuchać musi, choć może nie z chętką.

CAR.

Naturalnie. Francuzi są odpowiedzialni.

CARZYCA.

I do sybirskich najdalszych kopalni
Lafajeta, Lamarka poszlij, i to prędko!

CAR (po chwili milczenia.)

Jak on śmiał Wirtemberga, co szedł bunty ćwiczyć,
Co był jego dowódcą, rąbać i kaleczyć?
Jak on śmiał szarpać Krajca i brać mu armaty?

CARZYCA.

Na mój sąd, jabym w wieczne wzięła go sądaty.

CAR (z żywością.)

Zaraz dam ukaz Bułgarynowi,
Aby na niego napisał sztukę, (4)
Aby służyła Petersburgowi
Za bodziec sławy i za naukę.
Niech go tam dobrze i ćwiczy i smaga,
Aby nowym blaskiem chwały
Po Rossiei zajaśniały
Mych wojowników męstwo i odwaga.

CARZYCA.

On napisze doskonale.
Ja naybardziej stąd go chwale,
Że naturalnie, jakby dla zabawy,
Pisze o ruskich czynach i zaletach,
I różne listy, nibyto z Warszawy,
O buntownikach drukuje w gazetach. (5)

CAR (po chwili milczenia.)

Trochę mi swoją zwłoką dopomógł Skrzynecki,
Ale mnie, wiem, od wstydu wyrwie Krukowiecki.
Bo też to wstyd dla Rossei,
Aby garstka buntowników
Tak trzepała po kolei
Czoło moich wojowników!
Zniszczę ród Lachów jednym pióra cięciem,
A Erywanski wnet zostanie księciem.
Jam wprzód Zabałkańskiemu ten zaszczyt gotował,
Ale on w Polsce pokazał się niskim;
Niech wybacza! Wszakżem go a conto mianował
Grafem Bruxelskim i księciem Paryskim.

CARZYCA.

Paszkiewicz ma spryt lepszy; wie, że z Polakami
Trudno siłą wojować, mówiąc między nami;
Pewniejszy jął się broni, z którą lepiej zyska,
I więcej rubli, niż kul na nich ciska.

CAR.

Stare me woysko padło uporczywym bojem;
Ale choć bym miał jeszcze milion głów stracić,
Muszę dopóty i płacić, i płacić,
Aby koniecznie postawić na swoim.

CARZYCA.

Wieleż woyska przepadło?

CAR.

Rozdzierasz mi duszę!
Całe pułki, korpusy kompletować muszę.
Raczej nowe wystawiać!... Korpusów wybornych
Finlandzkiego, Morskiego nie mogłem oszczędzić;
Musiałem nawet dziadów niezgrabnych, niesfornych
Brać jako ochotników i do Polski pędzić,

I jeszcze mi twój papa z męstwem bohatera
Pomagał, dawał działa, i mosty wystawiał!
Tyle mi z Prus żywności i broni wyprawiał...
Za to ja mu po wojnie poszlę Władymira.
Mimo to buntownicy, gdy by nie grosz tęgi,
I mnie i twemu papie sprawili¹⁾ by cięgi.

CARZYCA.

Niezwycięzonych żal mi kirassierów,
Bo z nich każdy był wart kilku orderów.
Co za dzielne były chłopcy!
Czoło wojsk twych²⁾! Cud Europy!

CAR.

Kicki i Karski z bandą buntowników
Wpadli, i wszystkich wytlukli jak dzików.
Jak oni śmieli w zbrodnicy zapale
Na pułk królewski targać się zuchwale,
Co świetne nosił imię mojego szwagierka?
A lwy Warneńskie? czyż ich nie żałować?

CARZYCA.

Jabym to tych czwartaków kazała knutować.

CAR.

Nie ujdą jeszcze knutów. A gwardyje moje?
A mych morów chodzących niezliczone roje?
A dzielne grenadjery? mężni Kargopolcy,
Kimburcy, Otończycy³⁾, Permcy, Olwiopolcy?
A mój korpus litewski, co tak świetnie sływał,
Prawie cały zginął!
Umińskiego i Bema na Sybir wzięść muszę, —
Dopiero wtedy smutną rozweślę duszę.
Spać nie mogę, rozpaczam, bo to diabła sprawa!
Płacz mnie bierze, dreszcz chwyta wszystkie członki moje.
Zawsze mi ćwiekiem w głowie siedzi ta Warszawa!
Próżneż o nią⁴⁾ me groźby, próżne krwawe boje?
Warszawa pierwszą carskiej korony ozdobą;
Wszędzie, gdzie stąpie krokiem, widzę ją przed sobą!
Warszawę widzę we śnie i widzę na jawie;
Warszawę widzę w każdej na placu parady;
Widzę ją w tobie, w dzieciach, na senackiej radzie,
A cała ma potęgę i sławę w Warszawie!
Ach! aby się nie zhańbić i nie upaść wiecznie,
Trzeba mi wzięść Warszawę, trzeba mi koniecznie!

¹⁾ B pkn.: sprawili. ²⁾ B pkn.: twoich. ³⁾ B pkn.: Otonczcy. ⁴⁾ B pkn.: onie.

Nie wezmę jej — zginąłem!... Wezmę, tom pan świata,
I Lachów pióro moje precz, precz porozmiata.
Wtedy, gdy już w mych planach nikt bruździć nie zdoła,
Moje najwyższe prawa nadam dla Europy;
Potęgę mą i chwałę rozsieją dokoła,
I będą wszystkie króle lizać moje stopy.

CARZYCA.

Nie rozpaczaj, nie strasz się, jeszcze to być może.

CAR.

Ach! ty nie znasz, co to strach, nie wiesz, jak się trwożę!
Strach, ten niesyty polip z wielkimi oczyma,
Ten gad, ten wąż dusiciel groźnie swój kark wzdyma,
I rozłącza swe kręgi, i serce me ściska...
Ten grzechotnik oczyma zatrutemi błyska,
I ssie mą krew, i wszystkie przejada wnętrzości,
I zbóyczy jad zapuszcza do najgłębszych kości.
Ta febra cogodzinna, ciągła, cochwilowa,
Zimną, śmiertelną drżączką na wylot mnie ziębi.
Coż za dola okrutna, sroga i surowa —
Patrzeć na świat z ponad chmur, a spaść do tej głębi!
Już i gorzałkę w siebie jako w kufę leję,
By¹⁾ zalać gryzącego serce moje mola.
Napróżno... I spiję się, i cały durzeję,
A mól gryzie i gryzie. Co za straszna dola!

LOKAJ DWORSKI (do cara wchodząc).

Jego Carska mość każe herbatę, czy kawę?

CAR.

Day mi Warszawę!

CARZYCA.

Warszawę?

CAR.

Warszawę!

CARZYCA.

O! mój nayukochański małżonku i panie!
Nic nie raczysz na śniadanie?

¹⁾ B пкн.: Aby.

CAR.

Nic! Daj mi tylko Warszawę!

CARZYCA (do lokaja).

Odejdź! (Lokay odchodzi).

CAR.

Głowa mi pęka, od zmysłów odchodzę.
Padł bym komu pod nogi, by mi szyję zdeptał,
Byłem uprzętnął tamy na mey carskiej drodze,
I znowu krew mych wrogów chleptał.
Czołgałbym się jak robak, z pokorą, bez sławy,
Byłem nie stracił Polski, nie stracił Warszawy!

(Milczenie.)

Ilekoć sobie wspomnę me rokosze łube,
Kiedym karmił na moją czyhających zgubę,
Żal mnie b'erze, jak stracić te rajske słodyczne,
A dziś zabijające pożerać gorycze!...

(Milczenie.)

Kiedym jako pogromca dumnych Ottomanów,
Pędząc ich jako trzodę, jak owce, jak ptaki,
Za grzbietem nastrzępionych, bezdrożnych Bałkanów
Utkwił na wałach Warny swe zwycięskie znaki,
Wtedy — ze zgrozą świata, co tak drżał przedemną,
Z najwyższą mą niełaską, jako ćwiek kołący,
Czytał wyrok warszawski uniewinniający
Tych łackich buntowników i zbrodnią tajemną!
Jażbym go miał potwierdzić? Ja, pan Carogrodu,
Miałbym okazać łaskę dla hydnego rodu?
Dla Lacha, co gdy by mógł, pożarł mnie oczyma?
Nie...! Dla Lacha łask żadnych, względów żadnych niema.
Wbrew zatem wyrokowi tych mózgów szalonych
Kazałem ściśle więzić sędziów i sądzonych.
Co za anielska rokosz pieściła mą duszę,
Gdym pojmował ich długie, cierpiące katusze!
Gdy męczarni, jakie tylko cierpliwość człowieka
Zdoła znieść, byli pastwą; gdy brzęcząc okowy
Lękali się zuchwalstwo karzącego miecza,
Który z rąk mych co chwila spaść mógł na ich głowy;
Gdy wijąc się, jak węże, w piekielnych torturach,
Żarli z głodu swe ciała, darli się po murach...
Ha...! wtedy żył...!

CARZYCA.

Lecz na twej koronacyi...

CAR.

Cha! cha! cha! cha! cha! cha!

Pamiętam, gdym na głowę brał koronę Lacha,
Tak wrzała we Warszawie uciecha i radość!
Lachy były wesołe, lecz ich twarzy bladeść
I kryjoma ponurość ich weyrzeń*) zdradzieckich
I muszone oklaski ich dłoni zbójceckich
Wróżyły grom, co przerwał tę zwodniczą ciszę.
Stało się... Burza ryczy... Drzę, na włosku wiszę.
A dziś do moich oczu sen się zbliżyć boi!
Gdybym nie był monarchą, płakałbym obficie.

Płacz.

Gdyż nam wielkim monarchom płakać nie przystoi,
Niechaj narody-owce płaczą całe życie!
Monarcha niech się śmieje, łez ich skosztowawszy.
Monarsze przywoity uśmiech naytaskawszy.
Monarsze Bóg w opiekę powierzył narody,
Aby im, jakiej pragną, nie dawał swobody,
Gdyż wygasną, przepadną, jeśli będą wolne,
Bo złego od dobrego rozróżnić niezdolne.
Nie można im wędzideł puszczać ani chwili;
Niech pasterz puści owce, wnet je pożrą wilki.
Jak pasterz łosem owiec, tak nie szczędząc trudów
Monarcha się zajmuje losami swych ludów.
Monarsze przeto pokłon, cześć należy boska,
Gdyż pochodzi od Boga; owszem! sam jest Bogiem.
I ten kary nie ujdzie, kto jest jego wrogiem.
Skądże to buntownikom myśl przyszła czartowska
Obalać moją władzę zbrodniczym zamachem,
I mnie, prawego pana, napępniać tym strachem?

CARZYCA.

Wszystkich, wszystkich na Sybir! Wszystkich do Tobolska!

CAR (uderzając o stół ręką.)

Tak, w Tobolsku będzie Polska!(6)
Byle mi wiaść Warszawę, i wiaść jak nayprędzey.
Już na to Erywański mnóstwo wiał pieniędzy,
Nie dla dowódców laszych, za lacką stolicę,
Gdyż je trzymają próżne obietnice,
Ale dla przezacnego pana Metternicha,
Co do kieszeń monarszych czule się uśmiecha,

*) B pkn. wierzeń

Którego szczere chęci godne są nagrody,
Choć z urojen^{*)} okrada królów i narody;
Dla zacnego Periera, Sebastianiego,
Dla mego Ancyllona, dla Bestoulliego,
Stuterheima, Flotwella, w którym mam podporę.
Oni mi zbuntowaną Warszawę oddadzą.
A gdy w serce Europy wcisnę się z mą władzą,
Wszystkie moje pieniądze z procentem odbiorę.
Mam więc nadzieję carskie rozjaśnić oblicze,
I ukorzyć na zawsze Lachy buntownicze.
Boję się, żono, by braciszek Michał
Wśród wojny do kieliszka i do kart nie wzdychał;
I aby pod Warszawą, mówiąc jednym słowem,
Nie dokazał tej sztuki, co pod Białowem.

CARZYCA.

I cóż to ci, mężu, szkodzi?
Tu się dosyć bydła rodzi.
Jeśli jeden zgon bydła w powietrze uleci, (7)
Znajdzie się drugi i trzeci.

Goniec wchodzi.

CAR.

Czy z Warszawy?

GONIEC.

Z Warszawy.

CAR.

Wzięta?

GONIEC (oddaje mu papiery).

Wzięta.

CAR (z największą radością).

Brawo!

Ha! Znowuś moja, Warszawo!

Czyta raport, goniec odchodzi.

Biega z radością i klaską.

Znowu moja! Cha, cha, cha, cha!

^{*)} B пкп. urojona.

Moja ty, moja perełka!
Znowem w ręce złapał Lacha!
Ha! już mi się nie wymkniesz, mój ptaszku swawolny!
A, obciąłem ci skrzydełka!
A ty mnie chciałeś obciąć, prochu nieudolny!
Mam na ciebie kłateczkę żelazną, szczuplutek,
Będę ci piosnkę przygrywał,
A ty mi będziesz spiewał
Cieniutko, cieniutko!
Cha, cha! uściśnij mnie, żono!
Uściśnijcie mnie, dziatki! Wszystko już skończono!
Ha! znowum pan! Ożyłem! Znowu ziemia cała
Zaspiewa mi w pokorze: „Chwała, chwała, chwała!”
Ależ ten Lach uporny napędził mi strachu!
Żadne wojny, żadne boje,
Twarde z Turkami i Persami znoje
Tyle mnie nie straszyły i nie koszkowały,
Tyle pieniędzy i woyska i chwały,
Co z tym Lachem!... No, no, Lachu!
Potrafię mścić się na tobie,
Potrafię ci dopiec,
Gdy łeb twój mściwą roztrzaskam maczugą.
Cha, cha! wiem ja, wiem, co zrobię!
Przekolę cię szpileczką, jako chrząszcza chłopiec,
A do główki szpileczki nic uwiążę długą,
A tę nic do pręcika, i wezmę go w ręce,
Dmuchnę, i chrząszcza w około pręcika okręcę,
I będziesz mi się kręcił i huczał w około,
A ja będę miał, — cha cha! — zabawkę wesołą!
I co miałem pójść za Dźwinę,
Wsuwam się w głąb Europy, jak w moją dziedzinę!...
O moje zacne przodki, wstańcież teraz z grobu!
Co za nowa postać globu!
Czy się wam kiedy śniło, aby wasz potomek
Panem był Niemna i Wisły?
By zwolna uwieńczając wielkie swe zamysły
Rozszerzał po Europie skromny Piotra domek?
Cha, cha! ja go rozszerzył i jeszcze rozszerzę!
A dójdzie do was ta olbrzymia wieść!
Ha! strasznie mi chce się jeść!
Pożarliży już lacki ród
Coraz większy czuję głód!
Europie na przywitanie
Połknę Wiedeń na śniadanie,
Paryż na obiad, Londyn na wieczerzę.
Cha, cha! klękajcie króle!
Persia, India, Azia wzięta!
Amerykę, bagatelę,

Pod swe stopy wnet podściele.

W szaleństwie radości.

Hura! Hura! Rąbay! Pal!
Ryczą działa, błyszczą stal!
Moje dzielne niewolniki —
Słyszę ich zwycięskie krzyki!
Słyszę tryumfalny śpiew.
Widzę u nóg łupów stosy!
Widzę w kajdanach narody!
Zaludniają moje lody!
Widzę trupy, widzę krew!
Miast pożary, dymów kłęby—
Hura, hura! co za sława!
Moja Polska i Warszawa!
Długom na nią ostrzył zęby,
Dziś przytępię...! Cha, cha, cha, cha!
I już mi żaden szatan z rąk nie wydrze Lacha.
Erywański już księciem, on tu sam przybywa.
O dolo bohaterska, o chwilo szczęśliwa!
Taki po wszystkie czasy tryumf będzie sławny!
A do takich tryumfów Paszkiewicz jest wprawny!
Tym sposobem wziął Anap, Erzerum, Erywan,
Takby zabrał całutki Ottomanski Dywan.
U niego wszystko idzie pomysłem, nie trafem:
Szach Abas dostał order, a on został grafem.
On mi jeszcze Francuzów tym środkiem da w ręce,
A wtedy go w nagrodę na króla wyświęcę.
Muszę zaraz do Polski wyprawić ukazy.
A teraz niech grzmiać działa sto i jeden razy!
Niech wprzód senat i wszyscy spieszą mi winszować,
A potem na mołebień, Bogu podziękować. (8)
Już Polska nie podleci zuchwałemi skrzydły!
Zgniotę, zetnę rozpędzę ten naród obrzydły.

SCENA 2.

Na pokojach carskich, zebrani wszyscy ministrowie, senat, urzędnicy, świta,
damy honorowe i t. d.

CAR (dumnie.)

Warszawa tedy nasza! Wziąć ją z taką chwałą
Z Bożej pomagającej łaski się udało. (9)
Już trosk naszych przeszła chmura!
Krzyczcie: hura!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CAR.

Nas Cara Bóg i święci od niesławy strzegą.
Daley, marsz na przyjęcie księcia Warszawskiego!
Sztac-damy i frejliny, senat całą rzeszą
Za rogatkę... w paradzie... i to wszystko pieszo!

SCENA 3.

Za rogatką. Wszyscy stojąc czekają. Car z swoją rodziną pieszo. Gwardya, muzyka, marsz ceremonialny.

Goniec przybiega.

CAR.

Daleko jeszcze książę?

GONIEC.

Już o werstw dwadzieścia.

Znika w tłumie.

CAR do carzycy (z zimną krwią).

Wszystko to za pomocą mego pana teścia
I moich min Uralskich. Pieniądze rzecz święta!
Bez pieniędzy Warszawa nie była by wzięta...
Ha! muszę podziękować staremu Grejowi,
Pierwey Kościuszkowskiemu, dziś memu druhowi,
Za mądrze wymyślony ministerską głowę
System neutralności, lecz głośney, otwartey.
Sąsiedzi więc, łagodząc dolę mą surową,
Wspierali mnie kryjomo w tey wojnie zaszartey.
Gdy by nie ten systemat, to by mi król pruski
I ten trochę zbutwiały siary pień rakuski
Dali otwartą pomoc, i w najpierwszej chwili
Z dwóch stron swemi wojskami Lachów zahaczyli.
Wtedy Francuzi, Anglicy i Szwedzi,
Rzesza, sam nawet Sułtan, co w seraju siedzi,
Powiedzieli: „Kiedy wam w tey z Lachami wojnie
Wolno dla swej korzyści występować zbrojnie,
To i my wystąpimy.“ I dopiero wrzawa!
I woyna by w Europie wybuchnęła krwawa!
Wtedy było by po mnie! Tamci niezawodnie

Chwycili by się strony Lachów buntowników,
Starli by w proch walecznych moich wojowników,
I z rąk mi całą Polskę wydarli niegodnie.
W cóż by się obróciła wielka ma potęga,
Która dzisiaj zaledwie księżycą nie sięga?
Utraciłbym przeważny wpływ mój do Europy,
Co się dopiero śmiała, dziś liże me stopy.
Utraciłbym Żmudź, Litwę, Wołyń, Ukrainę
I Podole, odwieczną Ruryków dziedzinę;
Musiałbym oddać łupy zabrane z Warszawy,
I aż za Dniepr, za Wołyń uciekać bez sławy.
A tak, gdy zdała patrząc na ten bój zawzięty,
Tamci zachowywali systemat przyjęty,
Za co mój grosz nie mały w ich kieszenie wpłynął,
Ci mnie skrycie wspierali, bo pewniebym zginął.
Skoro więc dziś Warszawa w rece moje wpadła,
I pierzchła buntowników ta zgraja zajadła,
Ha! jużem pan! Ożyłem!

Goniec przybiega z szumem.

GONIEC.

Książę jedzie!

CAR (skwapliwie).

Jedzie?

Brawo! Marsz! Trąby! Kotły! Gwardya na przedzie!

Marsz ceremonialny, muzyka, cała świta szykuje się jak do boju. Słychać hurkot pojazdu. Wkrótce pokazuje się Paszkiewicz w karecie, z której go wyprowadzają car, carzyca i cała świta. Wielkie okrzyki: hura!

CAR (do Paszkiewicza po uciszeniu krzyków.)

Witaj, książę mój kochany!
Tyś podtrzymał moją sławę,
Gdy me prawa i kajdany
Nałożyłeś na Warszawę!

Car go ściska, carzyca dyga.

PASZKIEWICZ.

Sława twoja, monarcho, brzmi po całym świecie.
Zostałeś bohaterem nie w jednej gazecie.
Jakem wszedł do Warszawy, różne gazet roje
Zaczęły głosić łaski, dobrodziejstwa twoje.

Bóg dzielność twych zastępów uwieńczył zwycięstwem;
Wchodziły do Warszawy z bezprzykładnem męstwem.
Buntownicy pierzchnęli, i już trwogi niema,
Modlin tylko i Zamość upornie się trzyma.

CAR (obracając się do wszystkich).

Słyszycie, jak są mężni nasi wojownicy?
Na cześć ich niech grzmi hura po całej stolicy!

Ogromny krzyk hura! Huk dział, defilada gwardyi, marsz ceremonialny
z muzyką.

SCENA 4.

Pokój audyencyonalny.

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ. X. MICHAŁ. BENKENDORF.

CAR do Paszkiewicza.

A więc Warszawa nasza! Dzięki tobie! dzięki!
Wszystkie państwa ordery otrzymasz z mej ręki.
Tak wielkie, tak przemożne to zwycięstwo świeże!

PASZKIEWICZ.

Wnet tu się zjawi mnóstwo winszujących gości.

CAR.

Co teraz mamy czynić? Powiedz mi w krótkości.

PASZKIEWICZ (poważnie.)

Naprzód wszystkim monarchom porozdawać krzyże,
Mianowicie pruskiemu i austriackiemu,
Metternichowi, Sebastyaniemu.
Gdyby nie oni, dawnobyśmy, panie,
Poszli za Dniepr na wygnanie.

W. X. Michał przez całą tę scenę trzaska biczem, przechadzając się z łos-
kotem po gabinecie.

CAR.

Wnet piszę ukaz naglący
Do kapituły orderów,
I manifest oycowskim przywiązaniem tchnący
Do rasiejskich bohaterów.

Dzisiaj do mego serca bardziej ich przybliżę.
Komuż więcej mam dać krzyże?

PASZKIEWICZ.

Bontanowi,
Rautenstrauchowi,
Kosseckiemu,
Kurnatowskiemu,
I tam daley, i tam daley,
Co wiernością do tronu wciąż się odznaczeni.

CAR.

Kogoż w Sybir?

PASZKIEWICZ (z przyciskiem)

Wszystkich!

CAR (z radością)

Wszystkich? Brawo!

PASZKIEWICZ.

Tak! wszystkich, i to trzeba uwinąć się żwawo.

CAR.

Dobrze! wszystkich, by po nich nie było i śladu.
Trzeba kłusującego pozbyć się owadu.
W Sybir wszystkich Polaków z Polski wyprowadzić,
A w Polsce prawowierny mój naród osadzić.
A więc wszystkich? he?

PASZKIEWICZ.

Wszystkich! Niech świat co chce bredzi.

CAR.

Bo też to mi ta Polska kością w gardle siedzi.
Ale to ziemia moja! to widoczna sprawa!
Lachy do niej nie mieli i nie mają prawa.
Więc wszystkich..! Ale wszystkich razem niepodobna!

PASZKIEWICZ.

Razem trudno, lecz można każdego z osobna.

CAR.

Tak, z osobna każdego, ja myślałem o tem:
Zabrać teraz żołnierzy, a cywilnych potem.

PASZKIEWICZ.

Ale... już się żołnierze groźb mych nie lękają,
Gdyż do Prus i Austrii przeszli całą zgrają.

CAR.

Idzie do biurka, wyjmując ogromną pakę papierów i przynosi do Paszkiewicza, pokazując mu każdy z osobna.

Ja wedle monarszego postąpię zwyczaju:
Ogłoś im tę amnestyę, powrócą do kraju.

(Daje mu papier z paki, który przyniósł).

Jeśli nie, oto druga, (daje mu drugi papier)
to trzecia, (daje mu trzeci papier)
to czwarta, (daje mu czwarty papier).

Ogłoś, że moja łaska jest dla nich otwarta.
Niech wrócą; a jak wrócą, wtedy wszystkich razem
W kajdanach aż na Sybir za tym to ukazem.

(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jedyny sposób!

CAR.

Prawda, że to krok monarszy?

PASZKIEWICZ.

Można potem odpocząć, ślad zbrodni zatarłszy.
Niech tam burzą na śniegach duchy buntownicze,
Wszak amnestya jedynie Europy się tyczy.

CAR.

Naturalnie, amnestya tylko dla Europy!
Monarcha w swych wyrokach nigdy nie pobłądzi,
A niszcząc hardych duchów burzliwe zatopy,
Wszystko słuszne, co tylko za słuszne osądzi.
Monarcha się nie zmiesza próżnych głosów tłumem.
Wszystkie ludów rozумы są czystą ciemnotą;
Co on nazwie rozumem, to ma być rozumem,

Co raczy nazwać cnotą, to ma zostać cnotą!
Bo czyż wiedzą rozumi, co amnestya znaczy?
Amnestyę jedynie należy objawiać
Tym, których się monarcha nie może obawiać;
Do niey żadnego prawa mieć nie mogą inni.

PASZKIEWICZ.

Tak, tak, niech pohulają te harde urwische!
Dla Europy jedynie amnestya się pisze.

CAR.

A więc polskich żołnierzy wszystkich mamy w ręku?

MICHAŁ.

Można wszystkich na wędkę ściągnąć pomaleńku.

CAR (do Michała).

Nie wdaway się, idź pilnuj swego faraona.

MICHAŁ.

Ale...

CAR.

Idź, tam cię czeka szklanka napelniona.

(Michał znowu trzaska biczem).

(Do Paszkiewicza).

To jedno. Więc to zabierz! (Daje mu plik amnestyi)
A teraz rzecz druga.

Warszawa, jak wiadomo, jest wazka a długa,
Więc ją należy obciąć: utniy końce oba,
I wystaw cytadele, jak ci się podoba.

Oto masz na to ukaz! (Daje mu ukaz)

Zajmij się tem szczerze!

Obróć w koło na miasto działa i moździerze,
Aby na każdy alarm zburzyć wszystkie domy,
I zniszczyć w samem gnieździe ten motłoch poziomy.

PASZKIEWICZ.

Gdzie koszt na cytadele?

CAR.

Cha, cha! Ukaz na to! (Daje mu ukaz)
Warszawa, czy ty nie wiesz, jest przecie bogatą.
Wszak tyle drogich rzeczy, tyle skarbów mieści!
Weźmiesz kontrybucyą, bez mozolney pracy,
Którą za karę buntu zapłacą Polacy;
Kraj sześćdziesiąt miljonów, Warszawa czterdzieści.
(Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Brawo!

CAR.

Wszak straszna kara?

PASZKIEWICZ.

Nawet litościwa!

CAR.

Daley, zabrać z Warszawy skarby i archiwa,
Fabryki i zakłady, co są tam dość liczne,
Wszystkie biblioteki prywatne, publiczne,
Gabinety, pomniki, wszystko za ukazem.
(Daje mu ukaz)

I tu w tym Ermitażu złożyć wszystko razem.
Albo, co jest rzadkiego, to na me pokoje!
Bo na cóż to Polakom? A to wszystko moje.
Tam są piękne pomniki: pomnik Sobieskiego,
Kopernika, Zygmunta i Poniatowskiego;
To się później zabierze, potem będzie o tem.
Z Zygmunta, co był niegdyś powleczoney złotem,
Będzie Car Iwan Groźny — miejsce mu znajdziemy;
Poniatowski się przechrzci, będzie Suwarowem,
A Kopernik Nestorem lub Łomonosowem:
Że on był z samej Moskwy, łatwo dowiedziemy.
Z murów akademickich lub z królewskich gmachów,
Jak chcesz, zrobisz koszary, a to dla postrachów.
Oto ukaz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie!

CAR.

A to ukaz nowy: (Daje mu ukaz).
Poniszczyc wszystkie szkoły, nauki i sztuki,

Uczyć tylko po rusku; bo to te nauki
Tylko płochey młodzieży zawracają głowy.
Z nich te bunty wynikły. Ty im pokaż knuty,
Pałki i szubienice!

PASZKIEWICZ.

O! to dla mnie niczem.

CAR.

Profesorów do turmy, a młodzież w rekruty.

(Do Michała, który ciągle trzaska biczem).

Łomżyński bohaterze, przestańże z tym biczem! (12)
Tu są tak ważne sprawy, a on nam przeszkadza.

(Do Paszkiewicza).

Tak powinna postąpić prawa carska władza.

MICHAŁ.

Po cóż się długo ucierać?
Jabym radził bez wykrętów,
By w rekruty pozabierać
Profesorów i studentów.

CAR (do Michała).

Day mi pokóy! A jakże zabierasz się żwawo!

(Żartując i uśmiechając się)

(Z ironią):

Wszak ty byłeś pod Warszawą?
I moyer woysko prowadził?
Wieleś tam moich pułków do góry wysadził?

MICHAŁ.

Po com ja miał wysadzać? Nie słucham tey bury.
Był tam taki, co pułk nasz wysadził do góry.
Tak leciały nasze śmiałki,
Gdyby gruszki, gdyby łałki.

CAR (z zadziwieniem).

A któż to?...

MICHAŁ.

Ordon.

CAR.

Ordon? (Do Paszkiewicza): Nie pisałeś o tem!

PASZKIEWICZ (odchrząkając).

Ten Ordon, — zapomniałem, napiszę to potem.

CAR.

Ordona wnet na Sybir! Tak się zemścić na nim.

MICHAŁ.

Trzeba aż na tamten świat ukaz posłać za nim,
Aby tu go Piotr Święty konwojem przystawił.

CAR.

Dość tego! Lepiej byś się swym biczyskiem bawił.

(Do Paszkiewicza):

Polacy są szaleńcy, to wcale nie nowość.
Zawsze kochają głupią polską narodowość,
I miłość dla oyczyzny wysysają z mlekiem;
Zapalają się z młodu, wybuchają z wiekiem.
Więc by stłumić w zarodzie tę iskrę szkodliwą,
Tę rozruchów przyczynę, to buntów ogniwo,
Trzeba dzieci od pięciu do dziesięciu latek
Zabrać od opiekunów, od oyców, od matek,
I wywieźć w głąb Rosyi; tak Polska ostygnie,
I już się z pod mojego berła nie wydzwignie.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Wybornie! To może skutkować.
Ja każę po ulicach na dzieci polować.

CAR.

Czy chłopcy, czy dziewczęta — w Sybir, do Kamczatki!
Jeśli żal będzie matkom, to zabierać matki.
Bo i dzieciom z matkami nie będzie tak nudno,
A ja pragnę ich szczęścia.

PASZKIEWICZ.

To dla mnie nie trudno.

CAR.

Wszystkie dzieci, z korpusu kadetów, z Kalisza,
I od Dzieciątka Jezus z Warszawy pochwytać,
A broniące kobiety precz kolbami witać,
Inaczej nie powróci pożądana cisza.

PASZKIEWICZ.

A tak, ja wszystkich malców potrafię wyszperać.

CAR.

Ze szkół wszystkich studentów-malców pozabierać!
Ja ci dam łatwy sposób zabrania ich w massach.
Otoczyć ich w okóło, kiedy będą w klasach,
I tak wyłapać wszystkich i w Sybir wyprowadzić.
Który będzie śmiał umknąć, lub ostro się stawić,
To kłóć, strzelać, jak do psów.

PASZKIEWICZ.

To sposób jedyny!
Tak się spełnią zamiary wielkiej Katarzyny.

CAR.

Z imion tych, którzy w buncie pierwszą grali rolę,
Do mnie do Petersburga wysłać deputacyją,
Która by błogosławić moją świętą wolę,
Tę mi nayspodobańszą złożyła oracyją,
I za me dobrodzieystwa, za uszczęśliwienie
Do nóg mych nayskromniejsze niosła dziękczynienie.
Masz ukaz! (Daje mu ukaz).

MICHAŁ.

W tej Warszawie co za harde damy!
Jedna mi drzwi zuchwale zamknęła przed nosem.

CAR (do Michała).

Day pokóy! Ty tu z swoim nie wyjeżdżaj głosem,
Kiedy my o ważniejszych rzeczach rozmawiamy.

MICHAŁ.

Wszystkie prawie w żałobie.

CAR (do Paszkiewicza).

W żałobie?

PASZKIEWICZ.

W żałobie.

CAR.

Powinny być wesołe, krzycheć z nami hura!
Jeśli w mieście w żałobie pokaże się która,
Zdzierać suknie publicznie, przyporęczam tobie!
Powinny dawać bale w ciągłej wesołości,
I naygrzeczniej przyjmować bohaterów-gości.

PASZKIEWICZ.

Słusznie bardzo.

MICHAŁ.

Żadnego z ruskich bohaterów,
Choć by miał nawet piętnaście orderów,
Nie przyjmują do domów i nie chcą im sprzyjać,
Że my musimy same bruki zbijać.
Ja raz idąc przez miasto, aż idzie kobietka,
Czarno ubrana, zgrabniutka i letka:
Wnet się zacząłem naygrzeczniej uśmiechać;
Chcąc ją zaczepić, pytam, co też słysząc?
Odpowiedziała: „D z i e g i e ć“.

CAR.

O harda! zuchwała!
I tak wielkiemu księciu odpowiedzieć śmiała!
(Do Paszkiewicza).

Która to? Zrobić śledztwo i skarać przykładnie!
Wreszcie masz moc zupełną, zrób, jak ci wypadnie.

PASZKIEWICZ.

Dobrze.

CAR.

Ponieważ wszystkie, może nie z ochoty,
Dawały buntownikom obrączki, kleynoty,

Ustanowić komissyę, aby je wysledzić,
I takie patryotki nayrychley przerzedzić.
Oto ukaz. (Daje ukaz).

Zuchwała więzieniem przepłaci.
Kazać, by nas Polacy kochali jak braci.
Jeśli który nie kocha, to w Sybir po prostu.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

Lecz aby, o co mi tak chodzi,
Tey miłości braterskiej nadać więcej wzrostu,
Mają chodzić do cerkwi i starzy i młodzi,
Po rusku składać dla mnie ze swych serc ofiarę,
I przystawać na grecką, prawosławną wiarę.
Lecz to późnief! Po rusku kazać Boga chwalić,
Głupią konstytucyę zupełnie obalić.
Oto ukaz. (Daje mu ukaz). Nie żałuy knutów i postrachów.
A to — (Daje mu ukaz) naysroższy ukaz pošliy papieżowi,
Aby natychmiast bulę napisał na Lachów!(13)
To ich duszę z nieszczęsnych obłąkań uzdrowi,
Lecz aby się nie lękał utraty mey łaski,
Poszliy mu Władymira, jako kniaź Warszawski.

MICHAŁ.

Cha! cha! myślałem, że ja się w Warszawie
Pięknie, uczciwie zabawię;
Że będę felowany z kniaziem Paszkiewiczem,
A tam smutno i nudno!

CAR (do Michała).

Przestańże z tym biczem!

(Do Paszkiewicza):

Wszystkie Czartoryskiego skarby i kleynoty,
Książki, rzeczy kosztowne zabrać co do joty,
I tu przysłać. Masz ukaz. (Daje mu ukaz). Bo to wszystko moje.
A księżney Wirtemberskiej zabrać dobra całe.
I oddać je synowi w nagrodę za znoje,
Za waleczność w tey wojnie, za czyny wspaniałe.

(Daje mu ukaz).

(Do Michała):

Niech tu przyjdzie Pan Adam!

(Michał odchodzi).

PASZKIEWICZ.

To bardzo rozumnie.

CAR.

Wszystkich, których Polacy za przychylność ku mnie.
Za miłość i za wierność dla prawego tronu
Pobili, powieszali, porobić świętami
Masz! (Daje mu ukaz).

PASZKIEWICZ.

Jak że postępować z jeńcami polskimi?

CAR (z gniewem).

Jak? Po rusku! Na Sybir! Knutować bez miary!
Za złamanie przysięgi takiej godni kary.

BENKENDORF.

Ale Polacy naszych dobrze przyjmowali;
Byli z niemi, jak bracia, ludzcy i wspaniali.

CAR (głośno i dumnie).

Co? To ich powinnością! Wszakżeśmy ich pany!
Nam od nich cześć i pokłon, im od nas kajdany!
Ha!... Śmiertelnej wywierać zemsty nie przestanę
Na ten ród, że mej sławie taką zadał ranę!
Że wyświecił mą słabość w obliczu Europy,
Co już się tak nie zleknie mej olbrzymiej stopy:
I witając mię z twarzą jak zwykle nieszczera,
Całą moją potęgę ma za wielkie zero...
Ha! Tego nie przebaczę! Ha! Tego nie strawię!
Wyplenę to złe gniazdo, śladu nie zostawię!
Zrzucenie z tronu...! Hańba! Zemsta! Ha! Miecz! Knuty!

PASZKIEWICZ.

A z chłopami co czynić?

CAR.

W rekruty? w rekruty!
Oto ukaz. (Daje mu ukaz).

Do śmierci bić, kto się opiera.
Masz. (Daje ukaz).

PASZKIEWICZ.

Teraz jak należy, dam się im we znaki.

CAR (chowając resztę ukazów).

Reszta potem. Wieleż nam szkodziła cholera?

PASZKIEWICZ.

Okropnie!

CAR.

To mnie cieszy! To jest moje dzieło,
Gdyż i Lachów zapewne mnóstwo z niey zginęło. (12)

(Wchodzi Wirtemberg i cała świta. Car do Wirtemberga).

Zbliż się, książę! Twe męstwo, twe waleczne czyny
Kwitnącemi cię wiecznie okryły wawrzyny;
W Kurowie i Puławach przez dzieła olbrzymie
Twoje królewiczowskie zabłysnęło imię
Przyjm więc dobra twej matki, to płaca jedyna
Od wdzięcznego monarchy, od twego kuzyna.

WIRTEMBERG.

Niczem mi sława świata, dobra i godności,
W porównaniu monarszey pańskiej łaskawości.

CAR.

Kto dla swego monarchy w zapale bez granic
Poświęca wszystkie względy i życie ma za nic;
Kto dla niego najwięcej chce nazbierać łupów,
Dla czci jego rad widzi stosy miast i trupów;
Kto dla niego nie zważa, czy się w świecie splami,
I do swej własnej babki strzela granatami;
Kto dla niego pogardza oyczyzną bogatą,
Ten zasłużył na wszystko, ten zasłużył na to!

(Zawiesza na jego szyi order).

WIRTEMBERG.

Panie! Kuzyn i sługa hołd ci winny składa.
Gdyby żył dziad nawet mój, strzelałbym do dziada.

CAR (do całej świty).

Oto przykład wierności! Patrzcie, bohaterzy!
I was także za wierność czekają orderzy.

(Obracając się do Paszkiewicza).

Paszkiewicz, trzeba zabrać krzyż od buntowników
Virtuti militari, a dać go na piersi
Moich dzielnych wojowników,
Gdyż są mężni, wytrwali i dla mnie najszczerzi.
Winienem ich ozdabiać brylantami, złotem...
Napiszę ci ukaz o tem.
Daley! hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

CAR (z zadziwieniem).

Cóż to za chmura?

SCENA 5.

(Chmury się powiększają. Na chmurach pokazuje się Sława i unosi się
nad głową cara, z wielkiem zadziwieniem wszystkich).

SŁAWA (do cara z uszanowaniem).

Ja jestem Sława, Najjaśniejszy Panie!
W niebie jest mój tron,
Życie me w dziejach, w wieczności mieszkanie,
W chaosie mój skon.
Przyszłam cię okryć skrzydłami złotemi,
Boś jest chwały kwiat.

Ty karzesz bunty, ty panujesz ziemi,
Ciebie słucha świat.
Czy ty słyszałeś o szachu Wampumie?
On w swej nierozsądnej dumie
Powiedział, że jest wielki i wielki bez końca,
Krewny gwiazd, wnuk księżyca, brat stryjeczny słońca.
Co za śmieszna duma!
Tyś jest starszy od szacha Wampuma!!!
Boś ty sam słońcem, księżycem twa żona,
A gwiazdami twoje dzieci. (15)
Twoja chwała jaśniej świeci,
Niż chwała Herostrata, niż chwała Nerona!
Czy słyszałeś o Mamaju,
Co jest w dziejach nieśmiertelny?
Świat dziś powie: Mamaj dzielny
Zerem jest przy Mikołaju.
Tak, Najjaśniejszy Panie, wielkąś zyskał sławę,
Kiedyś z buntownikami skończył boje krwawe;
Kiedyś prawy porządek znowu zaprowadził,
I nasiona zaburzeń ze szczętem wygładził;
I tym czynem monarszym, z góry majestatu,
Zrobił łaskę całemu rozumnemu światu. (16)
Dziś przez twoje ukazy, szczytne i rozumne
Ukarz na całym świecie wszystkie karki dumne,
Pędź Niemców i Francuzów w Sybir na rekrutów,
Rozsyłaj amnestye... Może brak ci knutów?
Masz!

(Sypie na ziemię grad knutów).

CAR (zbierając je).

Zbierajcie! Zbierajcie!

(Cała świta zbiera knuty).

CARZYCA (zbierając).

Teraz ćwiczyć srogo!

CAR (próbując jednego z zamachem).

Prawdziwe ruskie knuty!

PASZKIEWICZ.

Wiele zdziałać mogą.

SŁAWA.

Że świat bije dziś czołem imieniowi twemu,
Ze pierzchnęli buntownicy,
Wystaw przy Piotrze w twej dumnej stolicy
Pomnik Chłopickiemu.
Piotr był potęgą twej założycielem,
Chłopicki jej zbawicielem.
Piotr końskimi kopyty roztrącał żmiję,
Chłopicki roztrącał buntownikom szyję,
I mogąc być twym pogromcą
Nie chciał zostać wiarołomcą.
Gdy by nie on, toby ci Lachy nie bez drwinek
Już zaspiewali wieczny odpoczynek!
Wal że mu z dział i krzycz hura!

CAR, CARZYCA, PASZKIEWICZ.

Walić mu z dział! Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słychać huk dział).

SŁAWA.

A pomnik ma być złoty, a poważna głowa
Ma być diamentowa.
Nie każdy taką głową może się poszczycić,
Bo tak twarda, że nic jej nie mogło oświecić;
Tak silna, że się żadnym nie da przebić kołem.
Oto wzór do pomnika!... Patrz i uderz czołem!

(Skinęła ręką i pokazał się wzór pomnika Chłopickiego).

Najświetniejsza snycerska wylęła go wena:
Czy sądzisz, że Kanowy albo Torwaldsena?

Nie! to Subeckiego wena!
Patrz na rysy bohatera,
Jak na bunty Lachów
Spokojnie, bez strachów,
Z dumą i wzdargą poziera!
Patrz, jak twardy i surowy,
Rozdzierając szpargał,
Co twą władzę stargał,
Depcze ich bezbożne głowy!

Patrz jak zamach ich obala
I stałością duszy,
Co ich dzieło kruszy,
Państwo i tron twój ocala!
Patrzaj u stóp pomnika na napis mistrzowski,
Mocniejszy niż Franklinowski:
Ereptum domino reddidit sceptrum!
A więc mu hymn zaspiewaj, chyląc kornie szyję!
Wiwat Chłopicki!

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Niech żyje! Niech żyje! (Huk dział).

CHÓR.

Hura! hura!

Hymn na cześć Chłopickiego,

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

(TRIO).

Chłopickiemu cześć i chwała!
Zbrodnia wspomnieć o gałęzi!
On, gdy Polska buntem wrzała,
Trzymał bunt jej na uwięzi.
Dłoń Polaków krwawa
Kres mi miała nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słychać huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ

Kiedy buntownicza zgraja
Wykrzyknęła w zaślepieniu:
Niema, niema Mikołaja!

On ją karmił w mem imieniu. (14)
On jej nie dał prawa
Wojnę z nami wieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura!

(Słysząc huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdy czas przyszedł toczyć boje,
On nie słuchał próżnych krzyków;
On nakarmił hufce moje,
On ogłodził buntowników. (18)
Umknął, bo go wrzawa
Miała żywcem zjeść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! hura! (Huk dział).

CAR. CARZYCA. PASZKIEWICZ.

Gdyby użył swej dzielności,
Byłby grób dla mej potęgi:
Lecz on błagał mej litości,
Niechcąc złamać swej przysięgi.
Dziś więc moje prawa
Moję światu nieść.
Chłopickiemu sława!
Chłopickiemu cześć!

CHÓR.

Hura! Hura!

(Huk dział, Sława ulatuje).

SZAMBELAN DWORU (do Cara).

Posłowie zagraniczni.

CAR.

Wpuścić, niech tu staną.

(Do Paszkiewicza).

Patrz, ile tu honorów za jedną wygraną!

(Wchodzą posłowie zagraniczni).

JEDEN Z NICH.

Witaj, wielki Monarcho! Pan mój, pan dostojny
Winszuje ci pomyślnie ukończonej wojny.
Gad zaburzeń, gad zniszczeń wpadł pod twoje stopy,
Gdyż wróciłeś żądany pokój dla Europy.
Bezprzykładna wytrwałość, duszy twojej dzielność,
Siła twego oręża, bohaterskie cnoty,
Wojenne i nadludzkie monarsze przymioty,
Świetną ci zapewniają w dziejach nieśmiertelność.

(Kłaniają się wszyscy z pokorą).

CAR (dumnie).

Dobrze. Wasi Panowie, zacni słudzy moi,
Za wierność, posłuszeństwo dla mojej osoby
Będą wynagrodzeni świetnie, jak przystoji.
Zanieście im odemnie te chlubne ozdoby!

(Podaje wszystkim krzyże, aby je doręczyli swoim panom. Posłowie odchodzą — cała świta ukłeka pobożnie przed Carem — potem słychać muzykę i łoskot defilującej gwardji).

CAR.

Cha! cha! Cóż, mości książę, mój książę Warszawski?
Mój gracie Erywanski, moja ręko prawa?
Jak wszyscy już królowie dbają o me łaski,
Gdy znowu moja Warszawa!
Cha! cha! Warszawa moja! I milczą potwarze!
Teraz wygodnie poskacz sobie, Carze!

(Śpiewa i skacze).

Tra la la, tra la, la, la!

Alons! Saute, Marquis! cha! cha!
Skacz, pospiewaj, a za kark tego trzymaj Lacha!
Ale do tańcu jedyna ta sala;
Tu niegdyś babka moja, wielka monarchini,
Uczyła syna swego tańcować baryni.
Tak: — uważasz? (spiewa i tańczy).
Tra la, la la, la, la la!
Cha, cha, cha, cha, cha! (ustaje)
O! jest to taniec narodny, nie nowy,
A miły, bo narodowy. (usiada).
Ha! jeszcze mi się nogi sprostować nie mogą,
Jeszcze tak dziarsko nie wywinę nogą,
Bo długo przy stoliku siedziałem zgarbiony,
Zasmucony, zrospaczony.
Tak mi te Lachy! — No, no! A dziś... cha! cha!
Mam w ręku Lacha!
Hey, potańczuj sobie, carze
Z Jejmością w parze!
Zaspiewaj, mości książę! (Paskiewicz nuci, Car i Carzyca tańczą).
Tra la, la la la la la la!
Jak ja Europę zabiorę w swe ręce,
Będzie tak tańczyć po mojej piosence.
(Taniec ustaje, Car siada).
Prysnęły tamy na mej carskiej drodze..
Jam pan! pan! Od rozumu z radości odchodzę..
Uściśnij mnie, Paskiewicz, uściśnij mnie, żono!
Śmiesz się... i z radości tańczy twe łono..
Cha! cha!... Warszawa moja... twoja, moja, twoja!
Wiesz ty, Paskiewicz, kędy stała Troja?
Miejsca niema, gdzie stała! Tak będzie z Warszawą,
Jeśli się znowu zbuntuje.
Alons! Saute, Marquis! (skacze).
Ha! już nóg nie czuję!
Zmęczyłem się... Idźcie stąd! (wszyscy w lewo, w prawo).
Precz! Jam pan! (Usiada; Carzyca, dzieci i służba odchodzą).
Ale, ale! Paskiewicz zostanie.

PASKIEWICZ.

Lecz jak że z tym pomnikiem, najjaśniejszy Panie?
Ma być złoty, a głowa
Ma być dyamentowa.
Strasznie będzie kosztował.

CAR.

Pomyślemy o tem.
Trzeba Lachów majątki zrabować i złupić,
Aby się wzbogacić złotem,

Aby mieć za co wszystkie gabinety kupić
I ten pomnik wystawić; bo też wart tej chluby
Mąż, co mnie wyrwał od zguby.
Co od groźnego miecza ocalił mą szyję.
Wiwat Chłopicki! niech żyje!

PASKIEWICZ.

Niech żyje! (Huk dział).

CAR.

Jedź do Warszawy! Zaraz, kiedy wola.
Dzisiaj staniesz nad Bugiem, bo jeszcze południe;
A ja tu się tymczasem starannie zatrudnię
Lachami Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola,
Et cetera, et cetera.
Ty me ukazy spełnij w całej mocy.
Żegnam cię, książę. Na sen mi się zbiera,
Bo nie spałem ze sześć nocy.

(Wszyscy z uszanowaniem odchodzą).

SCENA 6.

CAR (sam, siedzący na krześle w swoim gabinecie).

CHÓR (niewidzialny).

CAR.

Zachwycenie.

Przed kim drżą dziś trony świata?
Przedemną! Przed Bogiem!
Kto do łask moich kołata?
Kto się przed mym czołga progiem?
To nędzne ziemskie króliki!
Cóż to za bryłka? to świat! Cóż to tam za chmurka?
To niezwalczone moje wojownicy!
Hura! hura!

CHÓR (głucho).

Hura! hura!

CAR.

Kto pan?... Ja! Jakże zgrabne te mrówiczek roje!
Ha! to są cacka, to zabawki moje!
Jak swawolą! jak się bawią!
Ha... czy doprawdy swawolą?
Nie swawolą, lecz się krwawią!
O szczęśliwa dla mnie dolo...!

(W trwodze).

Ha! ha!.. skrzydła im rosną..! podlatują..! szumią...!
Głos mój, głos Monarchi tłumią...
I podrastają wysoko,
Jak wprzód pełzały głęboko!
Przybierają olbrzymie i wzrosty i siły,
I po mój tron, po berło sięgają zuchwale!
Te mrówki...! ten puch marny...! Drętwieją mi żyły...
Co...! ja Bóg...! Boga groźne zalewają fale!
Gdzież moich zastępów chmura?
Uderzcie...! ha! Z olbrzymów znowu drobne mrówki...!
Cha! cha! cha! jak pokornie nachylają główki...!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! Hura!

CAR.

Znowu się z nimi bawię i znowu mam cacko.
To Lachy...! Co za rozkosz pić ły i krew lacką...!
Jakież mnie lube zachwycają dźwięki!
Jakby chórów anielskich czarujące brzmienie
Wlewają mi do duszy słodkie upojenie...!
Cha, cha, cha, to ich jęki,
To ich kajdan brzęki..!
Na ziemi cicho, jak w grobie!
Unoszą się... Cóż znaczą te plamki na globie?
To narody...! to prochy... do mrówek podobne...
Jakże ładniutkie, nadobne!
Chodźcie tu do mnie! do ręki...!
Niech się z wami zabawię, pocackam, popieszczę!
Skosztuję, czy i wasze równie słodkie łezki,
Czy tak słodka krew wasza, jak Lacha.. cha, cha, cha!
Bo krew Lacha
Jest jako nektar niebieski.
Ale jeszcze będzie czas,
Jeszcze ja dosięgnę was!
Pozwólcie sobie jeszcze .. (chwila milczenia).

Czegóż tu chce Rylejew...? I patrzy mi w oczy...
I Bestużew wprost ku mnie wzrok zabójczy toczy...!
I Łukasiński, jak trup!
Oczy mu stanęły w słup!
Oczy okropne, straszliwe!
I w ręku błyszczy mu miecz!
Precz, precz, mary obrzydliwe!
Precz mary! precz!...
Znikły mary... Oddał się i myśli ponura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Otóż i moi bracia... matka... dwie bratowe...
Pamiętam, miały dawniej usta koralowe;
Teraz blade i trupie... i patrzą i stoją...
Trzymają kubki... ha! z trucizną moją...
Pijcie i idźcie z Bogiem.. i panujcie w niebie,
A ja będę nad światami...
A wszakże byłem na waszym pogrzebie,
I trumny wasze oblewałem łzami!
Precz, mary! Dziś przedemną sama drży natura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Odetchnąłem.. Ciasno mi... ciasno mi na ziemi..
Gmach wygodniejszy wystawię dla siebie..
Gdyż ja czołem mieszkam w niebie,
A sięgam piekieł stopami moimi.
Precz z mrówkami, plamkami!.. Nie tu mieszkać będę..
Wiem ja, wiem ja, gdzie osiedę.
Na gwiazdach gmach wystawię z samych ciał i czaszek,
Co mi tu wśród tych mrowisk służą do igraszek.
I dam mu szczyt, co skona w odmętach chaosu,
Stamtąd zagrzmie ogromny piorun mego głosu;
Piszczec będą narody, króle przed mym progiem,
Jako przed Bogiem! (chwila milczenia).
Skądże ten orzeł? Orzeł jak śnieg biały...
Dziób złoty... szpony złote.. na głowie korona...

Ja Bóg... On ciska na mnie piorunowe strzały —
I potęga moja kona!
Precz, precz orle..! Znikł orzeł... Precz, myśli ponura!
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

CAR.

Lubo mi... słodko... nie stąpam po kwiatach,
Bo na cóż mi kwiaty?
Nie stąpam po światach,
Bo na cóż mi światy?
Mam niebiosy... mam gwiazdy... stąpam po obłokach...
Nie!.. nie!.. ja stąpam po zwłokach...
Po zwłokach mrówek, które walką krwawą
Zuchwale obaliły moją władzę prawą.
Jam pan... Cóż to za mara? Jaki ogień w oku!
Zbliża się po maleńku,
I kosę trzyma w ręku,
I szablę ma przy boku!
Precz maro! Znikła mara. A gdzież mych wojsk chmura?
Hura! hura!

CHÓR.

Hura! hura!

SEN.

(Car oparty na poręczu krzesła zasypia. — Senne jego widziadła pokazują się na scenie. — Kilka chwil chrapie, daje się słyszeć zdaleka głuchy, potem co raz mocniejszy śpiew choralny poważny. Wchodzą na koniec różni monarchowie europejscy i azjatyccy. Papież trzymając korony pod pachami, jak czapki. Car z wolna przestaje chrapać).

SPIEW MONARCHÓW (na środku sceny przed Carem).

Ziemia go nie ogarnie, niebios mu za mało,
On sięga aż do granic słońca.
Pieśń nasza niech brzmi jego chwałą
Od końca świata do końca!

CAR (przez sen).

Co to za pieśń czarowna! Hymn korony Europy,
Którym już brzmiał me podwoje.

MONARCHOWIE.

Panie, jesteśmy twoje najjaśniejsze chłopcy,
Sługi twoje, kmiotki twoje.

CAR (ciągle przez sen).

Króle!... cha cha, cha!
Nuż baryni! tra la, la! (nuta baryni).

(Monarchowie tańczą i tańcząc gubią korony).

A w takt! Co za nieuki! A w takt mi, hultaje!
Bo poodbieram lenne, jakie macie, kraje...
Cha, cha, cha! Atamanie, synu mój rodzony,
Pozbieraj i pochowaj durne ich korony!

(Pokazuje się syn jego, następca tronu, zbiera pogubione monarchów korony
i z nimi odchodzi).

Ha... ha, lubię taniec taki..
Dość już... Precz mi! precz, biedaki!

MONARCHOWIE (spiewając chórem).

Od słońca spływa życie na ziemskie istoty;
On łaski zsyła nam wspaniałe.
Niech wiecznie tron zasiada złoty,
Niech żyje w blasku i chwale!

(Znikają — Car budzi się).

CAR (przebudzony).

Taki sen... to ja lubię... Świat dziś moim sługą.
Sprawdzi się to nieza długo.

(Poprawia się na krześle i znowu zasypia — kilka chwil chrapie — potem
się przez pół obraca, z pół otwartymi oczyma i pół śpiącym głosem roz-
mawia sam z sobą. — Pokazują mu się kolejno różne stolice świata —
morza — twierdze).

To Stambuł, to carów gród.
Niesłusznie nad nim panował niedawno,
Hańbiąc wiarę prawosławną,
Niewierny lud...
Dziś Sułtan w Petersburgu... ten padyszach, ciełę.
A jego prorok u nóg mi się ścięło.
Cztery morza... port straszny... okręty me stoją...
Cha, cha, z flagą moją.
To Ispahan, wielki gród! Władam Ispahanem...
A pan Szach w Petersburgu w kompanii z Sułtanem...

Chciałbym był tak pierwszego Stambułu zdobywcę
Gonić i w prawo i w lewo,
I wraz z Cyrusem osadzić nad Newą,
I tu im obu... grać na pozytywce...
Cha, cha! A tam Himalaje!
Za niemi niegdyś Porusowe kraje,
Które świeżo, nieprawnie Anglicy dzierżyli.
Dzisiaj u tego ich potęgi kresu
Konie me piją z Gangesu,
A Indus dawno moi rycerze wypili...
Tu Benares... tam Bombaj.. tam daley Kalkuta.
A tam daley na morzach flaga jak przykuta..
Sztandary me na twierdzach powiewają dumnie..
Bo potęga... we mnie... u mnie..
Ha, długom zęby ostrzył na indyjskie złoto..

(Poprawia się na krześle i drzemając mówi).

Cha, cha, cha! A tam Kanton... tam Nankin... tam Pekin...
Panował w nich nieprawnie ten chiński Arlekin.,
Ten niby Cesarz.. ale przecież on rozumnie
Uznawszy prawa moje... zwrócił mi z ochotą
Cały ten kraj...
Bogaty, piękny jak raj.
I osiadł w Petersburgu... A tam co się warzy?
Durne.. amerykańskie rzeczypospolite..
Mojem skinieniem .. pobite... rozbite..
Jeszcze się im wolność marzy...!
A, obciąłem wam wasze lotne skrzydła...!
Ha! ha! wasi Prezydenci,
Zuchwali, nieugięci,
Osiedli w Petersburgu... A orzeł mój czarny,
Mściwymi gromy ciężarny,
Wleciał na ich Kapitol w ich braterskiem mieście
Cha, cha, i Londyn złapałem nareszcie!
A pan król w Petersburgu! Podoba się Newa?
Poznaj carów, bohaterów...!
Na szczycie Westminsteru, na szczycie Tuillerów
Chorągiew moja powiewa...
A to Paryż! Cha, cha, cha! Jakby dla igraszki
Ułowiłem te dwa ptaszki...
Paryż i Londyn... A oba króliki
Spiewają tu piosenkę o marnościach świata...
A to Rzym! I nad Rzymem orzeł mój ulata...
Cha, cha, już piją z Tybru moje wojownicy...
Synod już z Watykanu, z papieskiego dworca,
A w pysznym Piotra kościele,
Znieważanym przez lat wiele,
Zasiadł święty Mikołaj, wielki cudotwórca..
A papież intonując modły swoje szczerze,

Tu sobie w Peterburgu spiewa mizerere.
Cha, cha...! A to są Niemcy... Ich biedne króleta,
Ich książątka i książęta
W Petersburgu już szepczą niemieckie pacierze.
A jego Apostolska mość... jey mość Rakuska...
Cha, cha, cha, cha... śmiech mnie bierze..
Jego Królewska Mość pruska.
Ze swojemi Szenbrunami...
Ze swojemi Sansusami
Już w Petersburgu mają swe kwatery...
A owe Meternichi... owe Periery...
Owi Sebastianowie
Owi Ancipanowie,
Owi Palmerstonowie
Z białymi niedźwiedziami, bez zwykłej parady
Swoje dyplomatyczne trzymają narady...
A to Warszawa! Moja ty lalczko!
Moja prześliczna pupeczko!
Tyś mi do wszystkich stolic otworzyła drogę,
I teraz pobujać mogę..
Tyś tu? tyś tu? cha, cha, cha!
Zaspiewać ci tra la, la?

(Zżyma się na krzesło, wyciąga się i zasypia głęboko. — Chrapie kilka chwil.
Pokazuje mu się potem starzec w ukraińskiej sukmanie, siedzący na chmurze.
Świszczą wiatry, grzmot głuchy i odległe pioruny słyszeć się dają.

CAR (przez sen).

Co za mara w chmur zamieci?...
Co za starzec?... co za chłop?...
A zła wróżba przed nim leci,
A nieszczęścia za nim w trop...
W ustach trzyma... słowo.. miecz...
Nie przemawiaj! Precz ztąd! precz!

STARZEC (mówi po rusku).

Dim mij — jasni nebesa,
Chmara — kiń, a wityry szlak.
Znajesz, Caru, chto to ja?
Ja Wernyhora, kozak.

CAR.

Precz, kozacze...! Knuty! knuty!
W rekruty! w rekrury!

STARZEC.

Ja z twoich knutiw śmiju sia,
Ja tebe zabiu knutom!
Jak w twe serce podywlu sia,
Stanesz tutki kaminom.
Ja czrez ciłu Ukrainu
Dobrym ludiam worożyw,
Czerez more perepływ.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Czy ty znajesz, szczo to mara?
Caru, słuchay że mene:
Carstwo tak twoje, jak chmara,
Rozyjdetsia, propade!
Szczo ty chcesz świt pałyty?
Zaśmijetsia z tebe świt,
Lach tebe szcze bude byty,
Jak za dawnych laszych lit.

CAR.

Knuty! knuty!
W rekruty! w rekruty!

STARZEC.

Polszcza krasna taj bohata
Znow perejde na swij chlib.
Hanczarycha, Perepiata —
Tam, tam carśkyj bude hrib.
Wilna bude Polszcza wsia,
Bo zemla to ne twoja.

CAR.

Hey kajdany! Sybir! knuty!
W rekruty! w rekruty...!

(Grzmot huczy, grom uderza, starzec z chmurą znika, — Car budzi się i ra-
ptem się zrywa z krzesła).

Ha, co to jest? Gdzie ten dziad? Sybir! chłosty! knuty!

W rekruty! w rekruty!

Służba! służba! (gwizdże).

A to mi się przyśniło? Co za dzika wróżba?

(Służba tłumnie przybiega).

Precz! (służba odchodzi).

Jakaś Perepiata... jakaś Hanczarycha...

Mój grób... kiedy mi złota przyszłość się uśmiecha.

(Usiada w krześle).

Cha! cha, to śmiechu warta... sen — mara.

Niema upadku dla Cara. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie Piotra III. i Pawła I, pierwszy z serwetą, drugi z szarfą na szyi, w bieli).

CAR (we śnie).

Ha!.. to ojciec...! to mój dziad...

Patrzą błędnie, nieprzytomnie...

Dziad za ojcem idzie w ślad...

Czegoście tu przyszli do mnie?

PAWEŁ (grobowym głosem).

Czy poznajesz ojca, dziada?

Znasz ich obu smutny skon?

Synu! strzeż się!.. biada!.. biada!..

Bujny twoich zbrodni plon.

Synu! znasz ty Boży palec?

Znasz ty głosu jego dzwon?

U nóg twoich spi padalec,

Który twój podgryzie tron.

Padł niewinnie ojciec twój,

Padniesz tak i ty.

CAR.

Stój! stój!

(Cienie znikają — Car budzi się.)

A, jakież sny okropne! Słyszałem głos: biada!

Widziałem jak na jawie i ojca i dziada...

Cha! cha! próżne przestrogi! Cha! cha! śmiać się muszę

Kaci ich podusili, ja katów poduszę. (zasypia).

(Pokazują mu się cienie wszystkich szpiegów i zdrajców, których Polacy powieszali i pozabijali).

CHÓR (spiewa finale).

Ha! to najjaśniejszy pan!
Ha! dla niego tylko żyć!
Dajmy krwi mu pełen dzban,
Krew i ły on lubi pić.
W ręce jego dajmy nóż,
Będzie miał potrawkę z ciał;
I arszenik, którym już
Sprzątnął z oczu, kogo chciał.

(Inni w około niego tańczą).

Recitativo.

CAR (wyciągając do nich ręce).

Niech wam światłość wieczna świeci!
Moje prawe, lube dzieci,
Mój ty Szleju, mój Markowie,
Mój Birnbaumie, Szymanowski,
Mój Kawecki, Petrykowski!
A to Blumer mój kochany,
To Hanke z wierności znany!
Ale was tu, widzę, krocie!
Chodźcie, chodźcie, niech was czule
Do serca mego przytulę.
Dobrzeż tam wam? Mówcie, co?
Czy spokojny tamten świat?
Czy w nim także buntury wrą?
Czy za ziemią idzie w ślad?
Mówcie, o moi anieli,
Cości widzieli, słyszeli?

CHÓR.

Miły, cichy tamtem świat;
Żadnych buntów, żadnych zrad,
Tam niebianie wierni są
I uznają władzę twą.

CAR.

Chodźcie do mnie, niech wam sam
Własną rękę krzyże dam.

CHÓR.

Co za chluba mieć twój krzyż!
Co za chwała, co za cześć!

CAR.

Gdy się tam... nad ziemię wzwyż
Najłaskawiej raczę wznieść,
Tam za wierność wszystkim wam
Chresty, wstęgi rozdaj sam.

CHÓR.

Tam za wierność wszystkim wam,
Chresty, wstęgi rozdaj sam.

(Unoszą się z nim w górę, otoczeni chmurami — Car uśmiecha się łaskawie,
cały w promieniach).

Błyszczą płomienie
Wokoło głowy.
Co za spojrzenie!
To Bóg surowy!
Kto mu jest wrogiem,
Nie ujdzie kar.
Bo naszym Bogiem
Mikołaj Car!
Car! Car! Car!

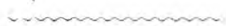
(Wszystko znika — panorama przemija).

KONIEC WIDOKU PIERWSZEGO.

NOTY.

- 1) Moskale nazywają Rassijeja, dlatego użyto tego wyrazu.
- 2) Chrest, znaczy krzyż w Rosyi. Wszyscy złodzieje mają krzyże.
- 3) Nie po formie (nieformalnie). Moskale śmiali się z Dwernickiego, że bez taktyki wojował, i że nie umiał tylko brać działa.
- 4) Moskale napisali komedią pod tytułem Dwernicki i jego bohaterowie; nie mogąc przeto bić go na polu, biją go na scenie.
- 5) Bułgaryn, autor moskiewski, mówią, że on jest Litwinem, i że nawet był w wojsku polskiem i francuskiem. Wydaje różne dzieła w Petersburgu, niektóre są prawdziwie piękne. Podczas rewolucyi w Warszawie kuł na swoim poetycznym warsztacie rozmaite listy, pisane niby do Petersburga z Warszawy od Polaków dobrze myślących, żałujących się na okropność rewolucyi.
- 6) Własne słowa Cara Mikołaja.
- 7) Własne słowa carowej, kiedy jej doniesiono, iż pod Ibraiłowem Michał wysadził w górę własną piechotę.
- 8) Mołebień, — Te Deum.
- 9) Car Mikołaj nie pisze się te az z Bożej łaski, lecz z Bożej dopomagającej łaski; tak jest w jego ukazach i manifestach, drukowanych w Tygodniku Petersburskim, gazecie urzędowej Królestwa Polskiego.
- 10) W gazetach petersburskich i warszawskich (w lutym 1833) był umieszczony mądry i wymowny artykuł, tłumaczący narodom znaczenie tego słowa Amnestya. Nauczyliśmy się z niego, że amnestya powinna się tylko dawać tym, co nic nie są winni, co nie należeli do żadnych rozruchów, i co chorowali, słowem, powinna się tylko dawać Europie, która istotnie do naszej Rewolucyi nie należała, owszem była jej nieprzyjazną i miała nas za buntowników.
- 11) Hermitaż, galerja ciekawości w Petersburgu. Jakie są tylko drogie, ciekawe i ważne rzeczy w tym Hermitażu, są albo kradzione, albo wydarte właścicielom. Carowie nie mają tego płaskiego zwyczaju kupować. Wiadomo, jakie skarby wywieźli z Warszawy, Puław, Nieświeża, Okuniewa, Wilna, Krzemieńca i t. d. i t. d., i to gratis.
- 12) W. X. Michał, wie'ki bohater, zagospodarował się był w Łomży (w lutym 1831 r.) i porobił na około miasta warownie, szanice, baterye, lunety, aż go oddział Gęgudowy wyparował. W wojsku była nawet wieść, że Michał wzięty w niewolę.
- 13) Czytaliśmy tę bullę papieża Grzego za XVI. przeciw Polakom napisaną, i kilkanaście razy po polsku i po łacinie drukowaną w gazetach Petersburskich, Moskiewskich, Wileńskich, Warszawskich. Papież musiał koniecznie od Cara wziąć order, gdyż istotnie zasłużył na order.

- 14) Własne słowa Cara, który się cieszył z cholery, i to d'a tego, że wiele Polaków wygubiła, czego jego wojska dokazać nie mogły.
- 15) W gazetach Moskiewskich, Petersburskich (w grudniu 1832) czytaliśmy pobożny artykuł, w którym Car nazwany jest słońcem, Carzycą księżycem, a dzieci gwiazdami.
- 16) W tych że gazetach był artykuł dowodzący, że Rossya ważną zrobiła usługę całemu ucywilizowanemu światu pokonaniem buntowników polskich.
- 17) Chłopicki sprzeciwiał się ogłoszeniu manifestu obu izb sejmowych przeciw Moskwie
- 18) Chłopicki z początku nakazał pozakładać magazyny dla wojska pomiędzy Wisłą i Bugiem, w Pod'askiem i Lubelskiem, a pomiędzy Bugiem i Narwą w Augustowskiem. Wojsko nasze sądziło, że pójdzie za Bug, ażeby magazyny zostawały z tyłu; tymczasem nie poszło, Moska'e zjedł magazyny, a nasi byli głodni. Może to się przyczyniło do wzięcia Warszawy d. 8. września 1831, gdyż w wojsku naszym straszny głód panował, i przymusił naszych dowódców do przejścia granic Prus i Austrii. — Vivat Chłopicki!

Widok II. WARSZAWA.

SCENA 1.

(Dom porządnie umeblowany... Matka z dwojgiem dzieci, które śpiewają).

MATKA, WŁADEK, ZOSIA, JOASIA (służąca).

WŁADEK I ZOSIA (śpiewają razem).

Uszyjcie nam dwojbarwiste
Chorągiewki czyste;
A od każdej się powali
Po tysiąc Moskali.

Uciekajcie w stepy, Rusy,
Bo idą Krakusy;
I czarci was nie uchronią
Przed ich dzielną dłonią.

U Krakusa nie pomoże,
Ani święty Boże:
Szablą liznie, kulą gwiźnie,
Aż się Rus obliźnie.*)

ZOSIA.

Mama pójdzie na ulicę.
Zaspiewamy tam Krakusa

*) Krakowiak śpiewany w wojsku 1831. Anonim.

WŁADEK.

A ja weznę swą rusznicę,
Chorągiewki i biegusa.

MATKA.

Siedźcie, dziatki, siedźcie w domu!
Już tam niema spiewać komu,
Już Krakusów naszych niema,
I ułanów i czwartaków;
Wroga mamy przed oczyma,
A nie widziem tu Płaków!
Już ojczyzny naszej niema! (Płacze).

WŁADEK I ZOSIA.

Płaczesz, mammo? Mammo droga,
Nie płacz! Mamy jeszcze Boga!

MATKA.

Lube dziatki, drogie dziatki,
Jeden dzień wam żal bez matki.
Cóż, gdybyście ją stracili...?
Boże, mówić nie mam siły...

WŁADEK I ZOSIA (płacząc).

Nie wspominaj o tem, mammo,
Bo będziemy wraz płakali!

MATKA (przyciskając je do siebie).

Czy widzieliście Moskali?

WŁADEK I ZOSIA.

O tam, za Żelazną bramą.

MATKA.

Zaniechajcież swoje spiewki,
Pochowajcie chorągiewki,
By Moskale nie znaleźli.
Zdejm to, mój rycerzu młody!
(Zdejmuje z Władka kurtczkę, krakowską czapeczkę, odpasuje szabelkę,
bierze chorągiewkę i daje Joasi)
Weź Joasiu do komody.
(Joasia chowa to wszystko do komody).

WŁODEK.

Czegóż oni tutaj wleźli?

MATKA.

Aby kraj nasz kraść, plądrować,
I zabijać i rabować.

WŁADEK.

O złodzieje! Hajdamaki!
A gdzież nasze są czwartaki?
Gdzie Krakusy, gdzie Ułany?
Gdzież Dwernicki nasz kochany?

MATKA.

Niema! niema! Wszystko znikło!
Serce polskie, co dla Boga,
Dla ojczyzny bić przywykło,
Dzisiaj drży na widok wroga!
Lube dzieci! Polski niema!
Moskwa Polskę w szponach trzyma.

WŁADEK (z żywością).

To wypędźmy Moskwę precz!
Niech zagwizdnie polski miecz!
Moskwa precz!
Ja widziałem pod Dębami,
Jak to Polak bił Moskali.
Bo całymi tam pułkami
Lub ginęli, lub zmykali.
Tam i mama była z nami,
Tośmy wszystko uważali.

MATKA.

Tam wasz tatko, dzieci, zginął.
Drżały przed nim wrogów roje,
Gdyż wasz tatko z męstwa słynął.
Żal wam tatka, dzieci moje?

WŁADEK I ZOSIA.

Jakże tatka nie żałować!

MATKA.

On nie na to szedł wojować,
Aby drugih brać w niewolę;
On szedł napastników gonić,
On szedł swej ojczyzny bronić
I polepszyć naszą dolę.
Ale Bóg chciał, aby zginął.
I ojczyzna dzisiaj ginie!
Tłum Moskalów tu napłynął
I na naszej siadł dziedzinie!
Tak choć wam została matka,
Cóż z tą, gdy wróg w naszym mieście!
Jakiż los wasz, gdy jesteście
Bez ojczyzny i bez tatka! (Płacze).

WŁADEK (płacze wraz z Zosią).

Nie płacz, mammo, dość tych żalów!
Jeszcze będziem bić Moskalów!
Ja wyrosnę... Będę taki... (Pokazuje ręką.)
Wtedy dam się im we znaki!
Będę mścić się do ostatka
Za ojczyznę i za tatka!

MATKA.

Pocałujcie krzyż ten, dzieci!
Tatko nań zasłużył w boju.

(Daje im do pocałowania krzyż *virtuti militari*. Dzieci go całują. Słychać łoskot i krzyk od ulicy i w przedpokoju).

WŁADEK I ZOSIA.

Mamo, mammo! Co za krzyki?

MATKA.

To są nasze najezdniki!

WŁADEK.

Kilku tu Moskali leci!

ZOSIA.

I walą się do pokoju!

SCENA 2.

MATKA Z DZIEĆMI, OFICER MOSKIEWSKI, DWAJ ŻOŁ-
NIERZE, POLICJANT (wpadają z hałasem. Dzieci tulą się przy matce).

ŻOŁNIERZ (do oficera).

Tutaj aż dwa rebionki, chłopiec i dziewczyna.

OFICER.

Bierz i zapędź do placu — i córkę i syna!

(Żołnierze gonią za dziećmi, które z krzykiem uciekają).

MATKA (broniąc ich przestraszona).

Dzieci moje!

OFICER.

Co? Twoje?

DZIECI.

Mamo! Mamo droga!

(Żołnierze chwytają dzieci).

MATKA.

Nie bierzcie moich dziątek! Nie bierzcie! Dla Boga!

(Kłęk przed oficerem).

OFICER.

Co? To są twoje dzieci? To są dzieci Cara!

MATKA.

Moje własne! Ja nie dam!

OFICER.

Co plecie ta stara? (do żołnierza).

Bierz! Pędź na plac!

MATKA.

Ja nie dam! (u drzwi).

Miej wzgląd na łzy matki!

Cóż wam winne me dzieci? Panie oficerze!

Muzułman tylko dzieci chrześcijańskie bierze.
Twój car zabrał nam wszystko, jeszcze chwyta dziatki!

DZIECI.

Mamo! mamo!

OFICER.

Marsz na plac! Nic to nie pomoże...

JOASIA (usiłuje wyrwać dzieci z rąk żołnierza).

Oddaj dzieci!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

Poszła precz!

JOASIA (zwalona kolbą na ziemię).

Ratuj nas, o Boże!

OFICER (do żołnierzy).

Marsz na plac!

MATKA.

Ja nie puszczę! Nie! Nigdy na świecie!
Chyba po moim trupie, mordercy, przejdziecie! (Kłęka u progu).

OFICER.

Ale nasz pan, król, ojciec, łaskę czyni matkom,
Że jak ojciec zaradza waszym niedostątkom!
Bierze wasze sieroty, co są w biednym stanie,
I chce im dać w Rassiei lepsze wychowanie.

MATKA.

Dzieci me nie sieroty, jeszcze matkę mają,
I na swe wychowanie dom ten posiadają.

JOASIA.

Iść do waszej Rassiei nie mają ochoty,
Bo te dzieci nie biedne i nie są sieroty.

OFICER.

Co ona bredzi? (Do żołnierzy).

Hura! Precz ją! Precz od progu!

(Żołnierze szarpią matkę, która się opiera).

MATKA.

Stój, panie oficerze! Dasz rachunek Bogu!

Puść mi dzieci!

OFICER (do żołnierzy).

Nuż kolbą!

(Żołnierz ją uderza kolbą i obala na ziemię).

DZIECI (z krzykiem).

Mamę! Mamę biją!

MATKA (leżąca przy progu).

Nie, nie dam moich dzieci, póki jeszcze żyję!

(Usiłuje wydrzeć dzieci).

OFICER (do żołnierza).

No, sztykiem ją! (Żołnierz przebija ją bagnetem).

DZIECI (z krzykiem).

Aj mama! Mama już zabita!

JOASIA.

Ach! Pani moja! Pani! (Przybiega do niej).

OFICER.

No, sztykiem i drugą!

Ja tu z wami nie myślę rozprawiać się długo.

JOASIA (uciekając).

Aj!

ŻOŁNIERZE (do dzieci).

Cicho!

OFICER (odchodzi z żołnierzami i z dziećmi).

A jaka to uparta kobieta!
(Wielki krzyk dzieci, potem słabnie i ustaje).

SCENA 3.

MATKA (leżąca przy progu, krwią zlaną).

Gdzie moje dzieci...? Drogie skarby moje!
Kto mi je porwał? Miałam dzieci dwoje,
Niemam żadnego...! Ci zbójcy zabrali!
Na cóż im dzieci? Ach, by w głębi śniegów
Przerobić ich na Moskali
I zaciągnąć do swoich złodziejskich szeregów!
Ale niedoczekają... Ja pójdę.. polecę...
(Usiłuje się podnieść i z trudnością idzie ku sofie i usiada. Joasia wchodzi
zapłakana).

Wydrę im dzieci.. Wydrę, lecz co znaczy
U barbarzyńców, zbójców głos rozpacz,
Usiłowania i jęki kobiety? (Milczenie).
Po stracie męża i drogiej ojczyzny
Miałam mieć pociechę z dzieci,
Pielęgnowałam kwiat ich młodych latek.
Dziś pociecha moja luba,
Moje szczęście, moja chluba,
Moja nadzieja
W ręku dzikiej Tatarszczyzny! (Z żywością)
Pójdę do Paskiewicza, do tego złodzieja.
Ujrzy we mnie wściekłą hydrę!
Język mu wyrwę, oczy mu wydrę!
Pójdę! Polecę! (Chce iść i po kilku krokach upada na ziemię).
Drogie dzieci moje!..
Ach! Jakże mnie bok boli! (Bierze się pod serce).
Skąd że te krwi zdroje?

JOASIA.

Niech się pani nie rusza! Poszukam, gdzie rana,
Bo krew całkiem uchodzi..
(Rozdziera jej suknię z boku i opatruje ranę).
Tu pod sercem! Losie drogi!

MATKA.

Zgroza niesłychana!
Joasiu! A gdzie Zosienka?

Moja różyczka małeńka?
Gdzie mój Władzio drogi?

JOASIA (głośno płacząc).

Boże!

MATKA.

Czy mnie kto raniał? Niepostąpię kroku?
Suknie moje krwią przesiąkłe!
Czuję dłonie me zakłęte...
Ach! Ta krew płynie mi z boku...!
Tu... z pod serca... Krwi moja, nie płyn tak obficie!..
Dla moich dzieciak potrzebne mi życie...
Dla moich dzieciak. A gdzie moje dziatki,
Moje aniołki, moje lube kwiatki?...
W ręku wściekłego wroga!.. W ręku barbarzyńca!
W ręku — przebóg! — Kabardyńca!
Cóż im winne me dzieci? Za co je wydarli?
Ach! By na nich swą dzikość moskiewską wywarli!
By na ich piersiach bez politowania
Nożami rysowali cele do strzelania;
By związawszy ich rączki i skuwszy je razem,
Za tyle bitw przegranych, podłe najeźdźniki,
Pastwili się nad dziećmi zabójczym żelazem,
Lub aby żywcem brali ich na piki!
By zatknawszy na pikach ich główeczki krwawe,
Zanieśli je na Moskwę, jako znak zwycięstwa,
(z ironicznym uśmiechem)
Jako dowód wielkiego, niezłomnego męstwa,
Z jakim opanowali bezbronną Warszawę!
Nikczemni! Takie męstwo! taka ich odwaga!
Świadczą Oszmiany... i Praga.
Dziś łakoma rabunków ród polski wypleniał,
Porywał niewinne dziatki,
Zabijał matki,
I każe sobie składać dziękczynienia!
I jak hyena krew niewinną żłopie..!
Joasiu, daj mi wody, niech usta zakropię...
(Joasia przynosi wodę).
Takież, Polsko, twe losy? Cóż ci winna losom?
Coś zawiniła Bogu i niebiosom?
Jakież twe zbrodnie? Boże, czyż stęmił lat jęceń,
Stęmił lat cierpień i udręceń
Jeszcześmy Ciebie za swych przodków grzechy
Ani zmiękcyli, ani przebłagali?...
Okrutny... zamiast pociechy
Tyś na nas barbarzyńskich napędził Moskali!

O cośmy Cię prosili? A o co te wrogi?
My, byś ojczyznę dał nam uratować!
Oni, byś im pozwolił szerzyć w niej mord srogi,
Zabrać nam własność, niszczyć, kraść, plondrować!...

Gdyśmy cię temi łzami,
Co napróżno zlewały twe zimne ołtarze,
Temi prośbami, modłami,
Co tobie cześć dawały, tobie, głuchej marze —
Gdybyśmy cię błagali, byś nam dał rabować,
Cudzą własność kraść, plondrować,
Jużbyśmy Moskwę do tej chwili,
Zrabowali i zniszczyli!

(Chwila milczenia).

Płyńcie, łzy moje! Nie długie mam życie,
Za chwilę połączę się z ojczyzną i z mężem...
Mąż mój za nią pogromczem wojował orężem,
I zginął... i w krwi swojej skąpał się obficie...
A i moja krew płynie... A jak płynie mile!
Boże! Pozwól mi jeszcze żyć choć jedną chwilę, (w obłokaniu)
Niech się z krwią moją zmieszają łzy moje!

Będzie napój dla tyrana!...
Jak się ładnie mieszają! niby kwiatów zwoje!...
Niby mozaika pstro umalowana!
Pij, carze! To dla ciebie napój nad napoje!
Niech się nim twoje wnętrzości nasycą...!
Ale w twoich wnętrzościach Krakus się urodzi
I z krwawą piką i z krwawą szablą,
Który w twe zioobra śmiertelnie ugodzi
I mściwem okiem zabłyśnie,
I naszą Polskę z gardła ci wycisnie.

(Chwila milczenia).

Dzieci...! Gdzie moje dzieci? (Upada).
I czegoż ja płaczę?

Wkrótce, wkrótce was obaczę
Z promienistemi główkami,
Ze złotemi skrzydełkami,
Z jaśniejącemi oczkami,
Na tamtym... na tamtym świecie!
Wy swą mamę uściśnięcie...
Polacy!... Zemsta...! Zemsta niezblagana!
Dla Cara...! Zbójcy...! Tyrana...!

(Przykłada rękę do serca).

Cicho!.. Cicho!... Jeszcze żyję...!
Jeszcze serce moje bije...!
Puk, puk, puk, coraz wolniej... coraz słabiej... raz... dwa.
Już prze-sta-je... ju-ż prze-sta . . .
(Niedokończywszy słowa umiera).

JOASIA (z krzykiem i płaczem).

już skoła... Już nie żyje...!

SCENA 4.

(Wchodzi inny oficer Wierowkin z dwoma żołnierzami, z których jeden już pierw z Gawryłem Garasimowem zabił tę kobietę. Joasia usłyszawszy łoskot spiesznie ucieka).

OFICER (z hałasem).

A tu niema rebionków? (Postrzegłszy zabita).

Tu jakaś kobieta,
Czy zastrzelona, czy sztykiem przeszyta? (3)
Kto ją zabił? Ta zbrodnia nie ujdzie na sucho!

ŻOŁNIERZ (wyprostowawszy się).

Ja, wasze błahorodie. (4)

OFICER (bije go w pyski).

Ty, ty, stara jucho?

ŻOŁNIERZ.

Bo nie chciała ukazu słuchać hosudara.

OFICER (bije go znowu w pyski).

A czemu się nie żegnasz, gałganie, dla cara?

(Żołnierz żegna się).

Ty wiesz, że car jest to Bóg. Tyś zabił? Mów krótko!

ŻOŁNIERZ.

Ja, wasze błahorodie, był tu dopierutko
Z porucznikiem Gawryłem Garasimowiczem.
Dwojeśmy stąd rebionków zabrali odrazu,
A ona ich broniła na przeciw ukazu,
Tak ja ją pchnąłem sztykiem.

OFICER.

Kiedy tak, to niczem.
Zrobiłeś jak należy. Dlaczegoż zuchwała

Carskiemu ukazowi sprzeciwiać się śmiała?
Kto ukazu nie słucha, ten nie słucha Boga.
Niech Bóg broni! Do tury, lub na Sybir droga.
Więc zabita?

ŻOŁNIERZ.

Zabita.

OFICER.

A te sprzęty czyje?

ŻOŁNIERZ.

To jej.

OFICER.

Na cóż jej sprzęty, kiedy już nie żyje?
Już dla niej nie potrzebne, dla mnie zdać się mogą.
Co za słodka serwantka...! Niema tu nikogo?

(Zagłada wszędzie).

Ach Boh moj! Eto czudo! A jakie szklaneczki!

(Zabiera do kieszeni ile wziąć może).

Trzeba to pozabierać. Jakże tego wiele! (Do żołnierzy).

Postawcie karabiny! (Żołnierze stawiają w kącie swe karabiny, a on im pcha pod płaszcze różne galanteryjki do schowania, licząc: jedna, dwie, trzy, cztery).

Pochowajcie to wszystko pod wasze szynele, (5)

Potem wszystko odnieście do mojej kwatery.

Cha! cha! Teraz jest na czym dać bal przyzwoity —

Cha! cha! Choćby dla całej feldmarszałka świty.

Przynajmniej, że się człowiek daremnie nie zmacha.

Ja jeszcze dzisiaj dam bal! Cha, cha, cha, cha, cha, cha!

Bo co to za wazonki! Bo co to za czasze!

Cha, cha! Warszawa nasza, to to wszystko nasze!

A co tu jest w komodzie? (Próbuje i chce otworzyć).

Zamknięta!

ŻOŁNIERZ (próbuje także).

Zamknięta.

OFICER.

No! Zdejm sztyk i odemknij!

ŻOŁNIERZ (próbując bagnetem).

Nie można.

OFICER.

Nie można?

To rozbij! (Żołnierze rozbijają komodę z łoskotem).

A jakaż to szelma nieostrożna!
(Bije obu w pyski).

Kto posłyszysz a przyjdzie!

(Otwiera komodę i wybiera z niej różne rzeczy).

Rzecz wzięta, to święta.

Aj, aj, aj, co tu tego! Rabiata! Chapajcie, (6)

A do mojej kwatery odnieść pamiętajcie!

Bo nie, to pięćset pałek. A co tu koral!

Srebra!! Cacka... A cóż to? A to sprawa diabła!

I kurtka chrapusowska, chrapuska i szabla! (6)

ŻOŁNIERZ.

A to tego Laszonka, cośmy go zabrali.

OFICER.

Patrzajcie, jaki malczyk, a i ten wojował!

Dlatego tych chrapuzów było co nie miara!

A buntownik! A Sybir! A gdzie kurtkę schował?

Natychmiast piszę raport wprost do Hosudara.

I jeszcze biały harab! I miał epolety! (4)

Tu znowu chorągiewka! a tu pistolety!

Patrzajcie, jaki malczyk, a był gawiczerem!

A to strach! Taki malczyk! Już był Robespierem!

ŻOŁNIERZE.

Eto czudo!

OFICER.

To matka! Taka buntownica!

Powinna by w Sybirze, nie tutaj, umierać!

Patrzajcie, tutaj pika, a tutaj rusznica!

Aj, aj, trzeba to wszystko, wszystko pozabierać.

Zabierajcie i nieście do mojej kwatery! (Zabierają wszystko).

Poznasz tego malczyka?

ŻOŁNIERZ.

Poznam, on tam w mieście.

OFICER.

Trzeba mu wsypać najmniej pałek dwieście!
Słuchajcie! Dzisiaj u mnie będą gaficery,
Chcę im dać bał, mam na czem, ale nie mam czaju.
(Liczy na palcach).
Nie mam cukru.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Araku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju!

OFICER.

Cytryn.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Soku.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Bułeczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

— 61 —

OFICER.

Niemam wina!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ciasteczek.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni konfitur.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Gorzałki.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

Ni cukierków.

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju.

OFICER.

No!... Pałki!

Stupaj!

ŻOŁNIERZE.

Słuszaju. (Odechodzą żołnierze).

OFICER.

Cha, cha! Jakieżem szczęśliwy!
Cha, cha! Co to za dobry car nasz miłościwy!
Cha, cha! Suty dziś dam bal!
Wszystko, wszystko będę miał!
Jeśli czego będzie brak,
Pałki! Pałki!.. U nas tak!

SCENA 5.

KRAKOWSKIE PRZEDMIEŚCIE. PLAC UNIWERSYTECKI.

(Wiele ogromnych pak stoi gotowych do drogi; w inne Moskale jeszcze pakują, na ziemi porozrzucone książki i inne osobliwości. Na około straż moskiewska, w środku Paskiewicz, Witt, Wirtenberg, Rautenstrauch konno. — Lud powoli zbiera się z głuchym szmerem).

PASKIEWICZ.

Ależ tutaj książek gmach!
Aż strach!
To rozumny sprawunek, bo z najmniejszą pracą
Wielkiego cara zbiory się z bogacą.
(Na wzmiankę cara żegna się i za jego przykładem wszyscy).
Choć wielki car, (żegna się) przed którym cały świat się ściele,
Ma książek wielkich, małych wiele, strasznie wiele!
On ich, prawda, nie czyta, od kiedy na tronie;
Raz tylko czy dwa do książek zawitał,
I jedną najłaskawiej wziąć raczył w swe dłonie.

WIRTENBERG.

Czy on student, aby czytał?

PASKIEWICZ.

Rozumie się, nie student! Gdyby był studentem,
I gdyby czytał książki, których on nie słucha,
Toby buntowniczego pewnie nabrał ducha.
A że książek nie czyta, stłumił bunt ze szczętem,
I już się nie podniesą Polaki sobaki,
Już im rogi przytarto. (sposstrzega stojącego przy pakach bibliotekarza).

Kto to? Kto ty taki?

BIBLIOTEKARZ.

Jestem bibliotekarzem.

PASKIEWICZ.

Co to bibliotekarz?

WIRTENBERG.

Ten, co książek pilnuje.

PASKIEWICZ.

(Wstając). Precz! precz! Czego czekasz?
Hej, Tałabaj! (Staje Kabardyniec wyprostowany).

Ty będziesz bibliotekarzem
I razem Warszawskiego Uniwersytetu
Rektorem, profiessorem i konsyliarzem.

(Do bibliotekarza).

Ty precz! (Tałabaj uderza bibliotekarza w kark i wytrąca, a
sam staje przy pękach).

Car nasz (żegna się) jest Bogiem dla całego świata!
On nie był w żadnych szkołach, w akademji nie był,
A już tyle doświadczeń, tyle wojen przeżył!
To strach, jaki umnica! Strach, ile ma umu!
On najmędrszy z całego wszystkich królów tłumu;
Mędrszy nawet odemnie, co nie jestem osłem,
(uśmiechając się)

I przecie z prawosławnym rozumem urosłem.
Bo co to jest za rozum...! Uważmy to jedno,
Z jakim nagle najechał Tureczyznę biedną!
I to kiedy? Cha, cha, cha! Kiedy jak na psotę,
Angliczanie spalili nawaryjską flotę.
Cha, cha! Car (żegna się) wtedy hura! I Turków zahaczył,
I bezbronnych na morzu łatwiej pobić raczył.
Cha, cha, cha! Gdzież um taki? A na cóż mu książki?
Bez książek sypie chresty i gwiazdy i wstążki!
Ale lubi mieć książki, by leżały w szafach,
I to książki, co piszą o kniaziach i grafach;
Nawet o hosudarach piszą. Wy nie wiecie,
Co robili te ruskie heroje na świecie.
Jakie komu zabrali kraje przez bój krwawy,
Kogo struli, zdusili dla swej carskiej sławy,
Kogo wzięli na Sybir, kogo rozstrzelali,
Kogo carskim podstępem zwiedli, i tam dalej.
Car nasz (żegna się) umie na pamięć ich herojskie czyny,
I godnie naśladuje owe ruskie syny.
Bj umnica, że aż strach! Ma on um prawdziwy!
Bo największy umnica Bóg, świata dozorca,

Po nim święty Mikołaj, wielki cudotwórca,
A po nim car Mikołaj, (żegna się) pan nasz miłościwy;
Jak żył car Aleksander, to umnicy przecie
Nad cara Aleksandra nie było na świecie.
Dziś żyje car Mikołaj, (żegna się) heroj najjaśniejszy,
Od cara Aleksandra jeszcze rozumniejszy!
Hura car! (żegna się).

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

Hura!

WSZYSCY.

Hura! hura!

PASKIEWICZ.

I ja także rozumny, ja, książę Warszawski.
Lecz że księciem Warszawskim jestem z jego łaski,
I zdobi mnie z rąk jego krzyżów cała fura,
Więc on jest rozumniejszy odemnie daleko!
A Dybicz! Cha! cha! Dybicz! Był by przy mnie malec.
On miał tyle rozumu, co mój mały palec!
O! Tak, tak... Wszystkie umy pod cara opieką.
Car sam, sam jest umniejszy, niż te książek składy,
Bo sam święty Mikołaj miewa z nim narady.
Bo co za um, to strach! strach! Czoło ma pochmurne,
Twarz długą, oczy groźne, głos carski surowy,
A głowa! Strach!.. Aż rozum kurzy mu się z głowy!
A Łachy buntowniki! Cha, cha! Co za durne!
A mieli tyle książek!... Byłem w jedney sali...
Cha, cha! A jak te książki w szafach ustawiali!
Nie po formie, bez ładu, a to w tym sposobie,
Że i cienkie i grube, i wielkie i drobne,
Oprawne, nieoprawne, brzydkie i ozdobne,
W górnych pułkach i dolnych, wszystkie wraz przy sobie.
Cha, cha! Cóż to za rozum! To nie rozum u mnie.
W Petersburgu te książki stać będą rozumnie.
Bo małe i najmniejsze powinny być w górze,
A większe co raz niżej i w równym szeregu,
A w dole same grube, nieoprawne z brzegu,
A ozdobne na czele, a brzydkie gdzieś w dziurze.
Ja wiem, jak być powinno, wiem, że car nasz wielki (żegna się)
Wygnawszy ze swych krajów nieporządek wszelki,

Raczy i o tych książkach ukaz dać stosowny,
Bo car ma um okrutny! A um niewymowny!
Bo nawet przypatrzeć się, i to nie złudzenie,
Z głowy jego w krąg świecą jasności promienie
Bo car święty. (Żegna się).

Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!

(Lud się zbiera natłokiem w około)

PASKIEWICZ.

Po cóż tu tak napływa ta tłuszcza ponura ?

(Zgiełk się powiększa).

Co tam za hałas ?

WITT, WIRTENBERG, RAUTENSTRAUCH I INNI

(przybiegają).

Hola! Co za krzyki?

OFICER (od służby).

Krzyczą głośno buntownicy,
Że to książki nie carskie, (żegna się) i to z taką złością,
I że są towarzystwa jakiegoś własnością.
(Witt, Wirtemberg, Rautenstrauch donoszą o tem Paskiewiczowi
zbliżwszy się do niego).

PASKIEWICZ.

Czyż wam, mości panowie, ukazy nie znane,
Że wszelkie towarzystwa są tu zakazane?
Że wszelkie tajne związki, szepty albo schadzki
Knują na prawą władzę zamach świętokradzki?
I że Car nasz najwyższy, (żegna się) Car przenajumniejszy
Najświętszy, najjaśniejszy i najpotężniejszy
Wszelkich związków w Europie, towarzystw, zgromadzeń,
Wszelkich umów nieprawnych, szepków i naradzeń
Zabronić i zakazać najłaskawiej raczył,
A członkom konfiskatę i Sybir naznaczył.
Więc własność towarzystwa jest własnością Cara! (Żegna się).
Zabrać ją! Członków w Sybir! To właściwa kara!

(Szmer w tłumie).

Bo to tylko czytali i pisali skrycie,
Burzyli lud na Cara (żegna się) i na carskie życie...
A właśnie, by pomyślność mogła tu zakwitać,
Lachom nie wolno umieć ni pisać, ni czytać.
Precz! precz! Pakować książki! Bo to książki Cara! (żegna się).

STARA KOBIETA (z tłumu).

Cara? Czy car je kupił? Co kiedy car kupił?
Co tylko ma, to wszystko zrabował i złupił.
To wy tak wojujecie? O Matko niebieska!
Po co tu wleźli ci podli złodzieje?
Wiadoma ich waleczność, wiadome ich dzieje:
Kraść, zabijać, rabować, to dzielność moskiewska.
Nikczemna dzicz!

PASKIEWICZ.

Do tiurmy! Skarać przyzwoicie!

KOBIETA.

Zabierać cudzą własność, to tylko umiecie,
I nadymać się i burczeć w pokoju.
Ale czy kroku dostoicie w boju?

PASKIEWICZ.

Precz do tiurmy! (Żołnierze ją porywają i wleką).

KOBIETA.

Złodzieje! Cóż tu tych Moskali!

KILKU OBYWATELI.

Zabrali naszą własność! Książki nam zabrali!

PASKIEWICZ.

Waszą własność? Nie waszą, ale hosudara!
Wszystkie te książki dla was niepotrzebne.

OBYWATEL.

Czyż można, aby takie rabunki haniebne...?

PASKIEWICZ.

Co?... I śmiecie zuchwale...! Wy! Psia lasza wiara!
Do tiurmy! (Żołnierze porywają ich i prowadzą).

LUD.

Zabrali nam skarby i archiwa!

PASKIEWICZ.

Precz stąd! Dalej! Rozpędzić! (Żołnierze rozpędzają lud).
Co za czerń złośliwa!
To wszystko hosudarskie! A oni mi krzyczą!
Ja tu nauczę zgrać buntowniczą! (Do żołnierzy).
Popakować mi wszystko, by nic nie zginęło! (Do Witta).
To właśnie bohaterские hosudara dzieło:
Tyle razem zdobyć! To nie bagatela.
Lachy powinni wielbić swego zbawiciela.
To dla nich niepotrzebne, a nawet szkodliwe,
A to właśnie z bogaci hosudarskie gmachy.
I bez tego Lachy
Mogą być szczęśliwe,
Skorośmy przydusili ich duchy zdradzieckie.
Ale...! Książki licejskie, uniwersyteckie
Spakować!

WSZYSCY.

Spakować!

PASKIEWICZ.

To wszystko jednego Cara! (Żegna się).
Jak jeden Bóg, jedna wiara,
Tak jeden Car. (Żegna się). Hura, hura!

WSZYSCY.

Hura, hura, hura!

PASKIEWICZ.

Z jego rąk tylko wszelki spływa dar,
I on tylko oświeci tego Lacha gbura.
Jeszcze jak z Puław przyjdą książek paki,
Skarby, bogactwa, konie, czapraki, kulbaki,
Zbroje, klejnoty i różne drogości
Tego kniazia buntownika,
Co to do nich prawa rości,
A dziś przedemną opodał umyka...
Co mi za kniaź?... Cha, cha, cha! Kto go kniazem zrobił?
I czy go tak wstęgami,

Orderami i gwiazdami
Jak mnie dzisiaj przyozdobił?
Kto go kniazem zrobił? He?..
Wy nie wiecie?

WSZYSCY.

Nie!

PASKIEWICZ.

Bo go kniazia nie zrobił pewnie żaden Car,
Tembardziej Mikołaj Car! (Żegna się)
A mnie sam Mikołaj Car! (Żegna się).
A więc on się nieprawnie do kniaziewstwa wdarł.
Bo to tylko jest prawne, co idzie od Cara. (Żegna się.)
Bo Car jeden, Bóg jeden i jedna jest wiara.
Więc ja jestem sam kniaź prawy,
Bo któż mi dzisiaj wyrówna?
Cha, cha! To przyczyna główna!
Cha, cha!

(Paskiewicz, Witt i świta odjeżdżają).

OFICEROWIE (biegają ze szpadami i biją żołnierzy)

TAŁABAJ (co pakuje)
No! Pakować, pakować! A prędzej, sobaki!
Prędzej, bo tysiąc pałek! A nie kraść, broń Boże!
Bo to jest hosudarskie. (Żegna się).

ŻOŁNIERZ (pakując książki z całej siły przybija w pace).

Zmieścić się nie może.

TAŁABAJ.

Jakto?

ŻOŁNIERZ.

Ta gruba książka nie wlezie do paki.

TAŁABAJ.

Nie wlezie? To ją utnij.

ŻOŁNIERZ.

Nie chce wleźć i druga.

TALABAJ.

Ucinaj! Na co taka ceremonia długa?

(Żołnierze rąbią i ucinają książki i pakują).

SCENA 6.

(Na krakowskim przedmieściu przy Saskim placu Moskale łapią dzieci. Na przodzie i w głębi sceny wrzawa, krzyk dzieci. W tym samym czasie Moskale otaczają kościół Świętokrzyski i studentów z książkami powracających do domu łapią. Wchodzą także na dziedziniec klasztoru i wyprowadzają opierających się i krzyczących malców. Do uciekających strzelają, zabijają, niektórych dopędzonych przebijają bagnetami. Księża misjonarze wybiegają na ulicę, chcąc bronić malców, ale napędzeni bagnetami uciekają do klasztoru. Potem złączywszy się z tymi, co połapali idące z matkami po ulicy dzieci, Moskale pędzą je przed sobą tłumem na Saski plac. Zamieszanie, wrzawa.

ŻOŁNIERZ 1. (biegnąc za jednym, który z matką ucieka).

Ławi, ławi! Nie ujdiesz!

MATKA 1. (uciekając z dzieckiem).

O! Jezus, Maria!

ŻOŁNIERZ 2. (goniąc za dzieckiem drugim, które przy matce ucieka).

Stoj! Stoj! Ławi! Nie ujdiesz!

CHŁOPIEC (uciekając).

Mamo! Mnie zabija!

ŻOŁNIERZ 3. (zabiegając z przeciwnej strony pierwszemu, łapią oba tę matkę z dziećmi i wyrwywają je z rąk).

Aha!

MATKA 1.

Ach! Moje dzieci!

ŻOŁNIERZ 1.

Nie prawda! Nie twoje!

To dziecko hosudarskie.

MATKA.

O ja nieszczęśliwa!

ŻOŁNIERZ 4. (zabiegając naprzeciw drugiej kobiecie łapie chłopca).

Aha! Tu jest rebionek!

MATKA 2.

Syna mi porywa!

ŻOŁNIERZ 4.

To nie twój syn!

MATKA 2.

Oddaj mi!

MATKA 1.

Oddaj dziecię moje!

ŻOŁNIERZ (uderzając ją kolbą).

To dzieci hosudarskie! Paszła won! Ty stara!

OBIE MATKI (ukłękając przed żołnierzami).

Oddaj! Oddaj!

ŻOŁNIERZE (odpychając je i bijąc kolbami).

Paszli won! Ukaz hosudara!

(Jęk matek i dzieci).

(Wielka wrzawa — idą prędko z dziećmi, matki za nimi w ślad. Pokazuje się mnóstwo małych dzieci płaczących, pędzonych przez Moskali na plac Saski przed Brylowski pałac, w którym mieszka Witt. Lud zebrany niemy, płaczący, mnóstwo kobiet rozpaczających. Paskiewicz, Witt i kilku innych generałów moskiewskich, oficerów w gronie Kabardyńców. Widać przygotowane kibitki.

PASKIEWICZ.

Co to za tłum? Rozpędzić! Niech się precz rozleci!

(Moskale rozpędzają lud. Wielkie zamieszanie i krzyk).

JEDNA Z MATEK (do Paskiewicza).

Ty zbójco! Ty zbrodniarzu! To są nasze dzieci!
Za co nam je wydzierasz?

PASKIEWICZ.

Już wam powiedziałem,
Że się próżnym, zbrodniczym unosicie szaleń,
Że wasz Ojciec, Monarcha, Car najmiłościwszy,
Waszą i waszych sierót niedolę zważywszy,
Przez miłosierdzie ku wam, przez politowanie
Dzieciom waszym dać raczy w Moskwie wychowanie.
I to jest wielka łaska, dzieci wam wychować,
I wyście mu na klęczkach powinne dziękować.

DRUGA Z MATEK.

My go tu o tę łaskę nie prosimy wcale,
Bo w Moskwie z naszych dzieci zrobią się Moskale.

TRZECIA Z MATEK.

Tatarskie miłosierdzie! Złitowanie krwawe!

CZWARTA Z MATEK.

Cóżby on sam powiedział, bardzośmy ciekawe,
Gdyby kto jego dzieci, jak nasze, wydierał?

PIĄTA Z MATEK.

Oddaj nam dzieci, łotrze, coś nam pozabierał!

PASKIEWICZ.

Warta! Z tego motłochu oczyścić ulicę!
Co tu z nimi rozprawiać? Precz! Precz, nikczemnice!
(Moskale rozpędzają kobiety, krzyk wielki).

JEDNA Z KOBIET (szarpana przez Moskała).

My nie pójdziem od dzieci. Bij się z kobietami!
Zatocz działa i strzelaj do nas kartaczami!
Złodzieju! nikczemniku! Wciążbyś darł i łupił!
Wiemy, jak wojowałeś, żeś Warszawę kupił,
Bo inaczej, zbrodniarzu, nie umiesz wojować!
Jak dziś twoji żołdacy waleczni i śmieli!
Bo nie widzą Krakusów, tylko małe dziatki,

Tylko słabe kobiety i trwożliwe matki!
Tatarzy, jak tu byli, to tak wojowali.

PASKIEWICZ.

Precz! Rozpędzić te baby!

KOBIETY.

Podły nikczemniku!
Barbarzyńco! Złodzieju!

WIRTENBERG.

Cóż tu tego krzyku! (Do kobiet).
Ale wasz najłaskawszy ojciec i monarcha
Będzie wśród waszych dzieci jako patryarcha.
On wydał piękny ukaz, byście go kochali.

KOBIETY.

My — kochać barbarzyńców? My — kochać Moskali?
Kochać tych rozbójników? Dopóki świat światem,
Póty nie będzie Polak Moskalowi bratem.

PASKIEWICZ.

To już nadto! Precz, baby! Bo ja na ostatek
Każę strzelać!

KOBIETY.

To rycerz! Chce strzelać do matek!
Wy w Puławach robili te sztuki rycerskie.
Takie to wasze czyny bohaterskie!
A do boju, to tchórze!

PASKIEWICZ.

Pókiż tego będzie?
Hej! Wziąć mi tę świegotkę! Wyliczyć sto pałek!
(Moskale porywają kobiety i prowadzą za szeregi).

KOBIETA.

Stój, bohaterze, w walecznym zapędzie!

PASKIEWICZ.

Kto się będzie opierał, knut poczuje śmiałek.
(Biją kobietę za szeregi, słysząc łoskot i krzyk wielki kobiet i dzieci).

KOBIETA.

Hej ojcowie i matki! Dawajcie oklaski!
Widzicie, co wyrabia ten złodziej warszawski!
(Kobiety się cisną, Moskale rozpędzają kolbami).

ŻOŁNIERZE.

No, paszli won! Paszli won!

MATKI.

Dzieci moje, dzieci!
(Niektóre kłękają, niektóre padają na ziemię).
Na miłość Boga! Wilcy! Czy się nie wzruszycie?

PASKIEWICZ.

Precz! Precz!

DZIECI.

Aj mamó! Mamó!

PASKIEWICZ.

Cicho! Wy bachory!
Każe ćwiczyć pałkami, jeśli piśnie który.
(Krzyk dzieci — Moskale biją je kolbami — kobiety rozpędzone — oficerowie zwijają się waląc z dobytymi szpadami).
Ktoś tam wrzeszczy? Kolbą go, aby nie krzyczało.
(Żołnierz uderza dziecię kolbą, aby nie krzyczało, i zabija. Dziecię upada na ziemię).
Cóż to znaczy? Dlaczego upadło na ziemię?

ŻOŁNIERZ.

Ja zabił.

PASKIEWICZ.

No! To dobrze, niech ginie to plemię.
Wieleż tedy rebionków?

OFICER (od służby).

Czterysta.

PASKIEWICZ.

To mało!

A kibitek?

OFICER.

Dwadzieścia.

PASKIEWICZ.

Brać po dwadzieścioro,
I ruszać! Kiedyś dobre będą z nich sałaty.
Jak są jeszcze dorosłe dziewczęta, zabiorą.
Można wkrótce zaludnić Sybir lodowaty.
Sybir, to piękna ziemia, bogata, niezmierna:
A cóż to to carstwiczo, ta Polska mizerna?
Tu ciasno mieszkać, tam wolno, szeroko,
Jak z mapy samej przekona się oko.
Lachy w nim zasmakują, lepiej go poznawszy,
Samí o pozwolenie będą Cara prosić, (żegna się)
By się stąd mogli na Sybir przenosić.
A więc jakim rozum Car nasz najłaskawszy! (żegna się)
A razem jak litościwy,
Że dziś Lachom pozwala ich rebionki małe,
I to kaziennym*) kosztem na większą swą chwałę
Wysyłać na Tobolska lub Kaukazu niwy!
Bliżej lub dalej, i tam dla nich będzie
Lepiej niż w Polsce, niż wszędzie.
Car dla ich szczęścia powziął myśl tę szczytną,
Energię i dobitną:
Bo się tam będą uczyć, jak szanować Cara, (żegna się)
Jak robić karabinem i jak być wiernymi,
I tam będzie między niemi
Jeden Car (żegna się) i jedna wiara,
I tam będzie ich ojczyzna.
Bo któż mi z ludzi rozumnych nie przyzna,
Że ojczyzna tam, gdzie Car, tam gdzie władza Car.
Tam tedy Lachy będą szczęśliwi ze wszech miar.
(Żegna się).

Udobrucha się to złośliwe plemię,
Jak przyjdzie na inną ziemię.
Jaki w świecie monarcha ma głowę tak dzielną,
By sobie tak zgotował chwałę nieśmiertelną?
Aby po uśmierzonej wojennej zamieci

*) Rządowym.

Jeszcze tak tryumfował z buntowników dzieci?
Kto ma ten rozum? Ha, nikt, nikt nad Cara! (Żegna się).
Bo jeden Car!... (Żegna się).
Jedna wiara!
Hura! Car! (Żegna się).

WSZYSCY.

Hura, hura!
PASKIEWICZ.

To tryumf nie mały.
Żaden heroj tak strasznej nie dostąpił chwały.
Hura Car!

WSZYSCY.

Hura, hura!

PASKIEWICZ.

Pakować te bębny!
A żwawo! Jeszcze o nich ukaz dam odrębny.
(W ciągu tego Moskale pakują krzyczące dzieci po dwadzieścioro w kibitkę, odrywając i bijąc rozpaczające matki. — Wielki hałas. — Paskiewicz odjeżdża ze świtą — transport dzieci odchodzi. Zostało kilku oficerów na placu z sobą rozmawiając).

SOBAKIN.

Wot dziewczęta, to niczego!
W tem to właśnie jest wieliki
Rozum kniazia Warszawskiego.
Ale po cóż te malczyki?

DURACZKOW.

Będą w wojsku nam służyli.
Car z nich będzie miał żołdatów.

LAPUSZKIN.

Lepiej wszystkich jednej chwili
Precz wytopić do stu katów.

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Prawda; wszystkich hul do rzeki!

SOBAKIN.

Lepiej wszystkich brać na piki.

LAPUSZKIN.

Et! Wygubić ich i basta,
Jak tylko wyjadą z miasta.

CHAMUTOW.

Sybir dla nich droga długa:
Nie dowiezą ich do Buga

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Lepiej plemię to wygubić,
Bo nas jeszcze będą czubić.

WOROW.

Wszystkich wybić i wytopić,
Bo nas potem będą kropić.

LAPUSZKIN.

Lepiej dać im arszeniku,
Bo Car dzieci ma bez liku.

SOBAKIN.

Precz wystrzelać wszystkich wraz,
By nie bili potem nas.

DURACZKOW.

Lecz jak będą żołdatami,
To już muszą trzymać z nami.

LAPUSZKIN.

Gdzie tam! Zawsze tej gawiedzi
Ta ojczyzna we łbach siedzi.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to za ojczyzna?
Niewiedzieć co! Każdy przyzna.

DURACZKOW.

Tak jest! Bo gdzie niema cara,
Tam ojczyzna — durna mara.

LAPUSZKIN.

Bo ojczyzna tam jest u mnie,
Gdzie jest co wziąć, a rozumnie.

WOROW.

Car pędząc nas w różne kraje,
Zawsze coś nam ukraść daje.

CHAMUTOW.

Tam ojczyzna, gdzie jest Car;
Bo od niego wszelki dar.

SOBAKIN.

To jest do ojczyzny klucz:
Mam ją wszędzie, gdziebym chciał.

WAŃKO, SŁUŻĄCY WIEROWKINA.

Wierowkin podporuczyk
Prosi dziś na bal.

SOBAKIN I CHAMUTOW.

O! Któżby nie odwiedził tak zącną osobę!

LAPUSZKIN.

Idźcie; ja pójdę halsztuk sobie kupić,
A potem przyjdę z wami się i upić. (Odchodzi).

(Idzie kobieta w żałobie).

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Ot! Kobieta w żałobie! (Do żołnierzy).
Zedrzyć z niej żałobę!

(Żołnierze porywają kobietę).

KOBIETA (przestraszona).

Jezus Maria! Cóż to?

GAWRIŁ GARASIMOWICZ.

Zanotuj to sobie:

Ukaz jest, by kobiety nie były w żałobie.

Stupaj na odwach! (Prowadzą ją na odwach).

Cha, cha! Aż w tej chwili

Pomścimy się na Lachach za to, że nas bili.

SCENA 7.

(Dom bogato ubrany — kilka kobiet płaczących — Moskale z bagnetami wchodzą).

JEDNA Z KOBIET.

Boże! Znowu Moskale! Ach, pókiż to tego?..

ŻOŁNIERZ.

Na bal do Feldmarszałka kniazia Warszawskiego!

DRUGA.

Gdzie nam myśleć o balu!

ŻOŁNIERZ.

Nie pytamy o to!

Stupaj! (Wypędzają je z domu).

KOBIETY.

Ratuj, nas Boże!

ŻOŁNIERZ.

No, stupaj! Z ochotą!

(Wypędzają gwałtem z domu kobiety).

SCENA 8.

(Kwatera Wierowkina. — Wszyscy poprzedzający oficerowie zebrani oprócz Lapuszkina, wszyscy siedzą przy stoliku, piją czaj i rozmawiają).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Aj, jakie ty masz eleganckie szklanki,
Jakie ładne filiżanki!

WIEROWKIN.

Kupiłem.

CHAMUTOW.

A coś płacił?

WIEROWKIN.

Po czerwonce para.

GAWRIŁ.

Mogły by być na stole u samego Cara! (Żegna się).

WIEROWKIN.

Nie! Ja ukradł. (Wszyscy przypatrują się).

WOROW.

He! Ukradł? Jakiś ty szczęśliwy!

WIEROWKIN.

Ukraść, to nie wielkie dziwy.

GAWRIŁ.

Gdzieś to ukradł, mój drogi? W Warszawie?

WIEROWKIN.

W Warszawie.

GAWRIŁ.

A gdzie?

WIEROWKIN.

W tym domu, gdzie była kobieta,

Czy zastrzelona, czy sztykiem przebita.
Więc ja zabrał te cacka, bo już byłem w prawie.

GAWRIŁ.

Aha! Ja dwa rebionki tej Laszce zagrabił.
A że ona broniła, mój sałdat ją zabił.

WIEROWKIN.

To ty?

GAWRIŁ.

Ja, a więc daj mi połowę tych cacek,
Tych łyżeczek, szklaneczek, filiżanek, tacek,
Bo ja mam równe do nich, jak ty prawo.

WIEROWKIN.

Czemuż ty ich sam nie wziął?

GAWRIŁ.

Bom ja ruszał żwawo
Z rebionkami aż na plac, to nie miałem czasu.

WIEROWKIN.

A ja przyszedł po tobie i wziął bez hałasu.

GAWRIŁ.

No, no! Daj mi, nie żartuj!
(Bierze niektóre rzeczy i chce chować).

WIEROWKIN.

Wybacz, panie bracie!
Połóż, połóż!

GAWRIŁ (do gości).

Oto druh! Czy wy uważacie? (Do Wierowkina).
Gdybym nie skłuił tej Laszki, co już spi w mogile,
Tobyś pewnie, mój druhu, nie nachował tyle.

WIEROWKIN.

Ale gdybym ja, druhu, tyle nie nachwytał,
To byś ty na bal do mnie pewnie nie zawitał.

WSZYSCY.

Cha, cha!

SOBAKIN.

A prawda, Gawrił, że to cacko ładne?

GAWRIŁ (na stronie)

Poczekaj, ja ci tego z połowę ukradnę. (Głośno).
A pamiętasz, Wierowkin, tego pomieszczyka,¹⁾
Co to nas tam pod Łuckiem na bal był zaprosił.

WOROW.

Aha!

GAWRIŁ.

Ile ja wtedy do swego jaszczyka
Srebrnych łyżeczek i łyżek naznosił?
Dzieliłem się z tobą przecie.

WIEROWKIN.

Bo tak powinno być w świecie.
Cha, cha...! Bośmy byli wraz. (Do gości.)
Wy osądźcie, proszę was!

WSZYSCY.

Cha, cha! Porzućcie te spory nieładne.

GAWRIŁ (na stronie).

Poczekaj! Ja ci tego z połowę ukradnę.

WOROW.

Ha!... Wtedy Lach zbił mi pyśki,
Żem mu ukradł dwa półmiski.

WSZYSCY.

Brawo!... Hura!.. Cha, cha, cha, cha!

¹⁾ Obywatela.

WOROW.

Ale ja potem przyparł tego Lacha!
Bo to maszennik, niewiara,
Buntownik naprzeciw Cara! (żegna się).

GAWRIŁ (do Wierowkina).

Ale nie bądź że dziecinny!

DURACZKOW.

Dość już; mówmy o czym innym!

CHAMUTOW (miesza czaj łyżeczką, a Duraczkow
tłucze cukier w szklance).

A znasz ty bohosłowie? ¹⁾

DURACZKOW.

A jak że!

CHAMUTOW.

Więc dowiedz,
I daj mi na to rozumną odpowiedź:
Czemu jak cukier tłukę, (tłucze cukier łyżeczką) zwolna się rozwodzi,
A jak go mieszam, (miesza) prędzej się rozchodzi?

DURACZKOW.

o ty nie wiesz?

CHAMUTOW.

A nie wiem.

DURACZKOW.

To ja ci to powiem

SOBAKIN (przybliża się).

To i ja się czegoś dowiem.

¹⁾ Teologia.

DURACZKOW (poważnie).

Bo jak ty cukier tłuczesz, zwolna się rozwodzi;
A jak mieszasz, prędzej się rozchodzi.
Rozumiesz?

CHAMUTOW.

A! Rozumiem.

GAWRIŁ.

Co to jest nauka!
A dowieść tego, dalibóg, że sztuka.

SOBAKIN (do Gawriła).

A ty znasz filozofię?

GAWRIŁ.

Ba jakże! W Pitierze¹⁾
Ja filozofii uczył się sześć lat.

SOBAKIN.

Czekaj, zaraz um twój zmierzę!
Powiedz, na czym stoi świat?

GAWRIŁ.

Zaraz... zaczekaj. powoli dochodzę...
Świat stoi... zaraz... a, na kurzej nodze!

SOBAKIN (śmiejąc się).

Na kurzej nodze.? Gdzież, na kurzej nodze!
(Wszyscy śmieją się).

GAWRIŁ.

Ja zapomniałem, mówiąc tobie szczerze,
Bo jestem w służbie już dwadzieścia lat.

SOBAKIN.

Więc nie zgadniesz tej zagadki?
To ja ci powiem, choć wyszedłem z Wiatki,

¹⁾ Pitier. Petersburg, przez pieszczotę od Moskali zwany.

Choć nie byłem w Pitierze. Bo u nas we Wiatce
Wielka akademia, umne prafiessory,
Umniesze jak w Pitierze, Gruzji i Kamczatce;
A razem sekretarze, strapcze, assesory,
Bo tam są prafiessory wielkie czynownicy,
Co mają medaliony, chresty i chrestyki.
Bo tam jeden prafiessor, co wprzód był piszczykiem
W Archangielsku, a potem stoła naczelnikiem,
Potem lekarzem w Penzie, potem prokurorem,
A teraz w Akademji wiatskiej prafiessorem,
I uczy filozofii. Ma Annę na szyi,
Władymira w pietlicy, i uczciwie żyje...

WIEROWKIN.

U nas w Charkowie jest jeden prafiessor,
Razem koleżski assesor.
Straszny umnica! Uczy medycyny.
On jeszcze za carzycy wielkiej Katarzyny
Był matrosem na flocie; jak się sponiewierał,
I cały wiek na flocie przepędził i styrał,
Wziął odstawkę z mundurem, z ośmą szzebronami,
Ze czterema krzyżami, z pięcią medalami;
A jak prosił o miejsce, dali mu w Charkowie,
Jako zasłużonemu, miejsce prafiessora.

WOROW.

Oho! U nas w Połtawie jest wielki umnica,
Bardzo umny prafiessor, bardzo umny w głowie;
Filozof, i swym umem Rassieją zaszczyca;
Prafiessor bohosłowski, i ma czyn majora.
Ma on także dwa chresty; on w kimburskim pułku
Służył lat ze trzydzieści; a kiedy był chory,
Z odstawką żądał miejsca, bo nie miał przytułku,
I za carskim ukazem poszedł w prafiessory.

CHAMUTOW.

A u nas w Penzie jest także prafiessor
I w niższym sądzie assiessor,
A w klassie uczeników i bije i tuza.
On jeszcze z Suwarowem chodził pod Prancuza;
W ingiermanlandzkim pułku był podporucznikiem,
I tam po prancuzku
Nauczył się, jak po rusku...

DURACZKOW.

Prancuzczyzna bardzo łatwa;
Bo ja jak był w Paryżu, to tam mała dziatwa
Tak gadała po prancuzku,
Jak my po rusku.

CHAMUTOW.

Dla nas szczególnie łatwa, bo język prancuzki
Pochodzi od naszego, i całkiem jak ruski.
Jabym nie jeden dowód tego dał.
Bo to naprzykład: Monsie po prancuzku,
A Mosiej ¹⁾ ot po rusku.
Po prancusku Boalo ²⁾, a po rusku Buał.

DURACZKOW.

U nich Wol-ter,
A u nas Wat-jer.

CHAMUTOW.

U nich szapo, u nas szłapa.

DURACZKOW.

U nich lapo ³⁾, u nas łapa.

GAWRIŁ.

Zupełnie nasz! Jabym to tych Prancuzów bił.

WOROW.

Ja ich będę bił, gdzie zdybię.

SOBAKIN.

No, słuchajcież mnie! Słuchaj że, Gawrił!
Na czym świat stoi? Świat stoi na rybie.

GAWRIŁ.

Aha! Pamiętam! Bo u nas w Pitierze
Tak uczą.

¹⁾ Mojżesz

²⁾ Boileau.

³⁾ la peau, (skóra).

SOBAKIN.

A wiesz, jak wielka ta ryba?

GAWRIŁ.

O!... Wielka!... jak Warszawa...!

SOBAKIN.

Cha, cha, cha!

GAWRIŁ.

To chyba

Jak cała Polscza.

SOBAKIN.

Cha, cha! A jakież ty zwierze!
Kiedy ryba tak wielka, że cały świat dźwiga,
Czy może być jak Polscza, albo jak Warszawa?
Cóż Warszawa na świecie? Albo Polscza...? Figa!
Co innego Rassieja! Wielka i wspaniała!
Bo przy niej wszystkie kraje, jak przy dębie grzyby!
(Z przyciskiem).

To jedna łuska tej ryby
Tak wielka, jak Polscza cała!

GAWRIŁ.

Aj, aj!

SOBAKIN.

A co ty mi powiesz,
Że ta łuska tu w Warszawie?

GAWRIŁ.

Że ty kłamiesz, zakład stawię.

SOBAKIN.

To przegrasz.

GAWRIŁ.

A gdzież ta łuska?

SOBAKIN.

Gdzie?.. Zaraz się dowiesz.

GAWRIŁ.

Tyż widział? (Wszyscy z zadziwieniem słuchają).

SOBAKIN.

Ja nie widział: bo gdym był na Litwie,
To ja jednego Lacha wziął w plen¹⁾ w jednej bitwie.
Ale to był umnica, straszny um posiadał;
On mnie tyle nauczył, on tyle nagadał,
Że ja się tyle umu nie nauczył w Wiatce.
Ja mu cały um winien, jak ojcu, jak matce.
Był to mój druh, umnica, powiadam, nie drobny.
Uczył mnie jak prafiesor, że świat jest podobny
Do błyszczącego złotem świętej Anny krzyża,
A długi, jak naprzykład z Wiatki do Paryża.

WSZYSCY.

Aj, aj!

SOBAKIN.

Na samym środku jest Rassieja stara,
Na samym środku Moskwa, jak góra, jak chmara.
A Moskwa wprost do słońca obrócona przodem.
Pod Moskwą leżą Paryż, London z Carogrodem.
I Moskwa na tych miastach, co są w ruskich pętach,
Siedzi sobie jak gdyby kura na kurczętach.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

SOBAKIN.

Tak, tak, tak, to nas przekonywa,
Że świat stoi na rybie i po wodzie pływa.

GAWRIŁ.

Chciałbym widzieć tę rybę.

¹⁾ niewola wojskowa..

SOBAKIN.

Widok jej przestrasza.

WOROW.

Kiedy Warszawa nasza, to ta ryba nasza

SOBAKIN.

Zobaczycie jej łuskę w Warszawie.

GAWRIŁ.

Gdzież przecie?

SOBAKIN.

Nalana spiritusem w słoju w gabinecie.
To mi ten Lach powiadał i klął się na Cara, (żegna się)
Że to prawda.

CHAMUTOW.

Więc prawda, choć to Lach niewiara.

SOBAKIN.

I że jakiś umnica, co ma w morzu brata,
Pojechał za tą łuską aż na koniec świata,
Kupił i jako czudo przywiózł do Warszawy.

GAWRIŁ.

Eto czudo!

WIEROWKIN.

To, widzę, umnica ciekawy!

GAWRIŁ.

U nas niema w Pitierze tej łuski.

WOROW

O będzie!
Kiedy Warszawa nasza, to ta łuska nasza!

DURACZKOW.

Bo dziś Car (żegna się) panuje wszędzie.

CHAMUTOW.

Hej Wierowkin! Próżna fiasza.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi i na skinienie Wierowkina przynosi butelkę. Piją dalej).

CHAMUTOW.

Musimy widzieć tę łuskę ciekawą.

SOBAKIN.

Ja nie wiem, w jakim miejscu ten gabinet stoi:
W Warszawie, czy za Warszawą?

WOROW.

Znajdziem go choć pod ziemią, bo tu wszyscy swoi.

DURACZKOW.

W jakiej że Akademji był ten Lach twój plennik?

SOBAKIN.

On mówił, że w Dunaju.

DURACZKOW.

Wot! Jaki maszennik!

SOBAKIN.

Tam taka Akademia, — słuchaj, to nie fraszki,
Że tam uczą studentów przemieniać się w ptaszki.

WSZYSCY (z zdziwieniem).

W ptaszki!

SOBAKIN.

W ptaszki.

GAWRIŁ.

Wot czudo!

SOBAKIN.

W srokę, wronę, kruka...

GAWRIŁ.

Czudo! U nas w Pitierze nieznana ta sztuka!

WOROW.

My jej będziem się uczyć. Car, (żegna się) co świat zabiera,
Da ukaz cały Dunaj przenieść do Pitiera,
Jak z Warszawy te książki.

DURACZKOW.

To śliczna igraszka,
Zaraz będę się uczył przemieniać się w ptaszka.

WOROW.

Ja zaraz się przemienię w kruka lub sokoła,
Zwaruję¹⁾ coś i fur, fur, nikt złapać nie zdoła!

WIEROWKIN.

Ja przemienię się w ptaszka, zwaruję funt czaju.

DURACZKOW.

Ja srebrną łyżkę.

CHAMUTOW.

A ja jakieś cacko piękne.

GAWRIŁ.

Ja zegarek.

SOBAKIN.

Ja dengi ²⁾ skradnę i ucieknę.

¹⁾ ukradnę.

²⁾ pieniądze.

WIEROWKIN.

Sukin syn Napoleon musiał być w Dunaju,
I nauczył się w ptaszka przemieniać i zmykać.
Nieraz my go złapali, on wtedy nuż brykać!
Jak przemieniał się w ptaszka, uciekał niewiara!

GAWRIŁ.

Bo się bał hosudara.
A jemu by hosudar zrobił, jak tym Lachom:
Zrobiłby koniec jego buntownym zamachom.

SOBAKIN.

Ale jak tu tanie życie!
Za dwa złote można się najeść przyzwoicie.
Za dwa złote pięć potraw!

WOROW.

Jakież to Polaki!
Że duraki, to duraki!
Tak tanie u nich życie, a im się zachciało
Robić rewolucję i ginąć na wojnie!
Cha, cha! Czemu nie było im siedzieć spokojnie?
I jeszcze, gdyby mieli ukaz hosudara! (żegna się).

DURACZKOW.

Mieliby recht, nieprawda? I mogliby śmiało
Zrobić rewolucję. Ukaz by ich bronił.
Ale oni nie mieli ukazu od Cara, (żegna się)
Więc ich Car bardzo słusznie wybił i wygonił.

GAWRIŁ.

Tego by nazwać szalonym od razu,
Kto chce rewolucję zrobić bez ukazu.

CHAMUTOW.

Mybyśmy także chcieli jak należy,
Zrobić rewolucję; mamy dość młodzieży.
Gdyby nam Car (żegna się) dał ukaz, niktby się nie spierał,
Gdyż nasz hosudar jest wielki liberał!

DURACZKOW.

Rozumie się, liberał! A wielki umnica!
I swoim umem cały świat zachwyca.

WIEROWKIN.

Wielki liberał! Kiedy Turków pobił,
My się ich dosyć nadarli, naskubli;
Car choć wiele wojsk stracił, a przecież zarobił: (żegna się)
Za każdą naszą głowę wziął po tysiąc rubli.

GAWRIŁ.

A owych buntowników, Pestla, Murawiewa,
Kachowskiego, Rylejewa,
Wszystkich, wszystkich pozabierał
I umyślnie wygubił!.. To wielki liberał!

DURACZKOW.

A gwardyjców?

WOROW.

Na Turka także pozabierał,
I toż samo wygubił!.. To straszny liberał!

DURACZKOW.

To okrutny umnica! Jeżeli nie wiecie,
Powieм wam, że sześć tylko umniców na świecie.
(Liczy powoli na palcach, odginając palce).
Pierwszy Car nasz Mikołaj, (żegna się) boskich wart honorów.
Drugi, graф Erywański, (kłania się) dzisiaj z carskiej łaski
Książ Warszawski,
Który umu strach co ma.
Trzeci Kutuzow.. Czwarty Suworow..
Piąty Potiomkin.. A szósty... ja!

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

To ty umnica?

DURACZKOW.

Ale poczekajcie!
Tylko dobrze uważajcie,
(Zgina palce po kolei)
Bo wy wszyscy duraki. Uczyć was mam chęć.
Kutuzow umarł, więc zostało pięć!
Suworow umarł, umnic, jakich mało,
Więc tylko czterech zostało.
Potiomkin umarł, co miał starszy um
Nad wszystkich umniców tłum;
A więc umniców trzech zostało nas:
Car, (żegna się) kniaź Warszawski (kłania się) i ja.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha!

WIEROWKIN.

I ty śmiesz być z Carem wraz?
Ty! Czerwony burak!

DURACZKOW.

Ja się z Carem nie równam, lecz nie jestem durak,

CHAMUTOW.

Ja ci powiem, żeś durak, tylko mnie nie połaj,

WSZYSCY.

Chamutow prawdę mówi.

DURACZKOW.

To durak!

CHAMUTOW.

Car, to Car, (żegna się) ma um taki, jak święty Mikołaj!

DURACZKOW.

Ja wiem, i wiedzieć wam trzeba,
Że nasz Car (żegna się) jest to sam święty Mikoł j!
On tylko do Pitiera, zestąpiwszy z nieba,

Ogolił brodę, złożył rjasę¹⁾ i pastorał,
Ubrał się w mundur i zasiadł na tronie
W ruskiej prawdziwej koronie;
I to jest Mikołaj Car!
Dobry a umny bez miar!
On Lachów buntowników rozbił i rozorał,
I wziął ich jak w kleszcze.

CHAMUTOW.

Ja wam powiem lepiej jeszcze.

SOBAKIN.

Chamutow jak uczy nas! (Śmieją się wszyscy).

CHAMUTOW.

Ja was pytam wszystkich wraz,
Wiele Carów jest na świecie?

DURACZKOW.

Wiele? Jeden! Co on plecie!
Jeden Car, jak jeden Bóg!

CHAMUTOW.

Ha! Jeden Car, Car w Pitierze!
To jest prawda, i ja wierzę.
Ale powiedz, jakeś drug²⁾,
Wiele Carów?

DURACZKOW.

Pytam ciebie:
Powiedz sam, jeżeliś zuch.

CHAMUTOW.

Oto wam powiem, że Carów jest dwóch:
Car Mikołaj (żegna się) na ziemi, a car Bóg na niebie.

WIEROWKIN (do Sobakina).

Słyszysz, Sobakin?

¹⁾ Habit.

²⁾ Przyjaciół.

SOBAKIN.

O, to prawda czysta.

WSZYSCY.

Hura! Chamutow!

CHAMUTOW.

A jeszcze wam powiem.
Jak długo Car Bóg żyje?

WSZYSCY.

Oho!

WIEROWKIN.

Lat ze trzysta.

(Gawrił nieznacznie podczas tej gawędki kradnie filiżanki, łyżeczki i chowa do kieszeni).

CHAMUTOW.

A Car Mikołaj (żegna się) w swej chwale i cześci,
Z dobrym, czerstwem zdrowiem
Lat ma... nie wiem, czy czterdzieści.

WSZYSCY.

Tak, tak!

CHAMUTOW.

Bo ja niedawno jedną książkę¹⁾ czytał,
I to od deski do deski.
Więc mi powiedzcie, gdy by was kto spytał,
Który Car pierwszej umrze? Ziemski czy niebieski?

DURACZKOW.

Ten, co starszy.

CHAMUTOW.

Więc kiedy umrze car niebieski,
Kto po nim, wiecie, Carem będzie w niebie?

WSZYSCY (z ciekawością).

Kto?

¹⁾ książka.

CHAMUTOW (z tryumfem).

Car ziemski, ten na tronie niebieskim zasiędzie!
Car Mikołaj! (żegna się) B prawda?.. Prawda, że nie rura?

SOBAKIN.

Umnica!

WSZYSCY.

Hura, hura!

CHAMUTOW.

Hura, Car! (żegna się),

WSZYSCY. (żegnają się).

Car! Hura!

CHAMUTOW.

Otóż to jest, to nasz Car!
Wielki...! Umny! Ze wszech miar!
Ale Lachy... te sobaki..
Buntowniki i duraki!
Oni chcieli żyć bez Cara!

WIEROWKIN.

Jak to można żyć bez Cara?

WOROW.

Żyć bez Cara, jak bez Boga!
A bezbożnym kara sroga!

GAWRIŁ.

Im się śniła Polszcza stara!

DURACZKOW.

A Polszczy nigdy nie było!
Jak swą buntowniczą siłą
Wypędzili Konstantyna,
Chcąc go zagnać do Kremlina!
A Konstantyn cezarewicz
Bardzo wielki um posiadał,
Większy, niż sam kniaź Paskiewicz, (kłania się)
I Lachami mądrze władał.
Ale oni przez bunt krwawy

Wypędzili go z Warszawy,
Porobili rządów wiele,
Jenerałów co nie miara,
A nie mieli na swym czele
Carewicza ani Cara!

GAWRIŁ.

O duraki!

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha!

CHAMUTOW.

Po tym można poznać Lacha

DURACZKOW.

Jak to można się buntować
I bez Cara tak wojować!

CHAMUTOW.

Przeciw Cara, o zuchwali!
Sybir! Knuty! Słuszną karą.

WOROW.

Gdyby mieli z sobą Cara,
Toby nigdy nie przegrali.

DURACZKOW.

Bo na przykład — Car jest z nami,
Tośmy zawsze zwycięzcami;
Pędzi nas na wrogów kupy
I na wojnę i na łupy.
A bez Cara jak wojować?

CHAMUTOW.

I jeszcze się Francuzom, Niemcom nie dziwować;
Ale Lachom!

WOROW.

To tchórze, zawsze uciekają.
Całą swą niesłomną zgrają.

WIEROWKIN.

Nieprawda, Worow... Lach bije się tego,
Zupełnie jak nasz brat.
I gdyby z ruską złączył się potęgą,
Przeszedłby cały świat.
On tak żyje
Tak je i pije,
Tak lubi boje,
Krasne dziewoje,
Tak jest otwarty,
Tak lubi karty,
Taki hulaka,
Taki burłaka,
Taki druha i taki chwat,
Słowo w słowo, jak nasz brat.
Tylko mu ta ojczyzna zawsze siedzi w głowie!

WSZYSCY.

Cha, cha!

WOROW.

Cóż to u Lachów ojczyzna się zowie?

WIEROWKIN.

U nich ojczyzna, tak jak u nas Car,
Ale Carowi Lach cześci nie przyzna.
A kto wspomni Lachowi to słowo: ojczyzna,
To się wstrząśnie, aż w oczach zabłyśnie mu żar.
Wojuje jak szalony, bije, rąbie, płata,
Choćby druha, ojca, brata!

WOROW.

Cha, cha! Te Polaki
Są zawsze duraki.

SOBAKIN.

Co Lachowi ojczyzna?

WIEROWKIN.

Gdyby nie to, chwat!
Gdyby nie ta ojczyzna, byłby jak nasz brat.

GAWRIŁ.

Na cóż mu ta ojczyzna? Ja od kiedy żyję,

Nie widział tej ojczyzny. Bo czy to caryca?
Czy jaki ptak...? Ja nie wiem, choć mi utnij szyję.

WSZYSCY.

Cha, cha!

WIEROWKIN.

Ja także nie wiem; jest to tajemnica.

GAWRIŁ.

Ot! Daj jeszcze araku, wina, lub gorzałki!

WIEROWKIN.

Wańka!... Wina... araku!

WAŃKA (wchodzi).
Niema.

WIEROWKIN.

Niema..? Pałki!
(Wańka z pospiechem odchodzi).

SOBAKIN.

Cóż to Wańka chwata!

WIEROWKIN.

Oho! Wszystko bat!
Czy to obiad, czy śniadanie,
Z piekła wyrwie a dostanie.
A co za dzielny żołnierz! Świat mu się zadziwi!
Tysiąc pałek wytrzyma i ani się skrzywi.

WSZYSCY.

Cha, cha!

CHAMUTOW.

Chwata! Każdy żołnierz powinien być taki,
Szczególnie nasze pieszaki.

(Wańka przynosi butelki).

GAWRIŁ.

Brawo, Wańka! Dawaj wina! (nalewa).
Hura za Cara! i carskiego syna! (p

WSZYSCY (żegnają się).

Hura!

WIEROWKIN.

Tylko te Polaki
Dla tego duraki,
Że zaczepili Rassieją.
A strzelać z puszek¹⁾ wcale nie umieją.

CHAMUTOW.

O nieprawda, Wierowkin! Bo strzelają celnie.

WIEROWKIN.

Co? Celnie? Oni tylko sztykiem robią dzielnie,
Ale strzelają to dołem, to górą.

CHAMUTOW.

Właśnie w strzelaniu z puszek cała ich zaleta.
Czy ty pamiętasz, jak za dymów chmurą
Zwalili Suchozaneta?

SOBAKIN.

A Nikityna?

WIEROWKIN.

Gdzie tam! To osły do puszek!

CHAMUTOW.

A pod Wawrem i Iganiem
Bili puszkowem strzelaniem
W nasze jaszczyki, jak gdyby w poduszki.

SOBAKIN.

Aha! A pod Ostrołęką,
Gdzie się zwarła pierś z pierśią, łeb z łbem, ręka z ręką.
Pamiętacie, jak puszkami
Celnie i trafnie wojowali z nami?

WIEROWKIN.

Ja powiadam, że oni strzelać nie umieją.

CHAMUTOW.

Ja mówię, że umieją.

¹⁾ armat

DURACZKOW.

Strzelają śmiertelnie.

SOBAKIN.

Dobrze, dobrze strzelają.

WIEROWKIN.

Źle, źle!

CHAMUTOW.

Bardzo celnie!

GAWRIŁ.

Źle! Nasze generały z ich puszek się śmieją.

WIEROWKIN.

Źle!

CHAMUTOW.

Nie gadajcie, bo wy nic nie wiecie.
Dobrze, tego strzelają!

SOBAKIN.

Celnie, wyśmienicie.

WIEROWKIN.

Wielka rzecz, z naszych puszek, co od nas pobrali!
Niech by ze swoich tak trafnie strzelali!

GAWRIŁ.

Zapewne. (Słuchać muzykę, marsz Skrzyneckiego).

DURACZKOW.

Czy słyszycie? Co za galopada!

CHAMUTOW.

Co tobie galopada?

WSZYSCY.

Cha, cha! Co za durak!

CHAMUTOW.

Cha, cha! Ty czerwony burak!
Na ciebie, durniu ¹⁾, trzeba jeszcze bicza.
To mazur świetlejszego kniazia Paskiewicza. (kłania się)
Co za muzyka, co za tegie tony!...
A Polaki gadają, że to Skrzyneckiego!

WSZYSCY.

Duraki!

SOBAKIN.

On był w Moskwie ułożony
Na honor feldmarszałka kniazia Warszawskiego.
Prawda?

WSZYSCY.

Prawda! (chwila milczenia).

CHAMUTOW.

I teraz dostaliśmy krzyże!

SOBAKIN.

Naszego hosudara są to łaski świeże.

WOROW.

Co na nich napisano? Umiesz ty po polsku?

GAWRIŁ.

O! To dla mnie po mongolsku.

DURACZKOW.

Ja przeczytam: (czyta na krzyżu napis).
Vir-tu-ta mity-ta-ra.

WSZYSCY.

Aha! To za hosudara!

WIEROWKIN.

Ależ te Polaki
Są czyste duraki!
Tu napisano, że za hosudara,
A oni się, jak osły, bili przeciw Cara! (żegna się)

¹⁾ B pkn. drubin,

A te Prancuzy, te zuchy,
Te to niespokojne duchy,
Podnieśli się na Cara! I zapamiętali!
Jeszcze Lachów zbuntowali!
I z niemi przeciw Cara zawsze się buntują!

CHAMUTOW.

Nie będą się buntować, skoro knut poczują.
My pójdziem do Paryża, skarcim te gagatki,
Sto tysięcy Prancuzów poszlem do Kamczatki.
Bo cóż to król prancuski? Pruskiego rowieśnik!
Jest to naszego Cara pokorny namiestnik.

WOROW.

Bo to Paryż... i London... to... to wszystko nasze!

GAWRIŁ.

Wszystko to bardzo dobrze, ale próżne flasze.

WIEROWKIN.

Hej Wańka Wódki, czaju! (Wańka wchodzi).

WANKA.

Niema!

WIEROWKIN.

Niema? Pałki! (Wańka odchodzi).

DURACZKOW.

Jak nie wódki, to gorzałki
Teraz bym się z chęcią napił. (Patrzac na wiszącą mapę).
A to mapa? Karta? He?

WIEROWKIN.

Wszak widzisz, że mapa.

(Skrabiając się w głowę).

Boję się, niebezpieczna twoja wielka łapa...

DURACZKOW.

Bo'sz się, bym nie ukradł? Możesz ją sam zcapić?

WIEROWKIN.

Nie ja, ale mój Wańka. Poznasz co w tej karcie?
Powiedz mi otwarcie.

DURACZKOW.

Oho! Ja przecie w Permie uczył się sześć lat!
Zaraz... zobaczmy... Jaki też tu świat? (ogląda mapę).
Cha, cha! co to za durak tę mapę malował!
U nas w Pernie inaczej! Wszak ty w Permie byłeś?
Chamutow? I psaltryza pewnie się uczyłeś?

CHAMUTOW.

Byłem i mocnom pracował.

DURACZKOW.

Chodź, zobacz.... (Przybliżają się wszyscy do mapy).

CHAMUTOW.

Pokaż... Cha, cha! Czyż to karta?

DURACZKOW.

Karta, mapa, to jedno.

CHAMUTOW.

Cha, cha! Cóż to warta?
Niepodobna do naszej.

DURACZKOW.

Prawda, niepodobna!

CHAMUTOW.

O! Nasza wcale inna.

DURACZKOW.

Taka mała, drobna!
Słowem, to nie wiedzieć co.

CHAMUTOW.

A to mi się zdaje,
Te plamy kolorowe wielkie, to są kraje.

DURACZKOW.

A kraje.

CHAMUTOW.

Co za karta nieproporcjonalna!
Jakiś durak, czort nie wie, co na niej namazał.
U nas w Permie, to karta! Tam to karta walna!
Sam ją archirej odmalować kazał.
Tam znajdę wszystkie kraje prędko, bez mokoła
Tak być powinno.

WIEROWKIN.

Cha, cha! To Polaki,
Tak popisali, duraki!

SOBAKIN.

A gdzież tu nasza Moskwa? Gdzie nasz Pitier sławny?
(Szukają wszyscy).

DURACZKOW.

Niema... Kto ich tu znajdzie?

GAWRIŁ

Ja nie jestem wprawny
Do szukania na karcie.

WIEROWKIN.

Ja byłem w Charkowie,
Ale to mi się nie pomieści w głowie.

DURACZKOW.

Ni Moskwy ni Pitiera nie znajdę, a przecie
Moskwa i Pitier są największe w świecie!
U nas w Permie na karcie są wielkie, czerwone
Moskwa i Pitier razem połączone
Ulicą wysadzaną i stoją wesoło,
I zielone aleje mają na około.
A tu cha, cha!

WIEROWKIN.

Czy też tu pisze co o krajach,
Gdzie żyją jacy ludzie, gdzie naprzykład —

DURACZKOW.

Niema!

Daremnie szukam oczyma.
Niema o ludziach, ani ich zwyczajach,
Jak na naszej permskiej mapie.
Bo tam człowiek coś zawsze okiem, umem złapie.
Bo tam, na przykład, jest ostrów ¹⁾ Majorka,
Gdzie żyją razem same profiesory.
Jest znowu ostrów Minorka,
Gdzie żyją filozofy, umne dyrektory.

I że oni wprzód
Byli błahocześci ²⁾, dziś przeszli na papę ³⁾.
O taką mi dawaj mapę!

Taka hojnie nagrodzi uczenia się trudy.
Tam jest, na przykład, ostrów malowany,
Stambuł, gdzie żyją same muzułmany.

Że oni przed laty
Byli błahocześciwi, dziś przeszli na papę.
Tam jest Konstantynopol, ten ostrów bogaty,
Gdzie żyją Turki, to niewierne plemię,
Którzy nieprawnie zajęli tę ziemię,
Jako błahocześciwi, dziś przeszli na papę.
A tam po prawej stronie Moskwa carstwiająca,
Prawosławnym a chrobrym narodem błyszcząca,
Gdzie żyją prawosławne chrabre Rassianie,
A dla których świat cały zna uszanowanie.
Dalej ostrów Hiszpania, gdzie mieszkają Niemcy,
Że wprzód te cudzoziemcy

Byli błahocześciwi, dziś przeszli na papę.
U nich jest gorod Madryt; gdy tam car Piotr bawił,
Ten gorod dla postrachu nad morzem wystawił.
I tuż po prawej stronie Pitier carstwiający,
Gdzie żyje Car, hosudar (żegna się) i senat rządzący;
Tam żyje i Carzyca, wielki książ, kniahinie
I następca tronu Car, co chrabrością słynie.
Chrabre i prawosławne pochodą od Boga,
A z Pitiera do Moskwy przez Hiszpanią całą
Idzie prosta a długa, prowadzona śmiało
Kamienna, topolami wysadzana droga.
Koło niej ostrów Polszcza, gdzie żyją Polaki,
Buntowniki i sobaki,
Którzy się zawsze buntują na Cara...

WIEROWKIN.

Bo te Lachy, to duraki.

¹⁾ Wyspa.

²⁾ Szyzmatyki, prawosławni.

³⁾ Na papieża, to jest rzymsko-katolicka religia.

DURACZKOW.

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę

CHAMUTOW.

O! Bo co Lach, to niewiara.

DURACZKOW.

A tam dalej Carogród, gdzie żyją Arabi,
Także złe, niewierne draby.

I oni niedawno

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę
I ogadują Moskwę prawosławną.

O taką mi dawaj mapę!

Dalej ostrów Portugał, krągły na kształt grzyba,

Gdzie mieszkają takie ludy,

Co to do pępka człowiek, a od pępka ryba,

Oni także wprzód

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę.

Gdzie Lach potrafi zrobić taką mapę?

Tam ostrów Ameryka, gdzie tak nisko chmury,

Że tam kobiety, co bieliznę myją,

Aby wyschła, wieszają na chmurach; tam żyją

Ludzie, co mają kapuściane włosy,

Wysokie, proste jak kłosy.

I oni także z natury

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę.

Tuż Italia, ostrów za morzami,

Do Ameryki jak gdyby przybity;

Tam tylko same mieszkają kobiety,

Rządzą, wojują i chodzą z chwostami;

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę.

Tam znów ostrów Afryka, gdzie lud karłowaty,

Tak mały, że w kieszenie można brać ich chały.

I oni przed laty

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę.

Tam znowu ostrów Kitaj ¹⁾, gdzie są szklane góry,

Do których nikt nie doszedł przez tramy i belki,

Tylko jeden łacinnik Aleksander wielki.

Tam żyją ludzie, co na kurzych nogach,

I jako widmy jeżdżą na ożogach;

Byli błahocześciwy, dziś przeszli na papę.

A tam na końcu ostrów Nowa Galandija,

Którą w tej dali

Prancuskie i hiszpańskie Niemcy wydumali.

Tam tylko same kapelmistrze żyją,

¹⁾ Chiny.

Byli i oni z całą kompaniją
Błahoczestywy, dziś przeszli na papę.
I tam dalej, i tam dalej.
I gdzie Lachy potrafią zrobić taką mapę?
Tam jest i Czarne morze...

SOBAKIN.

Wszystko to jest carskie.

WIEROWKIN.

I Czarne i Czerwone, wszystko hosudarskie.
A my nad Czarnem morzem byli! Tam, gdzie Warna!

CHAMUTOW.

Cóż to Warna? To rzecz marna.
Warszawa lepsza; tu jest gniazdo lasze.

GAWRIŁ.

Kiedy Warszawa nasza, to to wszystko nasze.

DURACZKOW.

Środkiem Czarnego morza są trzy bite drogi,
Którymi Żydzi z zabranym plonem
Wraz uciekali przed Faraonem.
A Faraon tam z wojskiem zginął co do nogi,
A sam Faraon był wprzód
Błahoczestywy, dziś przeszedł na papę.
To taka permska mapa. Taką daj mi mapę!
Taka dobrze nagrodzi uczenia się trudy.
Prawda, Chamutow?

CHAMUTOW.

Prawda; bo to prawda czysta.
Kto ją tylko zobaczy, już wiele skorzysta.
Gdzie taka mapa w laszej mózgownicy?

GAWRIŁ.

Duraczkow i Chamutow są wielkie umnicy.

WSZYSCY.

Hura, Duraczkow!
Hura, Chamutow!

(Wchodzi Lapuszkina).

WIEROWKIN.

A, jak się masz Lapuszkine? Gdzieżeś to się schował?

LAPUSZKIN.

Ot, byłem w sklepie i halsztuk kupowałem.

WSZYSCY.

Pokaż!

LAPUSZKIN (pokazując halsztuk).

Prawda, że ładny?

SOBAKIN (przemierzając go).

Bardzo wyśmienity.

Na mnie zupełnie jak gdyby uszyty.

A co dałeś?

LAPUSZKIN.

Talara.

SOBAKIN.

Odstąp mi.

LAPUSZKIN.

Nie mogę.

(Odbiera halsztuk).

SOBAKIN.

Dam ci jeszcze zarobku i wódki za drogę.

LAPUSZKIN.

A co mi dasz zarobku? To ci może sprzedam.

SOBAKIN.

Dam piętnaście kopiejek.

LAPUSZKIN (chowa halsztuk do kieszeni mundurowej).

Mało.

SOBAKIN.

Więcej nie dam!

(Wchodzi kupiec).

WIEROWKIN (do kupca).

Czego chcesz?

KUPIEC (do Lapuszkina).

Mam do pana interes nie wielki.

LAPUSZKIN.

Czego?

KUPIEC.

Czy pan był u mnie?

LAPUSZKIN.

W sklepie?

KUPIEC.

W sklepie.

LAPUSZKIN.

Byłem.

KUPIEC.

Kupiłeś pan co u mnie?

LAPUSZKIN

Nie, nic nie kupilem.

CHAMUTOW (do Wierowkina).

Hola! Wierowkin, już próżne butelki.

WIEROWKIN.

Wańka! (Wańka wchodzi).

Wódki! Araku! (Wańka odchodzi).

LAPUSZKIN.

No, mów że rozumnie!

KUPIEC.

Za pozwoleniem pańskim; jak pan byłeś u mnie,
Przeglądałeś towary, i gdyś się w płaszcz odział,
Nie wiem, gdzie mi się jeden halsztuk podział;
Bo wiem, żeś pan nie kupił.

LAPUSZKIN.

Cóż to? Czy ja złodziej?

KUPIEC.

Daruję mi pan dobrodziej;
Pan może wziął niechcący, lub przez zapomnienie.

LAPUSZKIN.

No, szukaj sobie, rewiduj kieszenie.

KUPIEC (wyciąga z kieszeni halsztuk).
Oto jest!

LAPUSZKIN.

To twój halsztuk?

KUPIEC.

Mój, panie łaskawy.

LAPUSZKIN.

Kiedy twój, to weź sobie!

KUPIEC.

Upadam do nóżek.
(Odchodzi).

WIEROWKIN (śmiejąc się).

Czemuż nie powiesz: najniższy podnózek?
Lapuszkin, widzę, filu!, lecz nie do tej sprawy.
Dobrze kradnie, lecz źle chowa.

WSZYSCY.

Cha, cha, cha, cha, cha! Co za głowa!

SOBAKIN (śmiejąc się).

A chciał jeszcze zarobku!

WIEROWKIN.

Pijcie, pełna flacha. (piją).

LAPUSZKIN.

Ot maszennik nie kupiec!

DURACZKOW.

Zagadnął rozumnie.

LAPUSZKIN.

Dyabła zje, że drugi raz wytrzęsie co u mnie.

GAWRIŁ.

Źle schowałeś, wartes pałek.

WOROW.

Ale kupiec! Co za śmiałek!

LAPUSZKIN.

Hultaj, ani się zczerwieni!

(Gawrił nieostrożnie siadając, tłucze w kieszeni pokradzione filiżanki).

WIEROWKIN (do Gawriła).

A cóż to ci tam w kieszeni?

GAWRIŁ (zmieszany, poprawiając się).

To nic.

WIEROWKIN.

Pokaż, my wiemy, jaki z ciebie ptaszek.

GAWRIŁ.

Nie mam nic.

LAPUSZKIN.

Oho! Z ciebie sprytny złodziejaszek.
Możesz także co ukraść, zaraz wytrzęsiemy.

GAWRIŁ (broniąc się).

No! Dajcie pokój!

WIEROWKIN.

Nic to nie pomoże.
Że ty coś u mnie ukraść, o to się założę.

(Znajdują w kieszeni potłuczone filiżanki).

Ach! Moje filiżanki! Ach! Jesteś jak niemy?

Ach! Ty wor!¹⁾ Ty sukin syn! Jak śmiałeś kraść u mnie?

(Wali go w pysk).

¹⁾ Złodziej.

SOBAKIN.

Cha! cha! jakże go zagabnął rozumnie!

GAWRIŁ. (oddając mu w pysk).

Ach, ty sam [wor*]! maszennik! Ja ci zaraz dam! (czubią się).

WIEROWKIN.

Ja ci tu . . .

WSZYSCY.

Ach wy wory! (biją Gawрила — krzyk).

WIEROWKIN.

Stójcie! ja go sam . . .

Ty wor!

GAWRIŁ.

Ty wor!

WIEROWKIN.

Ty podlec!

GAWRIŁ.

Ty skot**)!

WIEROWKIN.

Ty skotyna!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

(w szamotaniu się wywraca stolik ze szklankami).

Patrzaj maszennika!

*) złodziej.

**) bydło.

GAWRIŁ.

Patrzaj sukisyna!

WIEROWKIN.

Ja tu ciebie nauczę, jak to kraść, hultaju!

GAWRIŁ.

Ja cię nauczę!

WIEROWKIN.

Ja ci tu dam czaju!
Musisz mi wyjść na duel!

GAWRIŁ.

Ciebie duel czeka!
Jak śmiesz bezcześcić czestnego człowieka?

WIEROWKIN.

Ty wor! Ja czestny człowiek.

LAPUSZKIN.

Dosyć już, sza! sza!
Tu wszyscy czestni ludzie, ten i ów i ja.
Ale pocóż wam duel? Wy choć się pobili,
Jeden drugiemu krzywdy nie zrobili;
Bo Sukin w papę lat Wierowkinowi,
A Wierowkin Sukinowi,
A więc wasza cześć bez skazy
I bez najmniejszej obrazy.
A zatem kwita! No, no, czaju daj! (Bitwa ustaje).

WIEROWKIN.

Ja go nauczę, gdzie czaj!
Wor!

GAWRIŁ.

Wor!

WIEROWKIN.

Pomnisz ty, skotyna,
Jakeś brał w pyski jak w ciasto?
Jakeś w Orszy na rynku wziął w pysk od Litwina?

GAWRIŁ.

Cóż to w Orszy? Cha, cha, cha, to mi wielkie miasto!
Gdyby w Moskwie, co innego!

WSZYSCY.

Cha! cha! druhy, dość już tego!

WAŃKA (wchodzi).

Aresztantów przywiedli.

WIEROWKIN.

Polaków?

WAŃKA.

Polaków.

WIEROWKIN.

Kończmy prędko i chodźmy widzieć tych sobaków.
(Wszyscy raptem wypijają szklanki).

WIEROWKIN.

Idźmy! (wychodzą)

SCENA 9.

(Plac przed koszarami Alexandryjskimi. Widać walący się gmach, który Moskale burzą na cytadelę. Ogromny łoskot. Tłum Moskali. Oficerowie uwijają się z gołemi szpadami. Paskiewicz, Witt, Rydiger, Wirtemberg i inni otoczeni od Kabardyńców. — Oddział jeńców polskich z Prus na mocy amnestyi przybyłych pod eskortą, wszyscy pokuci po trzech przy jednym przecie. Appel tych jeńców, którego nie słyhać z przyczyny łoskotu walącego się domu. — Witt czyta ich listę. Powoli łoskot ustaje — dom całkiem zwalony).

WŁAŚCICIEL DOMU (wpada zadyszany).

Za co mi dom zburzyli?

RAUTENSTRAUCH.

Kto się tam odzywa?

WŁAŚCICIEL.

Cdzie się z żoną podzieję?

ŻONA.

O ja nieszczęśliwa!

O Boże! za coś na nas wylał tych Moskali?
Zabrali mi i dzieci, i dom zrujnowali!

RAUTENSTRAUCH.

Co za krzyki? do turmy! (Żołnierze porywają ich).

WŁAŚCICIEL.

Nas do turmy? za co?

RAUTENSTRAUCH.

Zuchwalcze! buntowniku!

WŁAŚCICIEL.

Jakto? wziąć mi dziatki,
Zniszczyć me wszystkie dostatki,
Zburzyć dom krwawą zarobiony pracą, —
Jeszcze do turmy?

RAUTENSTRAUCH.

Ten dom hosudara!
To dla ciebie za bunt kara!

WŁAŚCICIEL.

To bunt, jeśli się bronić?

PASKIEWICZ.

W kajdany! w łańcuchy!
Na Sybir! Zaraz będziesz tam, gdzie twoje dzieci.

Zaraz ja tu poskromię te burzliwe duchy!
Tak zduszę iskrę, że buntu nie wznieci!
(Żołnierze odprowadzają obojga).

OBOJE.

Złodzieje! Rozbójniki!

WIRTEMBERG (śmiejąc się).

A to warta śmiechu!

GAWRIŁ.

(Wlokąc za sobą dziecinę, gwałtem krzyczącą)
Jeszcze jeden rebionek! Wziąłem go ze strychu.

PASKIEWICZ

O brawo, krzyż dostaniesz.

MATKA.

(biegnąc za nim zadyszana ze sztyletem przebija go. Oficer pada).
Chyba krzyż drewniany!

WIRTEMBERG (z piszczaniem).

A to rozbój niesłychany!

MATKA.

A moje dziecię?

PASKIEWICZ.

Odebrać jej dziecię!

MATKA.

Chyba mnie tu zabijecie!
(Drugi oficer chce jej dziecię odebrać)
Precz złodzieju! (P. zebija go także sztyletem).

PASKIEWICZ (grzmiącym głosem).

Na bagnety!
(Żołnierze trzymają przeciw niej bagnety do ataku).

MATKA.

Zatocz działo do kobiety!
Wstaw się tym rycerskim czynem!
Boś tak tylko dotąd słyna!
Ja wolę, by mój syn zginął,
Niż by został Moskwicinem! (przebija syna)
Żegnam cię, kochane dziecko! (całuje trupa)
Jam pomszczona, tyś pomszczony.

PASKIEWICZ

Sztykiem ją! Czy się boicie? (Przebijają ją bagnietem).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony!
(Przez ten czas Witt czyta apel jeńców polskich).

WITT.

Na ten raz tylko dwieście.

PASKIEWICZ.

W Sybir wszystkich razem!

KAPITAN z pomiędzy jeńców.

Co, w Sybir? A to czemu?

PASKIEWICZ.

Czemu? Za ukazem!

KAPITAN.

Wszak mamy amnestyę!

PASKIEWICZ.

Cicho, nędzne chłopcy!
Amnestya się pisze tylko dla Europy.
A dla was, hultaje, knuty,
Sybir, Kaukaz i rekruty!
Amnestya dla świata pisać się powinna!

RAUTENSTRAUCH.

Jakie to łegie będą z nich żołdacy !
O ! ten, naprzykład, jaki marsowaty !

KAPITAN.

O ! Gdybyśmy wiedzieli wasze podłe myśli,
Tobyśmy pewnie nie przyszli.

RAUTENSTRAUCH.

Jeszcze burczy ?

WIEROWKIN (z dobytą szablą).

(Zbliża się do kapitana i uderza go w twarz).

Zdejm czapkę !

KAPITAN.

(wrywa mu z ręki szpadę i przebija go na miejscu).

Ty, podły gałganie !
Oto masz na przywitanie !

PASKIEWICZ.

Sztykiem go ! (Żołnierz przebija kapitana sztykiem).

KAPITAN (umierając).

O złodzieje !

PASKIEWICZ.

W Sybir ! w tamte strony !
(Żołnierze pędzą jeńców, którzy głośno krzyczą i łają).

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony !

PANI (przebija się przez tłum ludzi).

Syna mego porwali !

PASKIEWICZ.

Cóż tam znów za krzyki?

PANI.

Porwali mego syna! Łotry! Rozbójniki!
I za czym rozkazem?

RYDIGER.

Za ukazem carskim!
Bo twój syn nie jest twoim, ale hosudarskim.

PANI.

A zbójcy! A nikczemni! Czyn wasz pełen sromu!
Mój syn był w Szwajcaryi, i wrócił do domu.
Wrócił, bo mu Mikołaj amnestyą świętą
Z własnoręcznym podpisem posyłał trzy razy.

PASKIEWICZ.

Nie krzycz asani! Czy jesteś najętą?
Wyższe nad amnestyją carskie ukazy.

PANI.

Jakie słowo i honor tego hosudara!
Jaka jego uczciwość, jaka jego wiara!
Na toż do kraju syna mego zwabił,
By posłał w Sybir, lub zabił?

PASKIEWICZ.

Ale asani, zaprzestań tych krzyków!

PANI (z największą rozpaczą).

Tym sposobem nzbierał mnóstwo niewolników.
Bo w boju mieć ich nie mógł, bo uciekał z boju,
A tyle nabrał jeńców, o dziwo, w pokoju!
O nikczemni złodzieje! Taka wasza chwała!
Wtedyście przegrywali, kiedy wojna wrzała;
A kiedyście nie mogli mieć naszych w niewoli,
Naszych włościan, rolników chwytaście z roli,
Mówiąc, że to Krakusy! Kiedyśmy walczyli,

Pisaliście do cara, żeśmy zradą bili,
I żeśmy ich tą zradą gnali aż do Litwy.
Trzeba nam było dawać znać godzinę bitwy !
Czyż wy nie zdradzieckimi, nie podłemi czyny
Nasłiście nas za waszej zacnej Katarzyny ?
A dziś jakim sposobem macie tyle jeńców ?
Tyle godnych, szlachetnych i mężnych młodzieńców ?
Czyż wasza amnestya nie jest zradą czystą
I podłością oczywistą ?
Pieniądze, chytróść, gwałty, udawania,
Ten wasz sposób wojowania !
Złodzieje podli, nikczemni !
Wy nikczemnego cara słuźalce najemni !
I Polacy w Moskwie byli,
Ale podłości takich nie czynili ;
Mocą oręża Moskwę pokonali,
Ale wam dzieci i skarbów nie brali !

PASKIEWICZ.

Ale wasz król, monarcha, pan najmiłościwszy . . .

PANI.

Złodziej ! wydierca ! łotr najniegodziwszy !
Na podłościach jak jego braciszek wyłysiał.
Gdyby nie był monarchą, to by dawniej wisiał.

PASKIEWICZ.

Do turmy ! (Żołnierze odprowadzają ją).

PANI.

Syn mój zginął ! syn mój ulubiony !

JEDEN Z LUDZI.

To porządek przywrócony.

SCENA 10.

Panorama przesuwą się od koszar Alexandryjskich aż do zamku krakowskiego. Noc — na wielu latarniach wiszą oficerowie moskiewscy z kartkami u głowy z napisem „Porządek przywrócony“. Pokoje Paskiewicza. Wielu jenerałów moskiewskich i Polaków, jako to Lubowicki, Rossicki i inni
a na nieszczęście w tem zgromadzeniu prezes R . . .

PASKIEWICZ.

Jużeśmy więc wygnali bezrząd oplakany,
Którym lud ciemniżyli buntowne tyrany.
Przywrócony porządek, wszystkiego obfitość,
Szczęście, błoga swoboda, pomyślność i sytość,
Jakiemi dziś jasnziej szczęśliwa Warszawa,
To najświętszego cara dobroczynna sprawa.

(Do generałów).

Wyście, wy, o heroje, stłumili rozruchy,
Którymi lud burzyły buntownicze duchy.
Wyście nową zasługę do swych zasług szali,
I do dawnych wawrzynów ten nowy przydali.
Wyście korząc upornych p d swe męskie stopy.
Uczynili przysługę dla całej Europy.
Waszą nadludzką dzielność potomność oceni.
Zwycięzeni Polacy i uszczęśliwieni
Dają hołd waszym cnotom, waszym cudom męstwa,
I błogosławią wasze wspaniałe zwycięstwa.
Hura dla hosudara!

WSZYSCY.

Hura! (Chwila milczenia).

PASKIEWICZ.

Jutro rano
Ludność przedniejszą chcę widzieć zebraną,
By za jego pomyślność i wysokie zdrowie
Skladała Bogu modły, i to w ruskiej mowie.

LUBOWICKI.

Nie w kościołach?

PASKIEWICZ.

W kościołach? Od czego bagnety?
Do cerkwi marsz! bez braku! mężczyźni! kobiety!
Kościoły i klasztory pójda precz powoli,
Jeden tylko dla Lutrów zostanie luterski.

PREZES R.

Jak mam sobie postąpić, książę mi pozwoli,
Z pałacem i ogrodem księżnej Wirtemberskiej?

PASKIEWICZ.

Jak? Ukaz być powinien wskazówką dla pana.

PREZES R.

Lecz to jest okoliczność w Polsce niesłychana,
By komu zabrać dobra, a dać je innemu;
I to bez żadnej winy, bez żadnej przyczyny!

PASKIEWICZ (groźnie).

Co znowu? Pan śmiesz wątpić i pytać o winy?
To są dobra monarchy, w lno mu dać temu,
Komu jest jego wola, co rozrządza wami.
Dobra jego poddanych są jego dobrami, (12)
Ich życie, ich osoby do niego należą.
On bierze dobra matce, a daje synowi,
Księżciu oto Adamowi. (Pokazuje na Wirtemberga który się uśmiecha)
Bo mu wolno. Coż to pan nazywa grabieżą?
Myśl ta już godna kary; od dziś więc, mój panie,
Tracisz swe urządowanie.
(Słychać muzykę w bocznej sali)
Co to jest?

LUBOWICKI.

Bal.

PASZKIEWICZ.

Na jutro! Bom dziś nie w humorze!
Jutro na cześć monarchy ja sam bal otworzę.
(Wszyscy się rozchodzą z uszanowaniem — muzyka ustaje).

PASKIEWICZ (sam w krześle).

Cha! cha! jaki mi do rady!
Prezes od parady!
Kto on jest...? To Lach, buntownik!
A ja — słowem, ja wojownik,
O którym wiedzą wszystkie świata końce,
Księżyc i gwiazdy i słońce;
Okryty orderami od dołu do góry
I gwiazdami i krzyżami,
Medalami i wstęgami,
Brak tylko jednej purpury.
Ja mam największy wzgląd Pański,
Bom jest Paskiewicz, ja! grafi Erywański!

Paskiewicz... Feldmarszałek... książę, pan Warszawy,
Namiestnik hosudara, pełen hucznej sławy.

Tonę w powodzi blasków i honorów.

I coż to był ten Suworów?

Suworow gdyby ożył, ukląkł by przedemną:

Jego pompa przy mojej byłaby daremną!

Bo Suworow czemuż był?... Oślem był za życia!

A Kutuzow? Bagration? Potiomkin? Rumiancow?

Były to gwiazdy, dla ziemi mieszkańców,

A dla mnie — śmiecie, lub coś na kształt śmiecia.

A Saken?... Cóż ten Saken, wojażer paryski...?

I ja będę w Paryżu... i ja za Ren zdążę,

I zostanę dwa razy i książę i książę;

A dwa razy książę, książę,

Jest to Arcy książę

A Saken?... Cha! cha! przy mnie i jest, i był niski...

Bo co to jest Paskiewicz? Przed nim Lachy bledną,

Paskiewicz i Pan, to jedno...

Książę, książę, grafi — cha, cha, cha!... Któż i jakim trafem

Jest razem księciem i grafem?

Bo jestem książę... książę... książę Warszawski..

Niegdyś to biedny król Saski

Został księciem Warszawskim z hosudara łaski;

Dziś i ja książę Warszawski!

A zatem ja i król Saski

Jesteśmy książętami z hosudara łaski

Lecz król Saski żadnym trafem

Nigdy nie był grafem.

A ja i grafi i książę!... To sztuka! cha! cha! cha!

Gdy do ziemi hardego przecisnąłem Lacha...

Będę królem, gdy mi się jeszcze coś takiego uda,

Bo car (żegna się) mianuje królów. Wtedy będą cuda!

Czekam tylko ukazu, a królem zostanę.

Bo cóż mi tam króliki, ledwie światu znane?

Ja i tak jestem królem, jak niby król pruski,

Holenderski, angielski, saski i francuski,

Ale ja starszy od nich! Wszakżem tyle razy

Francuskiemu, pruskiemu posyłał ukazy,

By mi pomogli pokonać tych Lachów,

I hosudara uwolnić od strachów.

(Idzie do zwierciadła).

Graf... książę... książę Warszawski! Co za heroji! cha! cha!

Bo któż nademnie lepiej zdusił Lacha?

Ano! heroju Paskiewicz!

A obróć no się w około! (Obraca się przy zwierciadle)

Spojrzyj w lustro! Mężniejsze sto razy masz czoło,

Niż nieboszyk cesarewicz!

Twarz męska, oczy żywe, mars w najmniejszym ruchu,

Mars w oczach, mars w postawie, boś nie wylazł z puchu;
Mars w czubie, mars na czole, a nawet na nosie.

I skończyło się!

Ba, nie skończyło się!

Jak ci ślicznie odbijają

Owe gwiazdy, krzyże, wstęgi!

Przy tem śliczną masz postawę!

Ale sławę! ale sławę!

Bo się dziś Lachy gną lekliwą zgrają

Pod ciężarem twojej potęgi. (Patrzac dalej w zwierciadło)

Ano zrób marsa, Paskiewicz! (marszczy brwi).

To strach, co za mars! Wszystkich nim przestraszę.

Ach, boję się sam siebie... Strach! Strach! Gdzież to, proszę!

Przyszedł do mnie Cesarzewicz?

Bo ja i graf i księżę (siada na krześle) To prawdziwa sztuka!

Niech że ktoś coś takiego w historyach poszuka!

Ale co tam historie! Te historie świata

Będą tylko pisać o mnie,

Będą wynosić mojej sławy lata,

Bo ja się wslawił ogromnie!

Bo któż w historyach najwyżej zasiędzie,

Jakie imię w historyach najhuczniej grzmieć będzie?

Żadne, tylko Paskiewicz, Paskiewicz, Paskiewicz!

Cha! cha! Paskiewicz! Paskiewicz!

Bo ja i graf i książę! Car (żegna się) jest z bożej łaski,

A ja z carskiej łaski.

Naprzód graf Erywański, a dziś książę Warszawski.

A Konstantin cesarzewicz

Panował także w Warszawie,

Ale także grafem nie był.

A ja już byłem grafem, nimem Wisłę przebył.

A cóż to był Konstantin? Coś, albo nic prawie..

Prawda, był to cesarzewicz,

Ale ja książę Warszawski i namiestnik Pański,

Graf Paskiewicz Erywański.

A moja żona...? Feldmarszałkowa,

Grafinia Namiestnikowa,

Warszawska kniaziowa!

A moja córka...? Feldmarszałkówna,

Grafianka Namiestnikówna,

Warszawska kniaziówna!

A mój syn...? Feldmarszałkowicz,

Także Graf, Namiestnikowicz,

Warszawski kniaziowicz!

A moja dziatwa...? Feldmarszałkowiczatka,

Grafiatka, Namiestnikowiczatka.

A dziś Warszawskie kniaziatka!

Więc ród mój — cha, cha! Feldmarszałkowski,
Grafowski, Namiestnikowski!
Zaraz za króla wydam córkę moją,
Naprzykład za saskiego, albo hiszpańskiego,
A syna żenię z córką króla angielskiego.
Bo u mnie dzisiaj królewskie pokoje!
Bo kiedy sam car był w strachu,
Ja jak heroj wśród okrzyków
Rozpędziłem buntowników
I siadłem w królewskim gmachu,
I już nie car, ani ja, tylko Lachy w strachu,
Kiedym roztrzaskał ich buntowny ul.
I siedzę sobie dziś w królewskim gmachu —
Cha, cha, cha, cha! jako król!
Cha! cha! cha! ... jeszcze trochę.. wyżej będę siedział
Może nawet będę carem..

(Zrywa się nagle z krzesła, ukłeka i bije się w pyski).

Ach! nieszczęśliwy! Cożem ja powiedział..?
Mnież się mierzyć z hosudarem?
O ziemski boże, przebacz mi tę śmiałość,
Tę niesłychaną zuchwałość!..
Ach! za karę wszystko zrobię,
Byłem gniew twój rozbroił i dogodził tobie.
Sam się..! sam ukarzę..
W wypełnianiu twej woli będę jak grom szybki,
Każesz — wytępię Lachów, zburzę ich ołtarze,
I pochwytam ich dzieci nawet i z kolebki!
Profesorów, studentów zabiorę w rekruty,
Będę w kurs puszczał Sybir, pałki, knuty.
Będę wieszał, będę strzelał,
Gotówem z ziemią zrównać ich miasta i wioski,
Byleś carską swą łaskę na mnie sługę wylał,
Byłem ujrzał twój uśmiech hosudarski, boski,
Byleś mnie jeszcze jednym orderem ozdobił,
I jeśli łaska, królem jeszcze zrobił!
Wtedy czcąc zawsze twe święte ukazy,
Każę ci bić na wiwat dwieście i dwa razy,
Aż ten huk armat odbije się w niebie.
A Polakom, Francuzom, Angliczanom, Niemcom,
Słowem rozkażę wszystkim cudzoziemcom
Krzyczeć hura! i hura! dla ciebie! dla ciebie! (Żegna się).

KONIEC WIDOKU DRUGIEGO.

NOTY.

1. Rebionki, Ratiata — małe dzieci.
2. Pułk Kabardyński Moskali sławny będzie w epoce naszej rewolucyi wzorowem męstwem, z jakim wyróżnął bezbronnych mieszkańców w Oszmianie 17 kwietnia 1831 r. bez względu na płeć i wiek. Pułkownik Wergelin dostał od cara order za waleczność. Kabardyńce są nieodstępnyimi Paskiewicza towarzyszami.
3. Sztyk — czyli bagnet.
4. Wasze błahorodije oznacza uszanowanie, jak u nas Mości Dobrodzieju.
5. Szenele — płaszcz.
6. Moskale nazywali Krakusów Chrapusami.
7. Krakusów białych nazywali białymi Arabami i dotąd mniemają, że biali Arabowie przyszli Polakom w pomoc w 1831 r.
8. Moskale wszystkich Polaków nazywali Robespierami, nie mając nawet wyobrażenia o Robespierre.
9. Zwykłe wykrzyknienie moskiewskiej waleczności znaczy: łapaj, nie ujdiesz! Moskale nawet uciekając w boju wołali walecznie: ław! nie ujdiesz! Kirasierscy nie zwyciężeni to samo krzyčili na naszych białych ułanów, którzy ich zupełnie rozbili pod Pragą dnia 25 lutego 1831 r.
10. Maszennik, — kieszonkowy złodziej, wyrażenie łajzące.
11. Tak się car wyraził w manifestie swoim, w którym chwalił swoje waleczne zastępy, które Polaków pokonały. Paskiewicz ten piękny frazes ciągle małpuje.
12. Słowa Paskiewicza wyrzeczone do Prezesa R. ... Podług jego zdania, amnestya dla Europy, a dla was Sybir i knuty, jak powiedział polskim amnestyowanym żołnierzom powracającym z Prus i Austrii przybyłym, których kazał zapędzić na Sybir i Kaukaz.

Widok III.

NIEWOLA.

Fischau. (1)

~~~~~

SCENA 1.

Noc ciemna i głucha. Żołnierze polscy rozzuci z broni siedzą przy powoli gasnących już ogniskach. Z boku widać wieś Fischau. Rozmawiają. Większa ich część chrapie. Na około nich warta pruska, opodal

WACŁAW.

I nie dali nam kwater, i za wieś wygnali!

JAN.

I ani jeść, ani pić.

JÓZEF.

Aby nam lżej było.

WACŁAW.

Łotrzy, chcą nas koniecznie wpędzić do Moskali,
A my, wiara, brońmy się całą naszą siłą!
Trzymajmy się za ręce, choć z tak srogą nędzą,
Bo wszystkich po jednemu do Moskwy zapędzą.
Wszak z naszymi już nieraz zrobili tę sztukę.

STARY WACHMISTRZ.

Chcą nas rozłączyć, a my sia nie dajma,
A kupą się wraz trzymajma!
To jak im z nami uda się ta sztuka,
To psie-krwie zjedzom kaduka.

JONEK.

Niech się wzdyc sprobujom z nami,
Niechaj jak chcom nas przysiedom,
Rozbijema ich pałkami,
Bo scelać do nas nie będom.

WACŁAW.

Strzelać do nas bezbronnych? W razach nieuchronnych
Nikt nie śmie, chyba szelma, strzelać do bezbronnych.

WACHMISTRZ.

A juści: to musi być ostatnia bestyja,
Co cłeka bezbronnego scela lub zabija.

BARTOS

Prusaki nam gotowe te stukę wystroić.

WALEK.

A my ich potrafima kijomi rozbroić.

MACIEK.

Cemu to z nami niema Ekelskiego,
Porębińskiego i Zająckowskiego?
To mi to zuchy wiarusy!

BARTOS.

A Klemensowski ? Przeradzki?
Nowosielski ? Kuzden gracki!
Kuzden z nich grac zawołany,
Bo to bijom kiej satany!
My byśmy z niemi zbili wszystkie Prusy.

KUBA.

Za rozkazem swego króla
Tych officerów od nos odłączyni
I do Francyi od nos wyprawini,
Oby nas łatwiej oddać do Mozgula.

JONEK.

Jutro ! jutro, psie bystye !
Jesceć nam zostały kije.

BARTOS.

Wzdyć te juchy godojom, ze muzgulski car
Jest dla nas dobry bez miar,
Ze nam dał amnestyją.

KUBA.

Coż to amnestyja ?

BARTOS.

On wzdyć naszą ojczyznę amnestyją zowie.

JONEK.

Co mówita ? amnestyja ?
U niego — konstytucyja.

WALEK.

Ba, co tyż ci Jonku w głowie ?
Gdyby konstytucyja była amnestyją,
Tobyśmy się do kraju wszyscy powrócili.
I za to się Prusaki do nas ucepini.

JONEK.

A coż to ta amnestyja ?
Ni to ojczyzna, ni konstytucyja...

BARTOS.

Bo amnestyja, Jonku, jest to amnestyja.

WACHMISTRZ.

Ja wzdyc wam powiem, co to amnestyja:

Jest to pułapka na mysy.

W tej pułapce jest słonina;

Myska ją wiotrem zasłysy,

A o zgubie zapomina.

Otoż to jest amnestyja:

Car jucha na nas pułapkę nastawił,

Aby nas zabrał, a potem podławił.

WSZYSCY.

Psia krew car!

JÓZEF.

Cha, cha!

BARTOS

Zje sto diabłów car

Kiedy nas pobierze i będzie nas dar!

JONEK.

Alez był w strachu ten car!

I gdyby nie te Prusaki,

Te drapichrusty, co mu pomagali

To by go same cwartaki

Prec az na Moskwę zagnali.

WALEK.

Juz na włosku wisił jucha,

Ze ledwie mógł żyć;

Dziś nadał się jak ropucha,

I chce się na nas mścić.

Chce nas wszystkich kieby wędką

Ściągnąć i wygubić prędko.

A nam Bóg da jesce żyć,

I złodzieja jesce bić.

JONEK.

A już tych amnestyi wydał kilkanaście.
Najpierw seść, a potem seść; seść a seść — sesnaście.

BARTEK.

A znowu seść niedawno.

JONEK.

To seśćdziesiąt seść.

WALEK.

Łatwiej mu sto diabłów zjeść,
Niz nas pobrać w swoje łapy.
Prec Prusaki! Prec kacapy!

JÓZEF.

Dziś nas juchy przymuszali,
Abyśmy szli do Moskali;
I to samo jutro będzie.
A jeżeli oni w zapędzie
Zechcą się wziąć do bagnetów,
My z kijami do ich grzbietów!
Toż to będziem bić te szuje!

JONEK.

Wzdyc on gada gdyby z ksiąski.

WALEK.

Bo też to rozum nie wąski,
Zawse dobrze perswaduje.

JONEK.

Nie dajma się!

WSZYSCY.

Nie dajma się!

JONEK.

A zasie car!

WSZYSCY.

Zasie! zasie!

WACHMISTRZ.

Kiej wy korków nie chceta uginać przed corem,
To teraz mnie słuchajta; wzdyć ja byłem kaplorem
Jesce za downych casów. Bo to te Prusaki
Są tylko prozne junaki:
Wzdyć tam pod Jeną wielu z nas widziało,
Jak to psiarstwo umykało.
Zobacym jutro, jak te zuchy, śmiałki,
Będóm uciekać psed naszymi pałki,
Jak tylko nas zacepią, bo z nami nie zarty!
Poznajom, ze cwartaki biją kieby carty.

BARTOS.

Gdzie cwartak, tam śmierć!

WALEK.

Gdzie ułan, tam strach!

KUBA.

Gdzie Krakus, tam lichó...

WACŁAW.

Bracia, juz świta!... Cicho!...

JAN.

Kazą nam się udawać do moskiewskiej łaski,
Którą głosi ten książę, ten złodziej Warszawski. (2)
Znajoma nam ta łaska: Sybir albo knuty.
Dotąd niemało naszych posło tak w rekruty
Na mocy amnestyi.

WACŁAW.

Póki Moskwy plemię
Świątokradzkiemi stopy kala polską ziemię,
Póki car naszą Polskę w krwawych szponach trzyma,
Póki się nad naszymi zwłokami nadyma,
Póty, bracia, nie wrócim!

WACHMISTRZ.

Nie wróćim!

WSZYSCY.

Nie wróćim!

WACŁAW.

Ojczyznę raczej na wieki porzucim!
Lub niech nas wymordują, wykołą, wybiją!
Nie będziem jarzma dźwigać wolną szyją.

JAN.

Złodziej, który mnie okradł i ograbił,
Co mi Ojczyznę, moje wszystko zabił,
Co mej pogardy nie jest nawet godny,
Jeszcze mi każe, bym go uniżenie
Błagał o przebaczenie.
Ja umrę, od pęt jego i łaski swobodny.
Nim mnie podły zahaczy, wprzód nałoży głowę.

JÓZEF.

I mego karku zaden car nle pognie!

WACŁAW.

Więc nie wróćim?

JAN.

Nie wróćim!

WACŁAW.

Słowo!

WSZYSCY.

Słowo!

WACŁAW.

A więc, bracia, spać!
Czas gawędce pokój dać.
Już pogasły ognie.

WSZYSCY.

Spać, spać! (Kładą się do spania.)

JÓZEF.

Koledzy wspólnej niewoli,
Powiem wam interes wielki:
Warto by w tej smutnej doli
Napić się pocieszycielki.

BARTOS.

Jużciż, to dobrze na serce.

WACHMISTRZ.

U mnie troche jest w manierce.

JONEK.

I ja troche mam.

JÓZEF.

Dajze, bracie, daj!

JONEK.

Jużci, nie wypiję sam.

JÓZEF.

Hej, hej!
Takeśmy kiedyś pijali,
Jakeśmy tłukli Moskali!

WACŁAW.

No, no, spij już, spij, gawędo!

WACHMISTRZ.

Alez nas pamiętać będą.

JONEK.

Teraz siedliśmy na kosu
Z łaski tego Kruka, juchy.

WACHMISTRZ.

Zaspiewajta co, Bartosu!
My choć w kozie, tośma zuchy.

BARTOS.

Zaspiewajma wszyscy wraz,
Ile jest tu nas! (Śpiewają razem.)

Co za rozum tęgi,
Co wymyślił wojnę!
Tam niema mitręgi,
Tam to wszystko zbrojne.

Nic tam cłeka nie dogryza:
Bije, rąbie należycie!
Kachna, pójdź ta za żołniza!
Niema, jak żołnierskie życie.

Gdy huknie z za góry
Trąbki głos ochocy,
Mało co ze skóry
Cłowiek nie wyskocy.

Piesak hejze! pali często,
Siasier bije należycie,
Macha często, rąbie gęsto.
Niema, jak żołnierskie życie.

Co tyz tam la Boga
Za tartas i kweres!
Na Mozgula trwoga,
To cysty interes.

Wal-ze juchę, tnij kacapa!
Miłe uchu wroga wycie.
Działa hucam pa-pa-pa-pa!
Niema, jak żołnierskie życie.

Gdy do zobacyska
Odpędzim Muzgula,
W noc kole ogniska
Cłowiek się psytula.

Nic go wtedy nie dogryza,
Łyknie gochy psyzwoicie.
Kachna, pójdźta za żołniza!
Niema, jak żołnierskie życie.

WACŁAW.

Teraz basta,
Wnuki Piasta!
Spać, spać!

JÓZEF.

A więc, bracia, spać!
Czas gawędce pokój dać!
Spać, spać!

WSZYSCY.

Spać, spać! (Zasypiają.)

(W miarę jak zasypiają i chrapia, słychać co raz donośniejszy harmonijny dźwięk arfy eolskiej. Jasność pokazuje się nieznaczna. potem co raz mocniejsza — aż na koniec błyszczy promieniami, pomiędzy którymi unoszą się główki aniołków. Chór muzyki niewidzialnej. — Zstępują z niebios duchy poległych za ojczyznę wojowników (w postaciach aniołów), w około sceny herby i zbroje polskie.)

DUCH PIERWSZY.

Już spią... już spią... cicho! cicho!
Niewinności sen jak miły!
Strzeżmy, by ich swoją pychę
Duchy złe nie zaraziły.
Niech do niebieskich podwojów
Wejdą tak nieskazitelni,
Jak wśród krwawych z hydrą bojów
Byli odważni i dzielni.

DUCH DRUGI.

Rozsypmy na nich i kwiaty i wianki,
Skronie ich w świeże ozdóbmy równianki,
A na ich stopy do pęt nie zrodzone
Rzucajmy laury i mirty zielone!
Niech ich w niebiosach, siane boską dłonią,
Nieśmiertelności promienie osłonią!

(Duchy osłaniają śpiących kwiatami, wieńcami i równiankami, które się nad nimi unoszą przez całą scenę.)

DUCH TRZECI.

Zbawiciel z chwałą jaśniejący w niebie
Z potęgą piekiel walczył nie za siebie.

Cierpiał i umarł na krzyżu rozpięty,
Aby ród ludzki wyrwał z piekieł mocy.
Oni cierpieli, tocząc bój zawzięty,
By wolność ludów wyzwolić z przemocy.
Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

CHÓR.

Wieczna cześć, chwała świętym Boga czynom!
Wieczna cześć, chwała wiernym jego synom!

DUCH CZWARTY.

Chrystus ich dusze przyjmie na swe łono,
Tam im zanuci chór niebios wesoly.
Wzniosą się w chwale, jak złote anioły,
Na wysokościach gwiazdami zapłoną.

DUCH PIERWSZY.

Walcząc o dobro ludzkości
Śmierci nie szukali,
Lecz się ufni w swej dzielności
Śmierci nie lękali.

Śmierć ich nie znalazła w boju,
Znajdzie tu w gościnie;
Tu bez sławy, tu w pokoju
Krew ich dziś popłynie.

Tu ich mordercy, wprzód sładzy niegodni,
Poswięcą krwi chciwym panom.
Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

CHÓR.

Chwała ofiarom tyraństwa i zbrodni,
Śmierć i przekleństwo tyranom!

DUCH DRUGI.

Lecz pozostali tych wrogów rozbroją
I krwią ich hydą swą zemstę napoją.

DUCH TRZECI.

Nie długo jeszcze cieszą się tyrany,
Po czaszkach ludów stąpając niegodnie;

Wolność, obrzydłe targając kajdany,
Okropną zemstą ukarze ich zbrodnie.
Zemsta jak wichur, który śmiercią wyje,
Wywróci, jak zdźbło, ich trony bez siły;
Wolność narodów ich krwią się obmyje,
Jak krwią narodów ich trony się zmyły.

Wolność ustami złotemi
Da życie ludów tysiącom.
Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

CHÓR.

Niech żyje wolność na ziemi!
Chwała wolności obrońcom!

(Duchy złe wychodzą z ziemi i stają przy śpiących po lewej stronie.)

SZATAN PIERWSZY.

Oto spią wszyscy pokotem
Nie szczędźmy okropnych scen!
Krzykiem, hałasem, łoskotem
Zmieszajmy cichy ich sen!

SZATAN DRUGI.

Oni zaciekli, zuchwali,
Porządek świata zmieszali,
Oni wszczynali rozruchy;
Ich głowy, ręce i nogi
W ogniste splećmy łańcuchy,
W ogniste wbijmy ożogi!

SZATAN TRZECI.

Chcieli zbłąkanemu światu
Wolność szaloną wykłamać,
I ludzi z pod Majestatu,
Z pod carskiej władzy wyłamać.
Chcieli tron pana zgruchotać.
Za tę zbrodnię piekło, kara!
Będziem ich w płomieniach miotać.
Hejże, mścijmy się za cara!

SZATAN CZWARTY.

Monarcha ze szczytu tronu
Ssać powinien krew z ich czaszek.

Oni żyją, by do zgonu
Służyli mu do igraszek.
Oni w swych buntach zaciekli
Swego się cara wyrzekli.
My dziś ich jesteśmy pany!
Dziś ich nam oddano w moc!
Będziem tych podłych zuchwalców
Batami z węzów, padalców
Smagać dzień i noc!
Hej! przerwiejmy już ich sen!
Zagrajmy im zaraz w tany!
Już kur zapiał, już z północy!
Marsz do piekła! (Chcą ich pochwycić, poka-
zuje się)

ANIOŁ

Precz szatany!
Sen ich nie jest w waszey mocy,
Ich dusze nie w waszej mocy!
Precz stąd, zgrajo wściekła!
(Piorun w tej chwili uderza, złe duchy padają w otwartą pod ich nogami
przepaść.)

Precz do piekła! (Znika wszystko.)
Tak przepadną ziemskie pany,
Wolności ludów tyrany.
(Na huk piorunu budzą się — słysząc huk dział daleki — duchy zni-
kają — świt — w krótkie dzień.)

JAN.

Coż to za huk? dla Boga!

JÓZEF.

Imieniny króla!

JAN.

My w więzieniu, jak zbrodniarze, a on sobie hula!
Boże! kiedyż się pomścisz krzywd naszych okrutnych,
I przetniesz pasmo męczarni, lub dni naszych smutnych?

WACŁAW.

Ale to mnóstwo wiwatów!
Jak by dla bohatera, dla zwycięzcy światów!

JÓZEF.

Warto mu tak zaspiewać dziś na przywitanie,
Lub jak chcecie, na wiązanie. (3)
(Spiewa na nutę wileńską.)

Gdy pop chciwy na Polaków ostrzył swe pałasze,
Wyszedł, lecz go diabli wzięli.
A nie wychodź popie z celi!
Wiwat pułki nasze! (bis) (4)

Chcąc nam wydrzeć chleb nasz własny, nie spuszczał nas z oka.
Lecz wziął w skórę z naszej ręki,
I już służył bez sukienki.
Wiwat pop wywłoka! (bis)

Gdy od nas za dawnych czasów Szwedzi brali cięgi,
On się łączył umowami
Z Polakami i Szwedami.
Wiwat człowiek tęgi! (bis) (5)

Wnet się zwąchał z Moskwicinem na kradzionym tronie, (6)
To Mazurów rekrutował,
To monetę nam fałszował.
Wiwat żyd w koronie! (bis)

Zabrał ziemię swoich panów, sługa godzien belki;
Na bezbronnych napadł z męstwem,
Jeszcze chwalił się zwycięstwem.
Wiwat rycerz wielki! (bis) (7)

A gdy bić się trzeba było, gdy armaty grzmiały,
Jakże dzielnie się potykał!
Aż do Memla złodziej zmykał. (bis) (8)
Wiwat wojak śmiały!

Dostał, by nas brał w kajdany, rozkaz od kacapa.
Bo gdybyśmy cara starli,
Skórę byśmy z papy zdarli.
Wiwat carski papa! (bis) (9)

WSZYSCY.

Cha ! cha ! cha

BARTOS.

A to tego !

WACHMISTRZ.

Cha! cha! carski papa!

JONEK.

Wzdyc u niego byc musi jak muzgulska łapa.

WACHMISTRZ.

A jużcisz, bo to razem swe łapy ściagneni
Muzgul, Prusak, Austryjak do polskiej keseni.
To tej trójcy złodziejskiej jednakowe łapy.

JONEK.

Na! Niema jak te juchy Muzgule, kacapy!

WACŁAW.

Już dzień, bracia, wstawajmy!

WACHMISTRZ.

Wstawajta, wiarusy

Pójdziema do Francyi.

KUBA.

A puscom nas Prusy?

WACHMISTRZ.

Psie krwie! Niechaj wzdyć siebie pilnujom, a nie nas!
No! mówta jak należy wraz ze mną Oyce-nas!

(Wszyscy klękają z odkrytymi głowami i mówią Ojcie nasz — po cichu,
jeden Wachmistrz głośno. Scena uroczysta. Amen.)

WSZYSCY (powstając.)

Amen.

WACHMISTRZ.

A teraz palniejmy gozałki!
Do ciebie!

WSZYSCY.

Vivat! Vivat! (piją.)

WACHMISTRZ.

A trzymajma pałki!

JONEK.

A razem się trzymajma! Nie myślmy o biedzie!
Bo skoro nas zagabnom...

KUBA.

Jucha! Obrist jedzie.

(Nadchodzi officer pruski z żołnierzami, otacza ich — gwar głuchy — Officer komenderuje do marszu, żołnierze polscy z ukrytymi kijami stoją na miejscu, nie chcą iść i uważają na skinienie wachmistrza.)

JÓZEF.

Dokąd nas prowadzicie?

OFFICER.

Do kraju waszego.

JÓZEF (do Wacława).

Po łaskawą amnestją! Czy słyszysz kolego?
Co to za dobrzy ludzie, poczciwi Prusacy!

TADEUSZ.

Przez poczciwość zadają sobie tyle pracy!

JULIAN.

Jeszcze się pochorują dla naszej miłości.

ŁUCIAN.

Nadto po przyjacielsku przyjmują swych gości.

BARTOS.

A coż myślom zrobić z nami?

WALEK.

Chcom nas pędzić do Polski.

WACHMISTRZ.

A wara! złodzieje!

Nie dajma się! nie idźma! Niech się co chce dzieje.
Wzdyć choć mają bagnety, a my mamy kije,
Rozbijema to psiarstwo samemi kijami!

TADEUSZ.

Spróbujemy Prusaka, czy się dobrze bije.

WACŁAW.

Jeśli mamy koniecznie, powiadam wam szczerze,
Na mocy amnestyi ginąć na Sybirze,
Lepiej tu zginąć!

WSZYSCY.

Brawo!

WACŁAW.

Gińmy! Jednem słowem!

Choć ni pod Ostrołęką, ani pod Grochowem,
Ale zawsze na własnej, własnej swojej ziemi.
Bo ta ziemia jest nasza! Na niej złożyć głowę,
I tych gałganów wybić przynajmniej połowę!
A wielu tu czwartaków? Pogadajmy z niemi.

CZWARTAK.

Wa! nie trzeba nam gadać!

OFICER.

Tu jest rozkaz taki,
Abyście szli do kraju, panowie Polaki.
Pójdziecie?

WSZYSCY.

Nie! nie pójdziem!

OFICER.

Wszak wrócić musicie?

WACHMISTRZ.

Nie wrócima! My tutaj wolim stracić życie!

JAN.

Wiemy, jak tam Moskale naszych przyjmowali:
Na mocy amnestyi w rekruty pobrali.

OFFICER.

Nie wróćcie?

WSZYSCY.

Nie wrócim!

WŁADYSŁAW (występując na środek).

Ja wrócę! (Szmer pomiędzy jeńcami).

OFFICER.

To ślicznie!

JULIAN.

Coż to: ty chcesz, kolego, splamić się publicznie?

WŁADYSŁAW (do officera).

Wrócę, lecz pod warunkiem...

ŁUCIAN (do Władysława).

Wołajże nań! wołaj!

OFFICER.

Pod jakim że warunkiem?

WŁADYSŁAW.

Aby Car Mikołaj

Dał Polsce pokój czysty, był od niej daleki;

Aby polskiego tronu wyrzekł się na wieki;

Aby powrócił wszystko co w Polsce zagrabił;

By nam wrócił ojczyznę, którą podle zabił;

By wrócił naszych braci z Sybiru, Kaukazu, —

To wszyscy, daję słowo, powrócimy od razu. (Wszyscy śmieją się).

OFFICER.

Tego pełnomocnictwa ja nie mam.

JÓZEF.

To szkoda!

WŁADYSŁAW (do officera).

Ja inaczej nie wracam. Milsza mi swoboda.

OFFICER (do śmiejących się).

Wy, panowie Polaki, nadtoście weseli.
Jest rozkaz, byście carską amnestję przyjęli.
Choć to nasz król powiada: wyście jej niegodni,
Lecz do przyjęcia łaski żadnej niema tamy.
I wam pan wasz łaskawy zapomina zbrodni.

MICHAŁ.

Pan?

TADEUSZ.

Co za pan?

WŁADYSŁAW.

Jaki pan?

WSZYSCY.

My pana nie znamy.

OFFICER.

Cóż to?... wy, buntowniki... i co za zuchwałość...?

JAN.

Mój panie, walczyliśmy za ojczyzny całość ;
Jeśli z naszej ojczyzny ustąpią Moskale,
To wrócim.

OFFICER.

Dziś wróćcie !

WSZYSCY.

Ha! nie wrócim wcale.

OFFICER

Nie wróćcie? (Do swoich).
Do broni!

TADEUSZ

(z zdziwieniem, szmer pomiędzy jeńcami).

Coż znowu? do broni?
Broni się nie lękamy. Daj nam broń do dłoni,
I wtedy bij się z nami! A bezbronnym pobić,
Sam wyznaj, że nie sztuka. Czyn ten może zdobić
Samych tylko Prusaków.

OFFICER.

Schowaj swe nauki!

JAN.

Każdy złodziej i zbójca dokaże tej sztuki.
To jest pruska waleczność.

OFFICER.

Amnestją przyjmiecie?
Jeśli nie, to tu razem wszyscy wyginiecie.

WSZYSCY.

Precz ze swoją amnestją, nikczemny gałganie!

JAN.

Ciała nasze królowi daj dziś na wiązanie!

OFFICER.

Hola! Ja tu natychmiast nauczę acanów.
Hura! Cel, pal! (Kilkunastu żołnierzy pada).

KILKU UMIERAJĄCYCH.

Dla Boga!

WACHMISTRZ.

Coż to, mamy ginąć?
I tu jeszcze, koledzy, krew nasza ma płynąć?
A nuż, wiara, do kijów! A nuż bić gałganów!
(Zaczyna się bitwa. Żołnierze polscy nacierają z kijami na Prusaków ci znowu strzelają, i znowu kilku Polaków pada zabitych, lub ranionych. Hałas —
— zgłęb — krzyk. — Polacy kijami rozbrajają Prusaków i mszcząc się za poległych braci, kilkunastu ich przebijają bagnietami).

BARTOS (bijąc).

A psia krwie, a złodzieje!

JONEK (bijąc).

I wy chceta strzelać?

WACŁAW (odbierając broń Prusakowi).

A co to za bohater! Niech się Kicki schowa!

JAN (odbierając broń Prusakowi).

Za nic bohaterowie Wawra i Grochowa!

MICHAŁ (umierając).

Trzeba resztę krwi w piersiach za ojczyznę wylać!

PRUSAKI.

Gwałt! Gwałt!

WACHMISTRZ.

A łotry!

PRUSAKI.

Herr Jezus Maria!

WOJTEK (bijąc).

A ty psio krew! ty jucho!

JONEK.

Ta psio krew zabija?

OFFICER.

Zurück, zurück! (Prusaki uchodzą w nieładzie).

WACHMISTRZ.

A zmykas?

BARTEK.

Gdzie wase bagnety?

KUBA.

Coś, panowie wojaki?

JÓZEF.

Co tam wasze grzbiety?

WACŁAW.

Większą połowę naszych zabili, gałgany!

JAN.

A wielu nas niechcący otrzymało rany.

MACIEK.

Wzdyc jeszcze mamy z sobą sarpije i maście

BARTOS.

A co to za wojaki, bezbronnych zabijać!

WACHMISTRZ.

To po prusku.

JONEK.

Złodzieje! Ale z bagnetami,
Kiej my się wzięni do nich, uciekli przed nami

WACHMISTRZ.

I padło tego psiarstwa stuk coś... kilkanaście.

BARTOS.

Niech poznajom, gałgany, jak to Polak bije!
Z całom pruskom armijom posedłby na kije.

WALEK.

A gdyby też nasego prochu powąchali,
Toby nóg od Muzgulów pewnie pozycali,
Tak jak im pozycali i dział i żołniezy.

MACIEK.

A my wzdyć prec wiesamy dosyć tych rycerzy.

WACHMISTRZ.

Pogubili tornistry, capki, ładownice!
A widziła, jak leżom pruskie muzgownice?

JAN.

Cha! cha! Ja dwóch zwałem! To mi żołnierz pruski.

JÓZEF.

Przedemną trzech na ziemię upadło jak kluski.

WOJTEK

Ja nie byłem w piechocie, w jeździem tylko służył,
A pod moją burdygom sam officer stchórzył.

WACŁAW.

A ja jestem z powstania, a dwom broń odebrał.

KUBA.

A ja z ziemi aż cztery karabiny zebrał.

MACIEK.

Mnie bagnietem pchnął w nogę, a w brzuch mierzył jucha.

WALEK.

To sąm żołnierze! cha! cha!

WACHMISTRZ.

Ni mocy, ni ducha!

STACH.

Ja dostał ranę w rękę.

WACHMISTRZ.

Wyciągnęłeś kule?

STACH.

A juści, była płytko, zdarłem prec koszule.

WACHMISTRZ.

Tseba się tyz opatsyć. (Ranni opatrują sobie rany).

Ale to wojaki!

Co do męstwa, odwagi, niema jak Prusaki!

(Wieśniacy schodzą się z motykami i rydlami).

WACŁAW.

Zobaczmyż naszych braci poległych w tym boju!

(Oglądają poległych)

Aż tu ich śmierć znalazła.

WACHMISTRZ.

Spiom teraz w pokoju.

Wiecny im odpoczynek! Wiecna ceść i chwała!

Ach, cemus nie zgineli tam, gdzie wojna wzała,

Kiedy mieli broń w ręku, kiedy bili wroga!

Toby zalu nie było! Ale tu, la Boga!

Kieby od podłych zbójców napadnięci w nocy

Bezbronni a nie winni ginąm od psemocy!

Tego mi žal, la Boga! Nie myśleli wcora,

Ze dzisiaj żyć psestanąm! Zegnajma ich, wiora!

Złózma im, o kolledzy, całunki ostatnie,

I scyre pożegnanie koleżeńskie, bratnie!

(Całują ich wszyscy i żegnają)

Poświęćma im łez kilka (Płacze wachmistrz, a za nim drudzy).

Wzdyć łez naszych warci

Zuchy byli żołnierze, bili się kiej carci.

Dziś odebrali pruskiej ziemi upominek

Wiecny im odpoczynek!

WSZYSCY.

Wiecny odpoczynek!

(Wachmistrz mówi głośno Ojczenasz, wszyscy powtarzają z odkrytymi głowami)

WACHMISTRZ.

Teraz grób im wykopać (Do chłopów). Hej, rydlów, motyków

Dajta! Grób wykopiema dla tych męczenników.

(Biorą od wieśniaków rydle i wykopują grób wielki, i nieboszczyków kładną nad brzegiem grobu).

Teraz, wiara, do bronii na ten plac marsowy!

Zróbmy im, jako mozem, honor pogrzebowy!

(Wszyscy biorą broń na komendę wachmistrza, czynią musztrę, różne wojskowe obroty, na końcu nabijają broń i strzelają).

Już ich spuścić do grobu! (Spuszczają z płaczem i zasypują ziemią).

Niechaj leżom razem,
Jako wzdyc' wraz walczyli pogromczem żelazem.
Nad grobem z tych bagnatów zrobim piramidę
Im na cześć, a Prusakom tchórzom na ohydę.
(Ustawiają piramidę z bagnatów na około grobu).

WACŁAW.

A teraz po tym krótkim żołnierskim pogrzebie,
Kolledzy, pilną baczość obróćmy na siebie!
Pojedynczo we wszystkie rozsypmy się strony,
Abyśmy tu nie wpadli razem w pruskie szpony.
Bo czem że się mścić będzie ich zgraja obrzydła
Za tyle ich z rąk naszych poległego bydła?

WACHMISTRZ

Niech do bezbronnych nie strzylajam juchy!
My ich nie zacepiani, a pierschli kiej muchy.

WACŁAW.

Ale my dziś w ich rękę, i oni są pany.
Połowią nas i jeszcze pokują w kajdany.
Uchodźmy, i to prędko różnemi drogami,
I jedźmy do Francyi pojedyczo, sami.

WACHMISTRZ.

Dobrze, idźmy! Żegnam was.

WSZYSCY (żegnają się i uściskają się).

Bądźcie zdrowi, wiara!

WACŁAW.

Obaczmy się opodal od Prus i od Cara.
(Rozchodzą się wszyscy — słychać z dala szczęk broni i głosy, pokazuje się kolumna Prusaków z działami i zapalonymi lontami. Dowódcy pruscy biegają z krzykiem piorunując na Polaków, ściągają swoich trupów i rozbierają piramidę z karabinów na grobie.)

Poznań.

SCENA 2.

Szubienica na rynku — przybite na niej portrety Umińskiego, Działyńskiego, Potockiego Bernarda, Potulickiego i innych. Szyldwach przy niej. Każdy przechodzący z uszanowaniem odkrywa przed nią głowę. Mnóstwo ludu obojga płci — kobiety niosą kwiaty i girlandy, mężczyźni ubierają niemi portrety. — Spiew „Jeszcze Polska nie zginęła”. Noc. Światło księżyca. — Mężczyźni po lewej stronie szubienicy, kobiety po prawej.

MĘŻCZYŹNI.

Na tem osławionem drzewie
Riego skończył sławne dni. (11)

KOBIETY.

Słyszał świat o Rylejewie;
Wolność po nim leje ły.

MĘŻCZYŹNI.

Pestel, Murawiew, Kachowski
Zaszczycili drzewo to. (12)

KOBIETY.

I wolności odgłos boski
Ożywili śmiercią swą.

MĘŻCZYŹNI.

Czyje wiszą tu obrazy?
Czyją mamy wieńczyć skroń!

KOBIETY.

Bohaterów, co bez zmazy
Za ojczyznę wzniesli dłoń.

MĘŻCZYŹNI.

Opuścili żony, działki,
By za wolność przelać krew.

KOBIETY.

Niech im skronie stroją kwiatki,
Pamięć zdobi chwały śpiew!

RAZEM.

Niech im śpiewa ziemia cała
Dalej! świeże kwiaty nieść!
Umińskiemu cześć i chwała!
Działyńskiemu! innym cześć!
Polak żyje! Polak żyje!
Da swym wrogom życia znak
Nie obraży, lecz ich szyje
Będzie ciągnął na ten hak.
Śmierć tyranom! śmierć wydziercom.
Bić! mordować, niszczyć! gniesć!
Wzgarda podłym samodzierżcom!
Bohaterom polskim cześć!
(Szyldwach ciągle chodzi bez przeszkody — śpiewy narodowe).

Gdańsk.

SCENA 3.

(Więzienie na kilka izb podzielone — więźniowie polscy w kajdanach — przez ścianę słysząc hałas w drugiej izbie, w której siedzą także polscy więźniowie okuci. Niektórzy leżą — inni siedzą — inni chodzą — brzęk kajdan — północ).

FELIX.

Czas hałasom pokój dać!...
Bracia, chodźmy spać!

JÓZEF.

Hola! hola! trzeba spać,
Jutro rano wstać.

JAN.

Po coż mamy wstawać rano?
Czy się pójdziem bić?

Nas wydano, nas przedano,
Musim w turmie gnić.
Gdyby trąbka nam zagrała,
Wszyscy marsz na koń!
Wrogów naszych psia nawala
Zna już polską dłoń!

WACŁAW.

Nam tu jedno, spać czy nie spać,
Noc lub cały dzień;
Wolałbym się w grobie przespać,
W grobie miłszy cień.

FELIX.

Choć w kajdanach tak źle spać,
Bracia, chodźmy spać!

WSZYSCY.

Czas hałasom pokój dać,
Bracia czas już spać.

(Rozchodzą się na swoje legowiska ze słomy i kładą się spać — za ścianą jeszcze słysząc hałas i brzęk kajdan).

JAN (stukając ręką w ścianę).

Hej! panowie gospodarze!
Już dziesiąta na zegarze!

GŁOS (z za ściany).

A to spijcie, kiedy chcecie.

JAN.

Kiedy wy spać nie dajecie.

GŁOS (z za ściany).

My tu mamy spór muzyczny.
I matematyczny.

JAN.

Jaki?

GŁOS.

My uważamy idąc z sobą w tany,
Jaką sztukę muzyczną grają nam kajdany.
(Wchodzi Józef brzękając kajdanami.)

JÓZEF.

Jeden mówi: Sonata, drugi mówi Trio;
Trzeci, że to Notturmo dolce e con brio;
Czwarty, że koncert Herca; a ten stary łysy
Upiera się koniecznie, że to są Kaprysy.

JAN (leży na ziemi).

A ja znowu powiadam, że to Pastorale.

JULJAN.

A ja, że to Pot-pourri.

WACŁAW.

A ja, że Finale.
Bo ja czuję, że w krótkce będzie z nami finał.

JÓZEF.

Finał, który się jeszcze pod Wilnem zaczynał.
Lecz jakież tych brzękadeł czarujące tony!
Moje grają z tonu X. (Dzwoni kajdanami.)

JAN.

U mnie ton K brzęczy.

WACŁAW.

U mnie ton I.

JÓZEF.

U mnie B melodyjnie jęczy.

FELIX.

U was całe, a u mnie same semitony (brzęka).

JĘDRZEJ.

U mnie ton W i duszę i serce przebiega.

FLORYAN.

U mnie ton Z zachwyca i brzmi bardzo ładnie.

JACEK.

Mojego tonu nawet Lipiński nie zgadnie.

WACŁAW.

A u mnie mile dzwoni grecki ton Omega.

JÓZEF.

Słowem, piękna muzyka, choć trochę fałszywa.
Ja się zawsze zachwycam skoro mi przygrywa. (Spiewa),

Gdy ojczyzna legła w grobie,
I niewoli głuszy jęk,
Skaczymy, bracia, grając wrogom
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk

Lecz gdy naszym błysnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczymy, bracia, grając wrogom
Szabelkami brzęk, brzęk, brzęk!

WSZYSCY.

Brawo, pan Józef!

JAN.

Szabelka, to dobre Pot-pourri.

JÓZEF.

Powiedźcie mi, kolledzy, może z was wie który,
Dla czego nas w kajdanach trzymają Prusacy?

JAN.

Cha! cha! cha! A dla czegoż w lesie hajdamacy
Bezbronnego przechodnia napadłszy ze zgrają
I jeszcze go obdarłszy jeszcze zabijają?
Bo gdyby go puścili, toby on ich wydał,
I wszystkich by spotkała wielka szubienica.

WSZYSCY.

O! to rzecz jasna, jak świeca.

JÓZEF.

A właśnie dla Prusaka stryczek by się przydał.
(Chwila milczenia, po większej części spią.)

WACHMISTRZ

To tak teraz pastwiom się na nas psie krwie, juchy,
Ześma ich pod Fisauem rozbili kiej muchy.
Po co nas zacepili? Niechby byli cicho.
Tak pierw ich, a teraz nas napotkało lichy.
Kiej oni z bagnetami, my z kijami lepij.
A kto wzdyć nas zacepi, ten wzdyć śmierć zacepi.
A wsak tam nas bezbronnych wybili nie mało.
A kej my im broń wzieni, to psiarstwo zmykało.

BARTOS.

Kiej pod onym Fisauem rady nam nie dali,
Kiej nas pobić nie mogli, chocia byli z broniom,
Dzisiaj pastwiom się na nas odważni a śmiali,
I kuja nas w kajdany, i kej łotrów goniom!
A jak dziś nas walecznie witajom kolbami!
A psio krwie nie potrafiom w polu bić się z nami!

WACHMISTRZ.

To się wzdyć pokazało.

JONEK.

Cha! cha! podłe tchórze.

BARTEK.

Oficer najpierw zmykał, jak dostał po skórze.

WOJTEK.

Cha! cha! wzdyć ja go zwałił; kiej nie mógł podolać,
Pocon na całe gardło zurück! jucha wołać.
I dalej drała w nogi! i za nim wraz wszyscy!

WACHMISTRZ.

Cha! cha! bo im kijoma zrobiliśmy zbytki.

WOJTEK.

Cha, cha, ten oficyjer, to zuch zawołany

KUBA.

Za to nas psie krwie, juchy, zakuli w kajdany!

JÓZEF.

Ale, gdyby się zabawić,
I tak na przykład, postawić
Szereg Prusaków
I szereg Polaków,
Prusakom dać bagnety, a Polakom kije.
Toby ich Polacy
Bez najmniejszej pracy
Wybili do nogi. I Prusak zabije,
Jeśli Polak umyślnie nadstawi mu szyję.
Dziś my w tem położeniu: dziś my . . .

JEDEN Z DRZYMAJĄCYCH.

I cóż z tego?
My pod jego opiekę przyszliśmy, kolego,
Co na nas opiekuńcze nałożył kajdany.

WACŁAW.

Czyn ludzkości niesłychany!

TADEUSZ.

Wszystko to jest naturalnie.
Nawet nadto liberalnie.

ANDRZEJ.

Ja się spodziewam, że przecie narody
Nie dadzą nam zaginać, ujmą się za nami,
Że przecie gabinety... pewnymi krokami...

JAN.

Śmiej się z tego! Narody, są to nieme trzody,
A owe gabinety są kupieckie targi;
Próżno naród skrzywdzony zanosí swe skargi,
Próżno o sprawiedliwość woła z głębi toni;
Jeśli niema pieniędzy, nikt go nie ochroni,
I zapadnie nieszczęsny w dalszą jeszcze głębię.
Moskwa im zapłaciła, więc wygrała wojnę.
Czego nie dokazały jej zastępy zbrojne.
Gdybyśmy zapłacili, to byśmy Moskali
Bez trudności za Dźwinę i za Dniepr zagnali.
Chcąc zatem swą ojczyznę wyrwać z rąk tych katów,

Trzeba mieć ze sześć korcy, lub więcej dukatów.
Bo dzisiaj wszystkich wojen extractem pieniądze,
Prócz naszej.

JÓZEF.

Słusznie mówisz, i ja równie sędzę.

JAN.

Dla tego zapomnieli o nas przyjaciele.
My sami toczyliśmy wojnę z Moskalami,
Ze szpiegami, zdrajcami, Austryją, Prusami,
A na raz tyle wrogów, — to trochę za wiele.
Zewsząd szkody, a znikąd najmniejszej pomocy;
I dziś z hańbą narodów ginie od przemocy.
Gdyśmy gnałi Moskale w granice Prusaków,
Oni ich przyjmowali jak gości w swe progi,
Dawali działa, konie pod kozaków,
I wszelkie im do wyjścia ułatwiali drogi,
Jak Moskałe wyparci powracali znowu.
A gdy ten ślepy gałgan tu nas zaprowadził,
Za co mu wiarus Skólski kulę w piersi wsadził,
Prusacy nie puścili swojego połowu;
I jeszcze nas, bez względu na nędzę, na rany,
Jak ostatnich złodziejęw pokuli w kajdany!

JÓZEF.

To mi interwencyja!

JAN.

Oni wszystkich razem
Chcieliby nas wygubić ogniem i żelazem,
Byśmy wszyscy po twierdzach, po lochach wymarli,
Abyśmy im grabieży z gardła nie wydarli.

WACŁAW.

Oho! My dobrze znamy ich rycerskie dzieje.

JÓZEF.

Nic więcej, tylko łotry i podłe złodzieje!
Były to nasze sługi, dzisiaj nasze pany;
My im chleb dawaliśmy, oni nam kajdany.

WACŁAW.

Gdy ekonom lub inny oficjalista
Zrobi sobie ogromny w lat kilka majątek,
Zowie się złodziej, — prawda?

WSZYSCY.

To rzecz oczywista.

WACŁAW.

Otóż tych królów pruskich podobny początek.

JÓZEF.

Ale jak są waleczni! jak dzielnie i śmiało
Z Moskałem, Austryakiem naszli Polskę całą!
Gdyby sami, nie sztuka, lecz z pomocnikami.
To my tylko, szaleńcy, biliśmy się sami!
Jak walecznie król pruski, który zwykł się chować,
Swą królewską osobą szedł kraść i rabować!
Jak walecznie część naszej ziemi odziedziczył,
Polki nasze różgami pod pręgierzem ćwiczył!
Cha, cha, cha, to nie żarty!

JAN.

To pan z wielkim tonem.

JÓZEF.

A jak mężnie uciekał przed Napoleonem!
To jest wielki bohater, gdy po łupy idzie,
Wiedząc, że nikt do niego w marszu nie wystrzeli.

JAN.

Ale co za charakter w tym ochrzczoneym Żydzie!
Dziś my się najdokładniej o tem dowiedzieli.
Polaków z Poznańskiego, którzy wbrew zabiegów,
Wbrew jego straży biegli do polskich szeregów,
Nikczemnik nazwał zdrajcami!
Wszak że Polacy nie są Prusakami!
A gdy wrócili, w domu raczył krew ich wylać,
i wielu kazał jak zdrajców rozstrzelać! (3)
Mnóstwo Prusaków służy u Moskali,
A przecież ich król pruski zdrajcami nie zowie;
My tylko jedni zdrajcy i zuchwali.

JÓZEF.

Fryderyk wielki... przecież ..

JAN

I o nim się powie.
Co do ciała, być może, nie był to ułomek.
Zresztą nie wiem, za co mu dano ten przydomek. (4)
Każdy Żyd, co frymarczy, kradnie a handluje,
Co przemyca towary, monety fałszuje;
Każdy łotr, każdy złodziej zdobyczy łakomy,
Co zabija podróżnych, i napada domy;
Każdy pies, co drugiemu wydrze kawał kości,
Ma prawo, jak Fryderyk, do takiej wielkości.
Wszyscy ci wielcy ludzie, których wielbią dzieje,
Z których łaski lży gorzkie cała ludzkość leje,
Których można naliczyć tysiące tysięcy,
Są godni szubienicy, pałki, i nic więcej.

WACŁAW.

Wiecie, że car moskiewski, co chce władać światem,
Na wielkiego Frydryka został kandydatem.
Chce być koniecznie wielkim, do wielkości dąży,
Pała gorącą żądzą wielkości i sławy.
Już koło cudzych worków zręcznie jak lis krąży,
Już złupił wszystkie skarby z Puław i Warszawy,
Już wszystkie polskie działki jak Herod pozjadał,
Już kościołów, klasztorów skarby pookradał;
Już jako prawodawca z moskiewskim honorem
Wszystkich polskich majątków został sukcesorem,
Wszystkie dobra, majątki złupił, porabował;
Pokradł polskie księżnice, szkoły porujnował;
Potruł braci i matkę i innych Moskali,
Którzy mu do wielkości drogę zagrządzali.
A gdy takich bez końca wielkich spełnił czynów,
Swoją złodziejską łeb okrył liśćmi wawrzynów!
Prawda, że wielki człowiek?

JÓZEF.

Wielki, ani słowa !

WACHMISTRZ.

Psiakrew, złodzieju!

JONEK.

Złodziejska najsprytniejsza głowa.

BARTOS.

I król pruski tyż wielki, złodziej zawołany,
Bo sachruje, rabuje, kradnie na psemiany.
Wzdyć ten Gdańsk, to był polski, a ten jucha, złodziej...

WACHMISTRZ.

Cicho, wiara, bo z wartą officer nadchodzi!

OFFICER (wchodząc).

Do inszego więzienia przejdziecie Polaki,
A jutro marsz do tacek, bo jest rozkaz taki.

WACŁAW.

A, kiedy nas nie mogli wpędzić do Moskali,
Chcą, abyśmy przy taczkach dla nich pracowali!
Ach! co za kolej nasza!

OFFICER.

Nic to nie pomoże.

WACHMISTRZ.

Ha psiokrwie!

JÓZEF (spiewając).

Gdy Ojczyzna legła w grobie
I niewoli głuży jęk,
Skaczmy, bracia, grając sobie
Kajdanami brzęk, brzęk, brzęk!

Lecz gdy naszym błysnie progom
Wolność, tłumiąc głośny jęk,
Skaczmy, bracia, grając wrogom
Szabelkami szczęk, szczęk, szczęk.

(Wszyscy wychodzą z officerem spiewając).

SCENA 4.

Warszawa.

(Więzienie na Saskim placu, mnóstwo więźniów).

PRZYBYSZ.

Brawo! i wy tu wszyscy?

WSZYSCY.

Wszyscy! Znowu razem.

PRZYBYSZ.

I ja do was.

WSZYSCY.

Prosimy!

PRZYBYSZ.

Za jakim rozkazem
Powtórnie was porwali?

JEDEN Z WIĘŹNIOW.

Spytaj Paskiewicza!

DRUGI.

Nie łatwo się wyrwiemy z rąk tego panicza.

TRZECI.

Wszakże ta amnestya...

WSZYSCY.

Cha! cha!

PRZYBYSZ.

Wszak ją znacie?

WSZYSCY.

O znamy ją aż teraz! I ty ją znasz, bracie.

(Wchodzi literat.)

A! literat! literat! Po co tu literat?

LITERAT.

Aby nie brakowało. I ja tu, choć nierad.
Porwali mnie z ulicy.

INNY.

A mnie z traktyerni.

DRUGI.

Mnie z łóżka.

TRZECI

Mnie z kościoła.

CZWARTY.

A mnie ze spaceru.

PIĄTY.

Mnie bez czapki.

SZÓSTY.

Mnie w jednej koszuli, jak stoję.

SIÓDMY.

Mnie fajki wziąć nie dali.

ÓSMY.

To figel nie lada.

DZIEWIĄTY.

Mnie w pantoflach.

WSZYSCY.

Cha! cha! cha! śliczna maszkarada.

DZIESIĄTY.

Mnie gorzej, bo mi jeszcze wzięto dziecię moje. (Płacze).

(Chwila milczenia.)

PIERWSZY.

Porządek przywrócony!

DRUGI.

Nikczemne Tatary!

TRZECI

To próbka ich honoru, próbka dobrej wiary!

CZWARTY.

Cha! cha! Któż kiedy widział honor u Moskali?
Kiedy oni z honorem, kiedy wojowali?
W boju psiarstwo ginęło, albo uciekało.
Dzisiaj nas prześladowają ze wściekłością całą!
Pastwią się na bezbronnych! na zwłokach! na trupie!

PIĄTY.

Może Francuzi...

LITERAT.

Cha! cha! To są owce głupie!
Car, car jest ich pasterzem. I ja wam dowiodę,
Że on krwi ich skosztuje i pożre swą trzodę.

PIERWSZY.

Wśród wojny byli dla nas litośni i czuli.
Chytre lisy! my dla nich....

TRZECI.

Jabym rad ich ćwiczył!

(Wchodzi oficer moskiewski z papierem).

OFFICER.

Wiele was jest?

WSZYSCY.

Piętnastu.

OFFICER.

To trzeba policzyć!

(Szmer.)

Cicho!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW (do drugiego cicho.)

To są moskiewskie sławne bohaterzy.

OFFICER

Stawajcie tu w tym kącie!

(Wszyscy idą do jednego kąta: oficer ich liczy i po jednym odpycha do drugiego kąta.)

Jeden, dwa trzy, cztery.

(Liczy po tem po cicho. -- Jeden z więźniów. już liczony wraca nazad do kąta, w którym już był — czego oficer nie widzi; tym sposobem zrobiło się szesnastu.)

Szesnastu? Cóż to znaczy? Piętnastu na liście!

Znowu muszę rachować. (Liczy jak pierwszej, ten sam więzień powraca znowu do tego samego kąta nie liczony i zrobiło się czternastu.)

Cóż to jest? Czternastu?
A powinno być piętnastu!
To pomyłka!

JEDEN Z WIĘŹNIÓW.

Oczywiście.

(Oficer znowu ich rachuje podobnym co pierwszej sposobem).

OFFICER.

Co to? Czy to jakie czary?
Znów szesnastu!... To są żarty.
Muszę rachować raz czwarty.
Taki żart nie ujdzie kary.

LITERAT.

Dajemy panu słowo, że nas jest piętnastu.

OFICER.

Ja liczę, to szesnastu, a potem czternastu.
Patrzajcie, jak żartują ze mnie buntownicy!
Wy tu ze mnie nie żartujcie,
Lecz mnie wysoko szanujcie,
Bo ja nie jestem durak, umiem trzy języki.

JEDEN Z WIEŹNIÓW.

Któż pana durakiem zowie?

DRUGI.

Jakie języki? Niech że nam pan powie?

OFICER (licząc na pałcach.)

Ruski, — cerkiewny ruski — i po polsku trochę. 13)

LITERAT.

Prawda, że pan nie durak, prawda, ani słowa!

WSZYSCY.

Umie aż trzy języki. A to tęga głowa!

LITERAT.

Cha! cha! cha! Na bok wszystkie żarty płoche!

(Szmer, śmiechy — oficer przechadza się.)

SCENA 5.

Kronsztadt.

(Plac przed pałacem poła angielskiego. Car ze swoją świtą lata jak szalony po placu. Wojsko w około i lud. Wielka liczba jeńców polskich okuta stoi w środku. Chodzą około nich popy z rotami przysięgi i profosy z mundurami dla nich. Widać mnóstwo głów z okien kamienic. — Szmer — hałas — na skinienie cara ucichło wszystko — cichość ponura.)

STACH

Choć nas będą katowani, bini,
My nie będziemy Muzgulom służyni.

WOJTEK

Nie bojewa się ni prochu, ni kuli,
A nie będzie służyć u Muzguli.

CAR

Zaraz mi złożyć przysięgę wierności,
Bo każę wszystkich ćwiczyć aż do kości.

KUBA

Robta co chceta, bo wzdyc nasa wiara,
Dalbóg, nie będzie przysięgać dla cara.

WSZYSCY (do zbliżających się z rotą i krzyżami popów.)

Pojdźta do carta, popy, roskolniki!

CAR w złości.

Wnet mi przysięgać! łotry! buntowniki!
I brać mundury, nikczemne rekruty!

WSZYSCY (do prośosów, którzy noszą mundury.)

Precz tam, kacapy!

CAR.

Hej! rabiata! knuty!
Ja was nauczę, jak mój książ Gorczaków,
Co knutem zabił kilku tych sobaków
Za tenże upor. (*)

WALEK

Knutować umicie,
Ale się zawsze Krakusów boicie.

CAR.

Bierzcie mundury, bo na śmierć zabiję!

---

*) W Janowie koło Zamościa.

BARTEK

Myśma gotowi na śmierć w każdym casie!
Woliwa zginąć, nizeli wziąć na się
Wasam złodziejskom podłam liberyją.

CAR.

Ach buntowniki! pałki! knuty! pałki!

WSZYSCY.

Bij nas złodzieju! i potnij w kawałki!
My wolim zginąć wierni swej ojczyźnie,
Niż służyć tej Tatarszczyźnie!

(Żołnierze odprowadzają ich na bok i biją aż do śmierci.)

KNIAŻ MICHAŁ

Powinni być szczęśliwi, zbrodnię swą zważywszy,
Że ich chce wziąć do służby Pan najmiłościwszy.

(Przy łoskocie knutów słysząc pieśń: „U Krakusa nie pomoże“.)

SCENA 6.

Dom wiejski.

Pokój sypialny — noc — lampa świeci. Wanda klęczy
na krześle z wysokimi poręczami i modli się. — Chór niewi-
dzialny. — Wanda pomodliwszy się śpiewa.

WANDA.

Modlitwa.

Boże, zbaw Polskę! ułagodź jej losy!
Miliony mych rodaków
Wznoszą do ciebie błagające głosy;
Boże, wysłuchaj Polaków!

CHÓR

Boże, wysłuchaj Polaków!

WANDA.

W głębi turm czarnych, w głębi skrzepłych lodów
Jęczą jak odrzutki ziemi,
Odcięte z wielkiej rodziny narodów ...
Boże, zlituj się nad niemi!

CHÓR.

Boże, zlituj się nad niemi!

WANDA

Wróg na katownię zmienił polską ziemię,
Dotrąca kolebek dzieci
Żelaznym szponem dławi polskie plemię...
Boże, pomścij się też matek!

CHÓR.

Boże, pomścij się też matek!

WANDA.

Każę się wielbić wśród okrucieństw krwawych,
Nas o zbrodni tobie skarży;
Obala wiarę naszych ojców prawych..
Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

CHÓR.

Boże, mścij się krzywd ołtarzy!

WANDA.

Pożera plony; krew naszą pije,
Niszczy kraje nasze żyzne..
Boże, upokorz hardą jego szyję!
Boże, powróć nam ojczyznę!

CHÓR

Boże, powróć nam ojczyznę!

WANDA.

Chwila milczenia. — Wanda ciągle na krześle klęczy zwiesiwszy głowę na poręczu.

Boleść jak kamień, który grób przywala,
Cięży i pali wszystkich piekieł żarem;

Dusza się miota jak lękliwa fala,
I pod gniotącym umiera ciężarem.
Siła rąk tylko głąz na grobie wzruszy,
Modlitwa tylko boleść spędza z duszy.

I nie tyle zdroj chłodny gasi skwar pragnienia,
Nie tyle balsam leczy rozdrażnione rany,
Nie tyle błysk nadziei koi łzę cierpienia,
Ile modlitwa serce boleścią znękane.
Boże, gdy nasze chwile w łzach i mękach płyną,
Wskazałeś nam w modlitwie pociechę jedyną.
Co za rokosz dla duszy, stoczonej żałobą,
Z dziecianną się ufnością wynurzać przed tobą!

(Chwila milczenia.)

Północ już przeszła... już drugi kur pieje...
Słońce nie długo dzień światu rozsiej.
Nie długo wszystkie na ziemi stworzenia
Wrócą do życia z martwego uspienia..
Kiedyż, o Polsko, dzień tobie zabłyśnie,
I wolna ręka wolną rękę ścisnie?
Kiedy wrócisz do życia, zagoisz swe rany,
I niecne skruszysz kajdany?
Kiedy z martwych wstaniesz z grobu?..

(Milczenie.)

Miałam brata,... kochanka.... Na pierwszą wieść wojny
Opuścili dom spokojny.
Jak na weselne gody wysłałam ich obu...
Wysłałam ich ze łzami... skoczyli do Litwy..
Długom widziała grzmiącemi kopyty
Do góry pył rozbity.

Płakałam, lecz w łzach czułam całą rokosz raj,
I całą ulgę modlitwy,
Gdyż za ojczyznę walczyć polecieli..
Pamiętam, było to w Maju,
Wnet po Zielonej niedzieli,
Gdyśmy się po raz pierwszy o nich dowiedzieli.

Słodko nam było... lubo, że wśród roju
Oba się chlubnie odznaczyli w boju..
Lecz po upadku naszej świętej sprawy
W serca wszystkich Polaków cios uderzył krwawy.
Zabito naród dobry i nieskazitelny!
Płakałam, a łzy moje jako żar piekielny
Wypaliły me lica... strawiły mą duszę...

O mym bracie, o Wacławie
W tej powszechnej świata wrzawie

Ani wieści! ani wieści!
Boże, ulżyj mi boleści!
Skróć gryzące me katusze!

(Milczenie)

Lecz nadzieja, ten złoty anioł pocieszyciel,
Szeptem mi cicho do serca,
Że ojczyzna ożyje, pierzchnie jej wydierca,
Jej niegodny przywłasciciel.
Powstanie z grobu, jak świat, na ów dzień straszliwy.
Lecz świat powstanie grzeszny swym nierzędem,
Aby drżał przed Boga sądem;
Polska powstanie, by sądzić swych wrogów,
Tych podłych ziemi samozwańców, bogów!
Otworzy oczy, jak pierwiosnek żywy,
Wśród okrytej śniegiem niwy;
I jasnym kwiatem zabłyśnie,
I synów, męczenników, do serca przycisnie.

(Milczenie)

Kocham ją.. Kocham... nad wszystko... nad życie...
Ona mych myśli, moich uczuć panią.
Kocham Wacława,... on krew wylał za nią,
A ja łzy rzewne wylewam obficie,
Jako na matki pogrzebie! (Płacze)
Ale ją zmartwychwstałą widzę jak na jawie...
Drogi, kochany Wacławie!
Przebaczasz, że ojczyznę przekładałam nad ciebie.

(Chwila milczenia, naprzeciw Wandy w wielkim zwierciadle pokazuje się
Wacław całkowicie.)

WACŁAW (grobowym głosem).

Powinnaś!

WANDA (podniosłszy głowę jakby obudzona).

To głos jego!.. Gdzież on jest?

WACŁAW.

Przy tobie!

WANDA (postrzegłszy go, przestraszona zrywa się z krzesła).

Ach!..

WACŁAW.

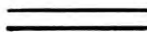
Nie lękaj się, Wando! Twój kochanek w grobie!
Spi spokojnie, jak dziecię pod piersią swej matki,

A nad n'im łyzy two kwitną, jak wiosenne kwiatki.
Do szczęśliwego portu, do grobu zawinął,
Mile w nim spi, jak mile za ojczyznę zginął.
Tam wysoko... w niebiosach... ojciec nasz niebieski
Zliczy, jak drogie perły, polskich dzieci łezki;
A z nich wytrysnie balsam boski, wam nieznany,
Który naszej ojczyzny roztopi kajdany.
A jęki braci naszych w hymn chwały przeleje,
Który wolnością świata uwieńczy nadzieje.
Wando, ujrzysz ojczyznę w świetności i sławie
Bądź zdrowa! Bądź szczęśliwa! (Znika)

WANDA (biegnąc do zwierciadła)

Stój! czekaj! Wacławie!

KONIEC WIDOKU TRZECIEGO.

NOTY.

- 1) Po pierwszym rabunku Polski król pruski obchodził się po moskiewsku z obywatelami, którzy wpadli w jego ręce. Kiedy generał Dąbrowski zrobił powstanie w Wielkopolsce podczas rewolucji Warszawskiej dnia 17 kwietnia 1794, co Prusaków przymusiło odstąpić od oblężenia Warszawy, on wielką liczbę Polaków skazał na szubienicę, na rozstrzelanie, różgi, i t. p. za to, że śmieli być Polakami i upominać się o swoje. Sekuli generał pruski, kobiety polskie ćwiczył różgami, znieważał ze swojemi żołnierzami żony w oczach ich mężów, córki w oczach rodziców, rabował, niszczył palił majątności polskie, i to z bezprzykładną walecznością.
- 2) Okólnik pruski ogłoszony w księstwie Poznańskim d. 25. grudnia 1830 r.
- 3) Po skończeniu wojny król pruski kilkunastu Polaków z Poznańskiego kazał rozstrzelać za to, że służyli w wojsku polskim.
- 4) Frydrik nazwany wielkim, kiedy się państwo jego wyłamało z pod hołdu Polsce, wszelkimi najnikczemniejszymi środkami starał się szkodzić naszej Ojczyźnie. W Gdańsku z żydami zniósłszy się fałszował nasze tynfy, łowił nasze srebrne, a zalewał Polskę ołowianami, najeżdżał nasze granice zbrojno i spokojnych naszych włościan gwałtem chwycił i rekrutował. I nazywał się Wielkim! Chyba wielkim złodziejem.
- 5) Elektor Brandeburski, lennik Polski, za Jana Kazimierza łączył się ze Szwedami, kiedy się na ich stronę skłaniało zwycięstwo, przeciwko Polakom; a z Polakami, kiedy Czarnecki bił Szwedów.
- 6) Kiedy cała Europa przyznała tytuł króla Fryderykowi Wilhelmowi, Polska jedna temu się opierała, gdyż on się ogłosił królem nieprawnie, jak dziś świętej pamięci Don Miguel w Portugalii.
- 7) Pod Szczekocinami wystąpił król pruski sam swoją osobą przeciw Kościuszce, niezaczepony od Polaków, owszem, obowiązany dać im pomoc przeciw Moskwie, podług traktatów pomiędzy nim a Rzeczą pospolitą Polską 1791 r. Po wzięciu Warszawy przez Moskalów r. 1794. król pruski walecznie zajął naszą stolicę i chwalił się przed Europą ze zwycięstwa, którego nie otrzymał, gdyż pod Warszawą żadnej stanowczej bitwy z Polakami nie stoczył.
- 8) Napoleon w pół miesiąca zawojował całe Prusy, i król uciekając aż do Memla pod opieką Moskwy, krzychał na całe gardło, że mu Napoleon niesprawiedliwie kraj wydarł. A jakże on postąpił z Polską? W pismach publicznych pruskich 1831., podczas wojny, dowodzili Prusacy, że rząd ich wszelkimi siłami powinien przeszkadzać, aby się Polska nie podniosła, gdyż Prusy miałyby niebezpiecznego w niej sąsia-

da. Bardzo natura'nie, że zapłaciliby za sześćdziesiątletnią dzierżawę naszych krajów.

- 9) Riego, sławny Jenerał hiszpański, zginął na szubienicy, gdyż chciał wolności dla swojej ojczyzny.
- 10) Pestel, Murawiew, Bestużew, Rylejew, Kochański, znajomi są wszystkim oświeconym narodom, jako męczennicy za wolność i ojczyznę.
- 11) W roku 1832 w Janowie pod Zamościem, Gorczakow zaknułował 12 włościan za to, że nie chcieli brać na siebie mundurów rosyjskich.

WIDOK IV.

Gospodarstwo Moskali w kościołach i klasztorach katolickich.

SCENA 1.

(Wnętrze kościoła — świece palące się przy wielkim ołtarzu — lud głośno płaczący. — Popi szyzmatycy i urzędnicy moskiewscy z czerwonymi kołnierzami — wszyscy w czapkach, — siedzą wsparci po ławkach, przy nich rzemieślnicy i Żydzi z siekierami, młotami i drągami, czekają na ich skinienie, aby burzyć ołtarze. — Księża Kapucyni stoją płacząc przy ołtarzu. — Żołnierze z bronią otaczają lud i księży).

KSIĄDZ GWARDYJAN.

Przynajmniej mi pozwólcie, bym na pożegnanie
Ostatni raz do ludu powiedział kazanie.

STRAPCZY.

Nie! nie można!

JEDEN POP.

Nie można!

DRUGI POP.

Precz stąd! Lach! niewiara
To jest ukaz wielkiego cara hosudara! (Żegna się)

TRZECI POP.

To cerkiew prawosławna, przez carów stawiana.

PIEWSZY POP.

Dla prawosławnej wiary przez nich zbudowana.

DRUGI POP.

A wy Lachy pogany, buntownicze plemię,
Weszlście tu do cerkwi, jak na naszą ziemię

ASEŚÓR.

Już to cerkiew pogańskiej nie ścierpi ohydy.
Hej! rozwać pogańskie bałwany! hej Żydy!
Rabiata! (Żydzi i inni rzemieślnicy ponakrywawszy sobie głowy włożą na
ołtarze i zaczynają burzyć. Krzyk ludu.)

STRAPCZY.

Precz stąd, Lachy!

KSIĄDZ GWARDYJAN (z pokorą)

Wyjdziem, wyjdziem, panie!
Lecz pozwól mi do ludu, który pełen trwogi
Wstąpił po raz ostatni w te kościelne progi,
Ostatnie pożegnalne powiedzieć kazanie.

OFICER.

Precz, starcze, z tem kazaniem!

KSIĄDZ GWARDYJAN (ukłeka przed nim)

Na kolanach błagam,
Tej jednej, jednej łaski od was się domagam.
Przeżegnam lud ten smutny... Patrzcie na łzy moje!
Mszę ostatnią... ostatnią miałem w tym kościele!
Niechże ten raz ostatni powiem słów nie wiele,
A potem wszyscy święte opuścim podwoje.

STRAPCZY.

No, no, gadaj kazanie!

JEDEN POP.

Niech gada!

DRUGI POP.

Niech gada !

ASESOR (do rzemieślników i Żydów)

Zaczekajcie tam trochę ! Posłuchamy dziada,
Co on będzie wygłaszał.

STRAPCZY.

Cha! cha! niechaj plecie!

TRZECI POP.

Ja nie słucham. Wy sobie słuchajcie, jak chcecie.

PIERWSZY POP.

Ale warto bo słyszeć kapucyńską mowę.

DRUGI POP.

Zobaczmy, czy ma mądrą kaznodziejską głowę!

(Ksiądz gwardyjan wstępuje na kazalnicę. — Śmieją się wszyscy. Lud ją otacza.
— Popi i Moskale milczą. Żydzi i rzemieślnicy stoją na ołtarzach w czapkach. — Cichość największa.)

KAZANIE KSIĘDZA GWARDYJANA.

W imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Amen !

Posłuchajcie ostatnich słów moich, mili praw! chrześcianie, i wstrzymajcie na chwilę łzy wasze. Wychowany, zrodzony prawie w tym świętym przybytku Boga, z tej świętej kazalnicy każdego święta nauczałem was obowiązków cnoty i religii, cieszyłem dusze wasze nadzieją szczęśliwej wieczności, i z wewnętrzną radością widziałem, jakżeście pilnie słuchali i korzystali z nauk moich. Dziś nie o chrześcijańskich powinnościach, nie o zbawieniu dusz waszych, ale o prześladowaniu religii, wiary przodków naszych mówić będę. Słuchajcie!.. Car moskiewski Mikołaj przypomina dziś nam niewolę i prześladowanie, jakiego Izraelici doświadczali niegdyś w Babilonie. Depce, znieważa religią naszą i świętokradzkimi szpony na całej przestrzeni ziemi naszej obdziera i obala ołtarze Boga, i was prawych jego czcicieli poganiami zowie! (Szmer pomiędzy Moskalami) Tegożeśmy się doczekali! Do tegożeśmy przyszli! Mogliż się przodkowie nasi spodziewać, aby nikczemni carowie moskiewscy, którzy drżeli przed nimi, którzy bledli na widok ich oręża, aby ci carowie, mówię, po-

żałszy dziś nasze ziemie, zboczeni krwią naszą i otoczeni zwłokami naszymi, najgrawali się bezkarnie z naszych łez i nieszczęść!

(Szmer głośniejszy między Moskalami).

Czem oni wtedy byli, kiedy sława oręża polskiego unosiła się po wszystkich krajach świata? Lichymi carzykami, co po złodziejsku, po zbrojecku szarpali nasze granice, kradli skarby i ziemie nasze! Gdzie byli, kiedy sztandary polskie powiewały na wieżach Moskwy? W Gostomiu, w niewoli naszej, wzięci żywcem ze swej stolicy po walnej bitwie! Czy kiedy dotrzymali nam w boju? Czy kiedy pokonali nas męstwem i orężem? Czy terazniejszy car, Tatar moskiewski, nie bładł tysiąc razy, ilekroć kłęski jego złodziejskiej bandy obijały się o jego uszy? Czemże nas pokonał? Intrygami, podłością, przekupstwem, zwyczajnym cara orężem, gdyż w boju pierzchał przed nami! Dziś barbarzyńiec, podłą nadęty grabieżą, obala naszą religię, wykorzenia język, wytępia ród nasz, pożera skarby nasze, i chce nas przerobić na Moskalów!.. na złodziejów!.. Wasi przodkowie nie obalali w Moskwie języka, religii ani obyczajów moskiewskich, ani wytępiali ich rodu!

(Popi i Moskale siedząc w ławkach coraz mocniej krzyczą)

O, teraz płaczcie! i przekazcie w spuściźnie potomkům waszemu zemstę śmiertelną, zemstę nieprzebraną za zniewagę ołtarzy naszych!.. Wiem, że mię porwą, okują, zabiją, ale jedną tylko chwilą może uprzedzą skon mój, gdyż ośmdziesiątletni starzec, dawno już stoję nad grobem! A kto nad grobem stoi, ten się żadnych światowych burz nie lęka, pogardza wszelkimi męczarniami, jakie mu wrogowie zadać mogą. Przekleństwo na cara!.. Niech to przekleństwo dotknie zarazem i jego rozbójniczą rodzinę!

(Zapała przy lampie papier, który trzymał w ręku.)

Oto jak ten papier spłonął w tym ogniu, tak niech spłonie car i jego złodziejska rodzina w ogniu zemsty waszej i waszych potomków! Zemsta! Zemsta nieubłagana! mordercza! śmiertelna! Przekleństwo! Przekleństwo! Śmierć wrogom naszym! Śmierć!..

(Popi i Moskale nie dali mu dokończyć krzykami, w których wyraźne były słowa: „Buntownik, moszennik, zbrodniarz! Na Cara! Stój! Precz z ambony!” Na końcu rzucają się wszyscy na ambonę i biją pięściami i łaskami. Zgiełk wielki w kościele. Lud głośno płacze.)

STRAPCZY i OFICER.

Ach buntownik! kajdany!

WSZYSTKIE POPY.

Kajdany! kajdany!

ASESOR.

Ach moszennik Kapucyn, w pysku rozkiełzany!

(Biją go wszyscy obaliwszy na ziemię. Lud przybiega, chce go bronić.)

OFICER (do żołnierzy.)

Rabiata, rozpędzić precz! (Żołnierze rozpędzają bagnetami lud.)

STRAPCZY.

Wszystkich sukinsynów

W kajdany! (Przynoszą kajdany i zakuwają wszystkich księży).

A na tego herszta Kapucynów

Kajdany i łańcuchy na nogi i szyję!

I w kibitkę! (Gwardyjanowi kładą kajdany na szyję, ręce i nogi).

OFICER.

Ach, ty ksiądz!

(Bierze od żołnierza karabin i uderza gwardyjana w piersi).

GWARDYJAN.

O Boże! nie żyję!

STRAPCZY (do żołnierzy, Żydów i rzemieślników.)

Rozbijać precz pogańskie, bałwochwalcze bogi!

Tę wiarę katolicką! (Rozbijają i burzą ołtarze. Wielki łoskot. Popi wla-
żą na ołtarze i burzą je nogami).

JEDEN POP.

Wszystko precz pod nogi!

DRUGI POP.

Ach Lachy, moszenniki!

TRZECI POP.

Ach ty ksiądz niewiara!

ASESOR.

Knuty! Sybir! katorha! (*)

---

*) Kopalnie w Uralu.

OFICER.

Znaj wielkiego cara! (Zegna się i uderza znowu kołbą gwardyjana.

STRAPCZY.

No ! wstawaj, ksiądz moszennik!

ŻOŁNIERZ (wchodząc do kościoła.)

Kibitka gotowa!

ASESOR.

No wstawaj! Czy nie żywy? (Bije go znowu.)

OFICER.

Wszystkich do Kijowa!

STRAPCZY.

Sukin syn ksiądz nie żyje.

JEDEN POP.

Umarł pod laskami?

ASESOR.

Szkoda, on był powinien umrzeć pod knutami.
Wywlec go i wyrzucić, i gdzie tam pochować!

STRAPCZY.

Nie, nie! I umarłego car każe knutować!
Wynieść go na kibitkę!

(Żołnierze zmarłego gwardyjana wywlekają z kościoła).

Wywlec wszystkich księży!
Żwawo, bo się czas tylko daremnie mitręży!
Bo jeszcze mamy drugie zabierać kościoły.
Z tymi księżami jakież to mogą być!
Stupaj! stupaj! (Wyprowadzają księży okutych.)

SCENA 2.

Rzym.

Watykan wewnątrz — papież z kardynałami klęczy i modli się.
Słysząc co raz mocniejszy grzmot.

PAPIEŻ.

Co za grzmot!

JEDEN KARDYNAŁ.

Co za łoskot!

DRUGI KARDYNAŁ.

Niby gmach się wali!

TRZECI KARDYNAŁ.

Nieba! jakaś się jasność rozlewa po sali!

(Pokazuje się anioł w promieniach — papież i kardynałi zdziwieni z przerażeniem.)

PAPIEŻ.

Anioł od Boga!

WSZYSCY.

Gloria in exelsis Deo!

(Padają wszyscy na twarz.)

PAPIEŻ

Spes mea in Domino meo!

ANIOŁ.

Powstań, o święty namiestniku Pana!
Smutnej, nieszczęsnej Polski jestem posłannikiem.
Ludu, którego wiara pełna, niezachwiana
Boga i kościół jego kornym czci językiem.
Lud ten, który dzielnością i siłą swej dłoni
Kilka kroć chrześcijaństwo uratował z toni,
Dziś jęczy w niecnem jarzmie barbarzyńca, wroga,
Co jego krwi, krzywd, nieszczęść też nienapasiony,
Szarpie jego wnętrzności zbójceckimi szpony,

Obala jego wiarę i ołtarze Boga,
I z morderczą wściekłością, krwawą, nieustanną,
Prześladując naukę świętą Chrystusową,
Znieważa prawy kościół, któregoś ty głową!

PAPIEŻ (powstawszy.)

Anathema sit tyranno!

ANIOŁ.

Od świętej apostolskiej stolicy daleki,
Lud ten, przez moje usta, pełen zaufania
Przesyła do stóp twoich swe jęki, swe łkania,
I tuli się pod skrzydła twej świętej opieki.
Podaj mu dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościół opadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarc dumę tyrana,
Pociesz męczeńskie kości niepomszczonej Pragi!
Spojrzyj na obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Którymi lud ten tłoczy barbarzyńiec hardy!

OBRAZY.

Na skinienie ręki Anioła pokazuje się w oczach zdumionego papieża i kardynałów obraz. Wnętrze kościoła — ksiądz przy ołtarzu — lud różnego wieku i płci jęczy i płacze skupiony. — Wpadają z trzaskiem Moskale i Kabbardynicy z oficerami i zaczynają rzeź okropną. Krzyk — ksiądz przy ołtarzu na piki wzięty i podniesiony do góry upuszcza z rak na ziemię kielich. — Potem cały lud bezbronny wykluty i wyrzucony. — Moskale obalają ołtarze, wyrzucają na posadzkę obrazy, sprowadzają potem muzykę i Moskiewki z bluznierczymi krzykami po leżących trupach tańczą.

ANIOŁ.

Lud przed wściekłością wroga, co wpadł do Oszmiany,
Skrzył się w świątyni Pańskiej; czyż się w niej ocalił?
Dziki car krwią niewinną święte zboczył ściany,
Znieważył eucharystyją, ołtarze obalił!

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! i najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Na skinienie ręki Anioła znika ten obraz a pokazuje się inny. Księża różnych zakonów pokuci, zapędzeni do sali rekruckiej, — jednym gołą głową, drugim wdziewają mundury, — jęk ich. Gubernator rosyjski dumnie try-

umfuje siedząc za stołem, okrytym papierami. Popy szyzmatyccy szemrają
radośnie — na około żołnierze z bronią — szmer głuchy.

ANIOŁ.

Oto gdzie się przyjmują moskiewscy rekruci!
Kapłani Pańscy tłumem spędzeni, okuci,
Już są ze zgrozą święta rekrutami cara,
I mają krew przelewać pód biczem Tatara!

PAPIEŻ

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Pokazuje się inny obraz. — Jenerał moskiewski błyszczący orderami i otoczony swoim sztabem, każe chłostać księży; popy szyzmatyccy biegają przy nich z krzyżami i książkami.)

ANIOŁ.

A ci kapłani Pańscy — istne męczenniki!
Zmusza ich przejść do szyzmy barbarzyniec dziki;
A stałych, co swym cnotom wierni chcą pozostać,
Jako wróg chrześcijaństwa, na śmierć każe chłostać.

PAPIEŻ.

Zlituj się Boże! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyrano.

Pokazuje się inny obraz. Cerkiew szyzmatycka pełna popów; dają chrzest szyzmatycki dzieciom katolickim, których rodzice i krewni spędzeni gwałtem do cerkwi i otoczeni żołnierzami głośno płaczą.

ANIOŁ.

To popy szyzmatyki, co religią Pańską,
Której ty jesteś głową, nazwawszy pogańską,
Dają chrzest szyzmatycki katolickim dziatkom,
Porwanym bagnetami nieszczęśliwym matkom.

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

Nowy obraz. Okręt na morzu — Moskale z okrętu wyrzucają w morze
małe dzieci — jęk.

ANIOŁ.

Tłum dzieci, które potrzebują matek,
Zbrodniarz, co rad krwi z Polski wycisnąć ostatek,
Pędzi jedne na flotę, drugie w głąb Sybiru:
Z tamtych, przebóg! dostarcza krwawym sępom żeru,
A te, nędzne, schorzałe, co żyć nie są w stanie,
Z okrętów każe w morskie wyrzucać odcłanianie!

(Obraz znika.)

Jeszcze więcej, o Ojczy, cierpi Polska cała,
Która próżno swe pęta rozerwać żądała!
Podaj jej dłoń ojcowską, namiestniku Pana,
Kościół upadający ocal od zniewagi,
Porusz święte sprężyny, skarc dumę tyrana,
I pociesz męczenników niepomszczonej Pragi!
Widziałeś obraz nieszczęść, zniewag i pogardy,
Które lud ten tłoczy barbarzyńiec hardy! (Znika.)

(Długie milczenie).

(Papież i kardynałowie mimicznie wyrażają swoje zdziwienie i oburzenie).

PAPIEŻ.

Boże w Trójcy jedyny! O najświętsza Panno!
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyranno!

PAPIEŻ.

Należy podać rękę religii Pańskiej,
I wyrwać ją ze szponów tej dzicy tyrańskiej!
Jak to! zniewaga Boga! zniewaga kościoła!

JEDEN KARDYNAŁ.

Zniewaga sług Chrystusa!

DRUGI KARDYNAŁ.

To o pomstę woła!

INNY KARDYNAŁ.

Zemsta!

INNY KARDYNAŁ.

Kara przykładna!

PAPIEŻ.

Bulla to rozstrzygnie,
I krzyż upadający z tryumfem podźwignie.
Anathema sit tyranno!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema sit tyrannō!

SZWAJCAR wchodząc.

Hrabia Furman z Warszawy w poselstwie wysłany
Od księcia Warszawskiego, grafa Paskiewicza.

(Furman ze świtą wchodzi).

PAPIEŻ wesóło.

Witaj, hrabio Furmanie, nad wszystkie furmany!
Nie lękaj się widoku świętego oblicza.
Wiem, jakeś z Piotra grodu dążył ku Warszawie,
Aby w niej bunt przytłumić i rządzić tymczasem.
Aleś zagrzął na drodze i zniknął w tej wrzawie,
Aż póki gniazdo lackie nie padło z hałasem.
I dziś swego monarchy pełniąc wolę świętą,
Skończyłeś tryumfalnie drogę w przód zaczętą.
Cóż tam słyhać w Warszawie, o najmiłszy z synów?
Bo tu wiele w obiegu — nie wiem, prawd czy baśni.
Mamże wam nowych świetnych powinszować czynów?

FURMAN (z niskim ukłonem oddając w ręce kardynała pismo.)
Powód mego poselstwa pismo to wyjaśni.

KARDYNAŁ (na skinienie papieża czyta w głos).

Jego Ces. kr. Mości Pana najmiłościwszego Książę Warszawski, Namiestnik Królestwa Polskiego, Jenerał Feldmarszałek dowodzący czynną armią w Królestwie Polskiem, kawaler wielu orderów, graf Paskiewicz Erywański, Jego Świątobliwości Ojcu Ś. Grzegorzowi 10-u, władającemu stolicą Apostolską, pozdrowienie.

Z Najwyższego polecenia N. Mikołaja 1-o z Bożej dopomagającej łaski Cesarza samowładnego całą Rosją, niżej podpisany ma zaszczyt rozkazać świętej stolicy Apostolskiej, aby pod utratą przyjaźni i Najwyższej Cesarskiej N. Pana łaski, rzuciła natychmiast piorunującą bullę przeciw niesfornym Polakom, którzy ze zgrozą i zgorszeniem świata śmieli podnieść dłoń świętokradzką w celu obalenia prawego rządu, odebrania zajętych im przez Rosją ziem i krajów i usunięcia od swego tronu rodziny Romanowów, której Bóg panować nad ziemią przeznaczył. Bulla żądana ma być dla ich przerażenia w najenergiczniejszym, najdobitniejszym i najsurowszym napisana stylu, następującej treści:

- 1.) Aby Polakom nakazać pod karą wiecznego potępienia, być wiernymi Rosji poddanymi.
- 2.) Aby w ślepej posłuszeństwie i uległości N. Cesarzowi wszech Rosji widzieli i uznawali swoje zbawienie.
- 3.) Aby się na zawsze wyrzekli swych szalonych marzeń o wolności i ojczyźnie, a za ojczyznę swoją oddad mieli Rosję.
- 4.) Aby N. Cesarza wszech Rosji czcili i wielbili jak Boga i kochali ze wszystkich sił swoich, ze wszystkich myśli swoich, ze wszystkich serc swoich.
- 5.) Aby się lękali myślą nawet obrazić N. Cesarza wszech Rosji, a tem bardziej bezbożne wszczynać bunty; i aby przekonani byli, że kto obraża N. Cesarza wszech Rosji, ten obraża Boga, który podobny występki piekłem karze.
- 6.) Aby wiedzieli, że N. Cesarz wszech Rosji pochodzi od Boga i ma sobie udzieloną władzę od Boga.
- 7.) Wy tłumaczyć im najsurowiej, że ich ciała, dusze, majątki, krew, życie należą dziedzicznym prawem do N. Cesarza w. R.
- 8.) Dać im przykład, że najpierwsi chrześcijanie, prześladowani nawet, ulegali z pokorą prawej zwierzchności swoich Cesarzów i podkopywać ją uważali za godną piekła zbrodnię.
- 9.) Nakazać im świętą apostolską powagą, aby za N. Cesarza wszech Rosji zawsze się modlili do Boga, i nie wahali się w każdej chwili przelać krew swoją aż do ostatniej kropelki; i aby dla wysokiej pomyślności Jego i jego najdostojniejszej rodziny gotowi byli poświęcić wszystko, co tylko jest im droższego w życiu.
- 10.) Nakoniec pogrozić im surowo wiecznem dusz ich potępieniem, jeżeli kiedy myśl powzięli szaloną i zbrodniczą wyłamania się z pod Jego Ces. kr. władzy, albo tem bardziej wydzierania mu prawnie przez Jego Najjaśniejszych

przodków zagarniętych od Polski, a Rosyi powróconych krajów.

Owszem, nakazać im, aby mu ostatni swój grosz chętnie i na wyścigi dawali, pomnąc na owe święte Chrystusowe prawidło: oddaj co Cesarzowskiemu Cesarzowi, a co Bożskiemu Bogu.

Bulla w tym świętym duchu napisana, doda więcej wagi katechizmowi o osobie Cesarza wszech Rossii, który N. Cesarz wszech Rossii dla dobra Polaków raczył najmiłościwiej rozkazać napisać, wydrukować, ogłosić i nauczać po wszystkich kościołach i szkołach katolickich, które się jeszcze do czasu utrzymują w obszernych Państwach Jego Ces. król. Mości.

Jego Ces. kr. Mość N. Mikołaj z Bożej dopomagającej łaski Cesarz samowładnający całą Rossią pochlebia sobie, że Jego Świątobliwość, zasiadająca na świętej stolicy Apostolskiej, nie zechce zasłużyć sobie na nieprzyjaźń i niełaskę N. Pana; owszem przyłoży się skutecznie do pomnożenia i ustalenia jego pomyślności przyczynieniem się do ostatecznego wyćpienia zagnieżdżonych pomiędzy Polakami buntów; i w tym świętym względzie weźmie sobie za wzór świętego i błogosławionego w Bogu poprzednika swego, który dla dobra Rossii konfederacją Targowicką, zgodną ze szczytnymi zamiarami wiekopomnej pamięci spoczywającej w Bogu wielkiej Cesarzowej Katarzyny II-ej, nazwał s z c z ę ś l i w y m e w e n e m e n t e m.

N. Cesarz wszech Rossi, na okazanie swej wysokiej przyjaźni i monarszej łaski raczy Jego Świątobliwości, władającej stolicą Apostolską, przesłać najmiłościwiej zaszczytny order Św. Włodzimierza I klasy, żądając oraz jak najprędzej wypełnienia Jego Najwyższego ukazu.

Dano w Warszawie dnia ...

(Furman z największą pokorą kładzie przed papieżem z aksamitną poduszką order.)

PAPIEŻ z uśmiechem.

Więc twój Pan najjasniejszy, rozkazać mi raczy,
Abym przeciw Polakom bullę...

FURMANN.

Nie inaczej.

PAPIEŻ.

A za cóż, chciałbym wiedzieć?

FURMAN.

Jego Świątobliwość
Raczy się zastanowić Polacy zuchwale
Jego cesarskiej mości obrazili tkliwość,
Przeciw niemu z orężem powstawszy zuchwale.

PAPIEŻ.

Vae miseris!

KILKU KARDYNAŁÓW.

Vae victis!

FURMAN.

To jest jasna sprawa,
Że Polacy do Polski, do swojej ojczyzny,
I do wszelkich po ojcach, po przodkach spuścizny
Żadnego i nie mieli i nie mają prawa.
Gdyż to prawo posiada Pan mój Najjaśniejszy,
Cesarz najmiłościwszy i najpotężniejszy,
Z Bożej łaski Mikołaj pierwszy. Jakże oni
Śmieli nań świętokradzko porwać się do broni?
Jak oni śmieli powziąć zamiary zbrodnicze,
Wydrzeć mu zagarnięte ze swych ziem zdobycze,
I odebrać swe kraje, bogate, jedyne,
Wydarte im niegdyś przez wielką Katarzynę?
A bez których Rosseja potężna, szczęśliwa,
Co tyle pomyślności na Europę zlewa,
Musiałaby precz znowu po smutych przygodach,
W swych rodzinnych, północnych zagrzebać się lodach!
Wszak rzecz święta jest święta! To wielkie prawo,
Koronowanym głowom jedynie służące,
Podkopali Polacy przez znowę obrzydłą,
Przez złamanie przysięgi i bunty swe wrzące!
Wszak złamali przysięgę! Nie tajne przed światem!
Złamać przysięgę — zbrodnia!

PAPIEŻ.

O temeritatem!

KADYNAŁ.

Za złamanie przysięgi przebaczenia niema.

PAPIEŻ.

Anathema!

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema !

FURMAN.

A gdy zawrzała wojna święta, pożądana,
By przykładnie ukarać, rozbić buntowników,
Jak oni śmieli strzelać do wojsk swego pana,
I rozmiatać cesarskich hufce wojowników?
Wszak najpotężniejszego pana z Bożej łaski
Wielką część wojsk zuchwale zrąbali jak trzaski!
I gdyby nie zabiegi, nie złoto cesarskie,
Gdyby nie dyplomatów usługi handlarskie,
To mój pan, co chce wiecznie być w przyjaźni z Rzymem,
Wypędzony z Europy, poszedł by jak z dymem!
I niepowinnaż bulla przykładnie i godnie
Skarać te ich bezbożną, godną piekła zbrodnię?
Długoż ten lud w szalonej trwać będzie nadziei?

PAPIEŻ.

Anathema sit ei !

CHÓR KARDYNAŁÓW.

Anathema ei !

PAPIEŻ.

Ten lud wszystkie swe cnoty zamachem tym zmazał.

FURMAN.

To wszystko ustnie powiedzieć mi kazał
Mego Najjaśniejszego Pana z Bożej łaski
Generał Feldmarszałek, a namiestnik Pański,
Książę Warszawski,
Graf Paskiewicz Erywański !

PAPIEŻ do kardynałów.

Zredagować mi bullę i cisnąć na Lachów,
Za karę ich bezbożnych na władzę zamachów.

FURMAN.

Dixi.

PAPIEŻ.

Swemu więc Panu oświadcz moje chęci!
Oświadcz, że wolę jego w pilnej mam pamięci,
Że jego o mnie pamięć bardzo mi jest miła,
I żem wdzięczny za order, który mi przysyła;
Którym zaraz, bym więcej wzbudził czci ku sobie,
Na fest wielko-czwartkowy pierś moją ozdobię.

Вибір

поезій Адама Міцкевича.

ПЕТЕРБУРГ. — СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА. — НІЧЛІГ.

ОРДОНОВА РЕДУТА. — ЧАТИ. — ВТЕКА.

З портретом Ордона.

Переклади й переднє слово

Івана Франка.

Переднє слово.

В додатку до драми Адама Міцкевича, яку мені пощастило віднайти в рукописі і у-перве довести до відома публіки, подаю отсе в своїм перекладі вибір поезій сего без сумніву найбільшого польського поета на нашу мову. Я вибрав із його поезій переважно епічні твори, раз тому, що Міцкевич удачею свого таланту визначний епічний поет, а друге тому, що більша часть вибраних мною і перекладених творів відносить ся до побуту Міцкевича в Росії та до подій, що ґрунують ся довкола памятного польського повстання 1831 р., і або попередили його, як конспірація віленської молодіжи, якої наслідком Міцкевич був увязнений і відбув майже примусову подорож до Одесси, Криму, Москви та Петербурга, або були безпосередніми наслідками того повстання, як події описані в віршах „Смерть начальника“, „Нічліг“, „Ордонова редута“, або нарешті були дальшими її наслідками, як велика драма „Wielka utrata“, що творить головний зміст сеї книжки.

На першім місці свого вибору поезій Міцкевича я кладу політично-сатиричну поему, якій даю наголовок „Петербург“, а яка між творами Міцкевича звичайно друкується під з. „Dziadów cześć III-ciej Ustęp“ (пор. видане Бігеляйзена, Львів 1893. т. II ст. 201—238). Ся поема відносить ся до р. 1824. в яким Міцкевич був у Петербурзі; коли була написана, сего не знаємо докладно, та правдоподібно незабаром по його виїзді за границю, і тільки пізнійше, в р. 1832, по написаню т. зв. третьої части „Dziadów“, долучена до сеї драматичної поеми, що творить для себе окрему цілість.

Поема „Петербург“ не має одноцільної епічної основи, а являєть ся тільки поетичним описом примусової подорожі польського вигнанця до столиці російського царства і рядом звичайно дуже драстичних описів та уваг автора, що малюють не так може живу дійсність, як радше стан душі, настроїв, поглядів та вражія автора. Ся поема, яку автор міг був продовжати *ad libitum*, на мою думку один із найвизначніших творів Міцкевича і показує нам його епічний талант, його

бистроумність, його сатиричний хист оснований на глибокій, людяній та просвіченій почуттю, що було основою його патріотизму, в найкрасшій світлі.

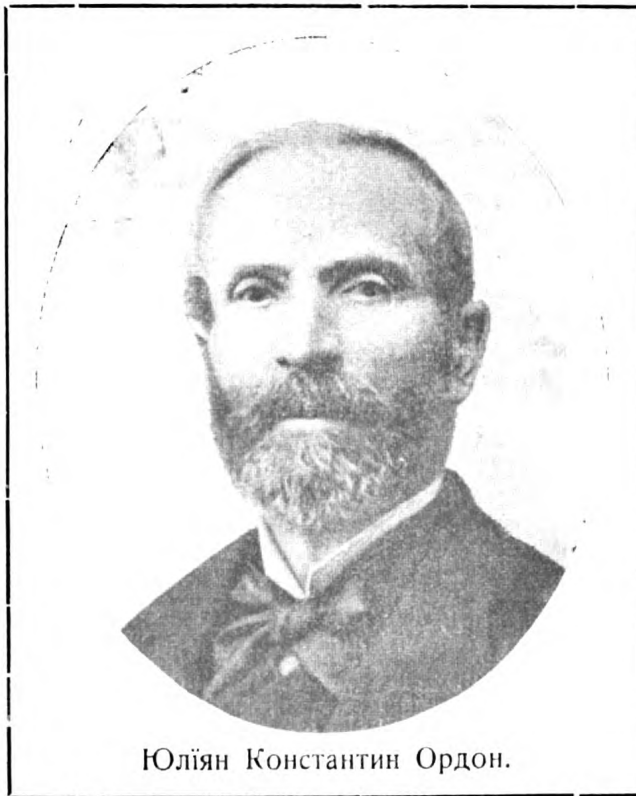
Два поетичні оповідання „Смерть полковника“ й „Нічліг“ були написані в р. 1832 незабаром по подіях польсько-російської війни, і відносить ся до походу тої польської армії, що в другій половині 1831 р. пішла на Литву, а відси виперта російським військом перейшла на пруську територію і там зложила оружжя. Близших подробиць про епізоди оспівані Міцкевичем видавці його поезій не подають, тай я не маю потреби подавати їх. Оба ті поетичні оповідання в оригіналі дуже гарні, та насувають значні труднощі для перекладу, і тому не диво, що мій переклад не може в повні передати красот оригіналу. Для мене важно було познайомити з ними українську публіку за для їх змісту, що вяжеть ся з ходом історичних подій тих років, що сплодили „Dziady“ з їх продовженням, оті два оповідання, поемку „Reduta Ordona“ та нарешті драму „Wielka utrata“.

Що до поемки „Reduta Ordona“, то вона без сумніву належить до найкрасших епічних творів, які має польська література, і являєть ся незрівняним зразком опису новочасної битви, а спеціально штурму при помочи гармат. Хоча Міцкевич сам не бачив ніколи ніякої битви, а тим менше такої страшної, як штурм при помочи гармат, про те його творча фантазія на основі оповідань деяких очевидців та учасників тої війни здужала сотворити безсмертну, живу та наглядну картину, що при всій своїй поетичности досить близько відповідає живій історичній дійсности. Про се переконує нас дуже цінний документ, а власне автобіографія самого героя, Юліяна Константина Ордона, що не згіб у тій битві, як се представлено в поемі Міцкевича, і міг пізніше коротко, але з благородною простотою та скромністю справжнього вояка оповісти своє житє. Се оповіданє було надруковане в львівській „Gazecie Narodowej“ р. 1882 ч. 220. а відси передрукована в брошурі „Z życia Ordona. Przez Edwarda Pawłowicza We Lwowie 1896“ ст. 6—11, відки беру також портрет Ордона. Ордон оповідає сам про себе ось що :

„Я родив ся в Варшаві д. 16. жовтня 1810 р. Початки наук я одержав у ріднім домі під доглядом дуже доброго вітця, а в р. 1823 я вступив до варшавського ліцея разом із старшим братом Емілем, який у д. 20 падолиста 1830 був академічним гвардійцем, а по розвязаню академічної гвардії офіцером семого полку піхоти. По скінченю наук у ліцеї я вступив охотником до батерії гвардійської артилерії в вересні 1828 р. Я взяв участь у революції 29 падолиста 1830 р. і випертю Москалів із Варшави, був у битвах: 14 лютого під Добрем, 19 під Вавром, 23 і 25 під Гроховом, 31 марта під Великим Дембем, 10 цвітня під Іганем у погоні за російськими гвардіями, 21 мая під Тикоціном і Злоторією, по-

тім під Остроленкою, де мене оздоблено хрестом *Virtuti militari* і авансовано на підпоручника. По тій кровавій битві ми стягли ся під Варшаву для реорганізації. При кінці червня мою батарею вислано з корпусом призначеним до обсервування рухів неприятеля під Модлін, по чім через Вишоград ми сполучили ся під Болімовим із головною армією в марші під Варшаву.

„В обороні Варшави генерал Бем обняв коменду всеї артилерії, а д. 2. вересня віддав мені коменду редути ч. 54 по лівім боці Волі. Я зараз удав ся обняти свою коменду і зробити інспекцію стану укріплень, гармат та артилерістів.

Юліян Константин Ордон.

Зі смутком побачив я, що стан оборони був як найгірший, редута насипана з землі в шестикутник навіть не була встелена фашинами та кошами, аби закрити гармати й канонірів від ворожих куль, рови плиткі, палісади в них слабкі, вовчі ями недокінчені. З шістьох старих залізних гармат один гранатник невжиточний, і кількадесять артилерістів — самих молодих рекрутів. Я зараз розпочав муштру, а особливо науку стріляння до ціли.

„Другого дня генерал Бем оглядаючи укріплення прийшов до тої редути. Я здав йому рапорт про свою інспекцію.

Він відповів, що не лишаєть ся нічого, як тільки боронити ся по зможі, а в разі атаки він прийде на відсіч. Як би сего не можна було зробити, приготувити ся на те, аби магазин висадити в повітрі, аби амуніція не дістала ся ворогови. Другого дня досвіта канонери були при гарматах, а піхота зложена з двох компаній (коло 200 людей) стояла узброєна. Д. 6 рано, коли ледво почало дніти, виглядаючи крізь люнету я побачив кінних їздців від сторони села Влохи. Се були козаки, що звичайно заслоняють рухи московського війська. Я велів дати до них кілька вистрілів, аби розігнати їх і показати, що ми спостерегли їх. Коли розвиднило ся ліпше, я побачив лінію артилерії зложеною з кількадесяти гармат, що йшла до нас. Я розпочав огонь підпомаганий із сусідніх шанців, але Москалі не дбаючи на се швидко підступили під мою редуту і почали убійчу пальбу. По кількох хвилях здемонтували одну гармату, вбили та поранили кільканацять канонерів, і наш огонь помалу слаб. Тим часом московська піхота обступила нас довкола. Обіцяної помочи не було видно, а наша піхота, що в часі канонади лежала під валами, аби по зможі заслонити ся від ворожих куль, на коменду своїх офіцерів устала і почала огонь на московську піхоту. Але ся що-раз численніша відповідала градами куль, кинула ся на редуту, почала вдирати ся на вали, виперла браму в заді редуту і з багнетами кинула ся на горстку наших. Тоді я бачучи, що редута страчена, почав відступати зі своїми канонерами до магазину, де при дверех, якими по сходах можна було зійти до складу пороху, стояв підофіцер канонер із запаленим льонтом, аби запалити штупіни підложені при дверех аж до пороху. Приступивши до него я велів приложити огонь. Він спустив льонт, і зараз бухнув огонь, почув ся гук і тріск, а потім не знаю вже як довго я лежав безтямний. Отямивши ся я почув пекучий біль на лиці та на опалених руках. Піднявши ся троха я почув, як тріскали гранати, і потім знов тиша. Наші так само як і Москалі попадали плазом на землю, аби уникнути обломків гранатів.

„Потім надійшов генерал, що командував атакою, велів забубнити „відбій“ і брати нас до неволі. Ранених покладено на вози і відвезено до Надаржина.

„Мушу тут заявити, що я не знав, який наслідок може мати вибух. Я не мав наміру висадити в роздук ані себе, ані своїх канонерів; я хотів тільки сповнити свій обовязок, спускаючи ся в решті на божу волю. Сей вибух, що правда, позбавив життя кількох наших, але більше ворогів, та про те заховав жите многим, що були би погибли від багнетів московських салдатів, опізнив атаку інших шанців, а тим самим улекшив оборону, бо неприятель думаючи, що й інші шанці підміновані, йшов боязко та обережно.

„По завойованню Варшави дозволено нашим раненим офіцерам їхати до родин або приятелів лічити ся, бо за той

тиждень неволі, який ми прожили, не було ніякої лікарської помочи за для повного недостатку лікарів, а навіть фельчерів. Кілька неділь я провів у домі родителів, та вернувши до здоров'я я з молодшим братом Йосифом, офіцером першого полку Мазурів, що з корпусом генерала Ружицького перейшов був до Галичини, та затуживши без потреби вернув був до дому, перебрався крадькома над Вислу до Завихоста, а відси поїхав поштою до Ліска до чесного патріота гр. Ксаверія Красицького, президента Комітету Народового. Я не застав його дома, але на щастє застав його сина Едмунда, могого любого товариша з під оружя, бо служив у моїй батерії незабаром по дню 29 падолиста. Сей приняв нас як найсердечнійше.“

Перериваючи на цьому оповіданє Ордона скажу коротко, що він із Галичини виїхав із разу до Саксонії, а відси одержавши англійський паспорт, до Лондону, відтам до Единбурга в Шотляндії, де кілька літ займав ся даванєм лекцій французької та німецької мови. В р. 1848 він опустил Англію і подався до Берліна, аби взяти участь у польським повстанню. Але не доїхавши до Познанщини та запізнивши вибух повстаня, він мусів вертати до Гамбурга, де лишив свогого брата Йосифа, що вмер там 1852 р. Сам він одержавши паспорт удався до Італії і взяв участь у війні сардинського короля з Австрією 1848—9 р., в якій займав рангу поручника артилерії і одержав два медалі. В р. 1855 узяву часть у т. зв. кримській війні, вступивши до турецької служби. Пізнійше поїхав до Франції, де якийсь час викладав язики з колеґії в Марні, в р. 1860 удався до Сіцилії в службу до Гарібальдія, а потім вступив знов до італійської армії, в якій служив до р. 1872 і з якої вийшов на пенсію в ранзі майора. Від тоді жив у Фльоренції до пізньої старости, поки майже зовсім осліпши й оглухши не зробив кінця своєму житю дня 15. січня 1886 р. Його тлінні останки наслідком його власного бажаня перевезено до Львова і похоронено на Личаківським кладовищі.

Коли була написана ся поемка Міцкевича, докладно не відомо. В усякім разі була написана в Дрезні 1832 р., і то досить значно перед кінцем того року, коли Немцевич у листі до князя Адама Чарториского з д. 20 жовтня 1832 р. мігуже написати, що читав Міцкевичеву „Redutę Ordona“. Не має точнійшої дати оповіданє Гната Домейка, який оповідав, що вийшовши до покою Міцкевича в Дрезні застав його при писаню сеї поеми, а скінчивши її Міцкевич тут-же й відчитав йому її. Перший раз вона була видана при кінці другого тому збірки поезій Стефана Гарчиньского в Парижі в маю 1834 р., потім окремою відбиткою три рази передрукована в Парижі того самого року, а пізнійше входила в склад ріжних збірних видань поезій Міцкевича.

Обі балади, „Чати“ та „Втека“ належать до найдавніших поезій Міцкевича з його молодого віку, з побуту в Вільні та Ковні перед р. 1825. О скільки перша з них має радше новелістичний, ніж баладовий характер, представляючи сцену з подружнього життя недібраної пари о стільки друга являєть ся майстерним зразком балади, обробленем тої самої теми, яку при кінці XVIII в. обробив німецький поет Август Біргер п. з. Lenore і яку потім більше або менше вірно наслідуючи його обробляли різні поети, в тім числі російський Жуковский, польський товариш Міцкевича Тома Зан і український Левко Боровиковський. Можна сказати без пересади, що оброблене Міцкевича що до літературної вартости та віддання тону людвої поезії перевисшає всі інші оброблення сеї теми, не виключаючи й Біргерове, декуди дуже многословне та манероване.

Перекладаючи оба ті архитвори Міцкевичевої епічної Музи я старав ся передавати їх нашою мовою як найблизше до оригіналу, задержуючи при тім розмір віршів і рими. Додам іще, що з усіх перекладаних тут поезій Міцкевича жадна доси не була перекладена на українську мову крім „Чат“, яких перекладу dokonав М. Старицький. Той переклад, хоч без сумніву талановитий, усе таки поводить ся з оригіналом далеко свобіднійше від могого і уложений троха відмінним розміром.

Писано дня 10—20 червня 1913.

Петербург.

I. ДОРОГА ДО РОСІЇ.

Снігами в край що раз та раз дикійший
Летить кібітка, як в пустиню вітер,
І мої очі, як два соколи,
Кружать над непроглядним океаном.
5 Бє буря їх, до суші не досягнуть;
Під ними клекотить живло вороже;
Ніде спочити ні звинути крила;
У низ глядять і чують — там могила.

Не стрітить око ні гори, ні міста,
10 Ні памяток людей, ані природи;
Земля така пуста, така безлюдна,
Немов сотворена учора сночи.
Про те нєраз мамут встає тут з глини,
Занесений ще хвилями потопи,
15 І мовою чужою мужикови
Голосить, що той край давно создав ся;
В часах, коли ще Ной в потопі плавав,
Він торгував з азійськими краями.
Нєраз і книжка, вкрадена в чужині
20 І взята силою з країн західніх,
Промовить, що земля та не безлюдна
Була вже матірю племен премногих
Та вал потопи йшов по тих рівнинах
І не лишав слїдів свого ходу.
25 Народів орди вийшли з гнїзд тутешніх
Слїдів житя свого не лишивши.
І десь далеко на альпейській скелі
Свій слїд лишили звідси гнані хвилі;
І дальше ще на памятниках Риму
30 Голосять про розбійників тутешніх.

- Край білий, білий і пустий і рівний,
Як карта, що для писання готова.
Чи ме на ній писати палець божий
І добрих уже людей за букви?
35 Чи він напише тут святую правду,
Що рід людський в любові повинен жити,
І жертви, се трофеї сего світа?
Чи може Бога ворог віковичний
Прийде і в книзі тій мечем напише,
40 Що будуть в кайданах людськості до віку,
І що трофеї людськості — кнути?

- Над білим тим степом шаліє вітер
І куряву заметі верне й гонить;
Та море снігу бєть ся, не чорніє,
45 Підняте вихром повстає із ложа,
І знов неначе нагло скаменіле
Паде огромне, одностайне, біле.
Часом зірветь ся ураган страшений
Із бігуна і в леті невдержимий
50 Мете степом аж понад Чорне море,
По всій дорозі котить снігу хмари.
Не раз кібітку з кіньми засипає
Як самум тих кочовиків лібійських.
На скатерті снігів тих одностайній
55 Стирчать де-не-де мов чорняві стіни,
Стирчать мов береги якихсь островів —
Се північні бори, смереки та ялиці.

- Впадає буря в ліс. Той ліс побитий ледом,
Навислий конарами сніговими;
60 Там дерева старі, тверді немов граніт
Шаліє хуртовин видержують спокійно,
Верхи їх не повторять свисту бурі,
А з їх глибин луна до неї не говорить.
І вихор, вдерши ся до тихого бора,
65 По крилах ледових та пуху сніговім
Немов Наполеон без опору біжить,
Аж обезсилений упаде й глухне в пущі.

- Місцями в лісі вируб величезний:
З кори обдерті дерева у стосах
70 Стоять неначе стіни під дахами,
І криють людність і звугь ся домами.
Де-де тих стосів тисячі при купі
В великім полі, всі одної міри,
Як кутаси шапок; дим буха з коминів,
75 Як ладівниці блискають віконця;
Доми рядами ставлені по парі,

Там штирокутник, тут півкруг великий, —
І полк домів такий зоветь ся город.

- Людий стрічаю — у плечах широкі,
80 Широкі груди і карки товстіючі,
Як північні ті звірі й дерева,
Здорові, сильні, так сказать — незломні.
Та в кожного лице, як їх країна
Пуста, отверта й дика рівнина;
85 З їх серць, як із підземних тих вулканів
Ще не пройшов огонь аж до лица,
І не горить в розогнених устах,
Не застива в чола понурих зморщках,
Як в лицах західніх людий і східніх,
90 Через котрі чергою літ так много
Пройшло подій і заг, надій і жалів.
Людські тут очі, як міста в тім краю
Великі й чисті, і ніколи гамір
Душевний їх не ткне незвиклим рухом,
95 Ніколи не затьмить їх довгий жаль.
З далека глянеш — гарні і пречудні,
В нутро вийдеш — пусті вони й безлюдні.
Людий тих тіло, як та пряжа груба,
В якій душа гусільниця зимує,
100 Поки не виробить собі до лету груди,
І крил не випряде, не витче й не оздобить.
Та як свободи сонце заясніє,
Який мотиль пурхне з тієї ткани?
Чи денний, що весело в сонці грає,
105 Чи нетля, те бруднее поема ночі?

- Через пустиню тягнуть ся дороги.
Не промисл купців їх шляхи проторив,
Не витоптали караван копита;
Цар із столиці начеркнув їх пальцем.
110 Коли стрінув селище польське вбоге,
Або натрафив польських замків мури,
Село і замок зрівняно з землею
І цар дорогою засипав їх руїни.
Доріг тих в полі з під снігів не видно,
115 Та в пралісі добачує їх око:
Простіські й довгі тягнуть ся на північ,
Блищать в лісах як русла рік у скелях.

- Хто-ж їздить по дорогах тих? Тут чвалом
Валить кіннота снігом притрясена,
120 А відтам чорнії ряди піхоти,
За нею-ж вал возів, гармат, кібіток.
Се ті полки, що з царського указу

- Ідуть зі сходу, щоб гнобити північ,
А інші з півночі йдуть на Кавказ,
125 Ніхто не зна, куди й по що він ходить,
Тай не питає. Тут Могола бачиш
З лицем напухлим, скісними очима;
Там бідний хлоп з литовського села,
Блідий, журливий хорий крок волочить.
130 Англійські стрільби тут блищать, там луки,
І змерзлу тетиву несуть Калмики.
Їх офіцери — сей в кариті Німець
Під нуту Шіллєрових слів чутливих
Валить по плечах стрічених салдатів;
135 Там Француз свищує такт марселєзи,
Серед філософічних мрій для кар'єри
Торгуєть ся з доставщиком Калмиків,
Як найдешевше військо прокормити.
Що виморять тих диких половину,
140 Пусте, за те загарбають пів каси;
І як те діло вийде шито-крито,
Міністер піднесе їх в висші кляси,
А цар дасть ордер за ошадність каси.
- Летить кібітка — разом всі форпости,
145 Гармат лявети, хорих амбулянси
На бік з дороги! Де вона явить ся,
Спихають навіть вождів екіпажі.
Летить кібітка — візника жандарм
Бе кулаком, візник салдатиків
150 Валить бичівном, все тіка з дороги,
А хто не втік, того звалить кібітка.
Хто їде в ній, куди? — ніхто й питає не сміє.
Жандарм там їде до столиці спішно,
Мабуть когось велів приставить цар.
155 „Жандарм сей може їде з заграниці“ —
Говорить генерал. — „Хто зна, кого зловив.
Ану-ж король французський, швабський, саський
Чи пруський царської зазнав неласки,
І цар рішив в тюрму його замкнути?
160 А може з своїх важний хто проштрапивсь?
Хто зна, чи не Єрмолова везуть?
Хто зна? Той вязень, хоч на околоті
Сидить, та як же дико, гордо глянув!
Велика знать особа! Тлум возів
165 За ним — мабуть се тиск його дворацтва;
А всі — чи бач, які в них очі смілі!
Хто б думав, перші царські вельможі,
Чи генерали або шамбеляни.
Чи бач, а всі вони — малі хлопята!
170 Що се значить? Куди летить та згряя?

Якогось короля підозрені сини?“
Так між собою старші гомоніли,
Кібітка ж просто гонить до столиці.

II. ПЕРЕДМІСТЯ СТОЛИЦІ.

- Здалека видно вже, що тут столиця.
175 З обох боків великої дороги
Ряди палат. Тут щось немов каплиця
З вежею і хрестом, там мов копиці сїна
Статуї під соломою та снігом.
Тут за рядом стовпів в коринтським стилю
180 Домок з плоским дахом, для літа дача;
При нїм япанські, мандаринські кйоски,
Або з часів клясичних Катерини
Малповані клясичної руїни.
Доми всіляких стилів і смаків,
185 Як звірі з різних закутків землі
Стоять у парканах залізних, наче
В клітках окремих. Ось зовсім незрима
Палата рідної архітектури,
Виплід їх голови, дитина їх натури.
- 190 Яка-ж чудова тих палат робота!
Стілько каменя на щовбах болота!
Щоб здвигнуть кесарів театр у Римі,
Не жалувано золота ріки;
В тім місці підлі прихвостні царів,
195 Щоб збудувать свої двори розкішні,
Пролляли море крові й сліз народніх.
Щоб камінь позвозить на тії обеліски,
Придумано десятки конспірацій,
Повбивано та згноєно невинних,
200 Пограблено й окрадено всі землі.
За кров Литви, за сльози України,
За польське золото заплачено всі ціни
За те, що мали Парижі, Лондини;
По модному пристроєно будівлі,
205 Шампанським змито паркеті буфетів
І витоптано танцем менуетів.
- Тепер тут пусто — двір зимує в місті;
Двірській мухи, що за царським стервом
Скрізь тягнуть ся, теж в місто потягли.
210 Тепер в палатах тих лиш вітер грає,
Панове в місті, в місті й цар. До міста
Летить кібітка. Холод, снігу повно.

- Годинники дванацяту пробили,
А сонце вже хилило ся на захід.
215 Склепіне неба наляга широко,
На нїм нї хмарки, пусто й тихо, чисто,
Нї слїду барви, все блїде й прозоре,
Мов око путника, що вмер з морозу.
- Ось-ось і місто, а над ним у гору
220 Стирчать немов городи піднебесні,
Стовпи і стїни, ганки й ріжні мури,
Мов вавилонські висячі городи.
Се дим із двох сот сисячі коминів,
Що просто й густо вилїта стовпами.
225 Одні блищать, як мармур карарійський,
А в інших мов рубїни искри тліють :
В горі верхи їх гнуть ся, аж зіллють ся,
Зівють ся в ганки, в луки заплетуть ся,
Малюють привиди дахів і стїн.
230 Немов те місто, що нараз повстане
На зеркалі Середземного моря,
Або явить ся над піском лїбійським
І вабить з далека мандрівців очі,
І все стоїть і все немов тікає.
- 235 Вже підняли ланцюх, відперли браму,
Трясуть, питають, пишуть — і впускають.

III. ПЕТЕРБУРГ.

- Давно колись, в часах Римлян і Греків
Люд будував міста при храмі бога,
В святих гаях, над жерелами Німф,
240 Або на горах ордам недоступних.
Так Рим збудовано, Атени й Спарту.
В часах германських біля замку графа,
Що захистом для всеї був долини,
Тулили ся хати до замкових валів,
245 Або за течією сплавних рік
Росли та богатїли з віку в вік.
Всі ті міста чи божество завигнуло,
Чи оборонець або ремесло.
- Який-же початок російської столиці?
250 Чого забагли тисячі Славян
Залїзти а крайній кут своїх держав
Недавно видертий у моря і в Чухни?
Земля тут хлїба нї плодів не родить,
Вітри приносять тільки сніг і слоти,

- 255 І небо тут або занадто зимне,
Або занадто гріє, острє й змінне,
Як примхи деспота. Не хтіли люди;
Се болотне гніздо цар уподобав,
І будувать велів не місто людям,
260 Але собі столицю, щоб отсим
Своєї волі силу показати.

- В сипкі піски й болотяні грязюки
Велів палів сто тисячів вігнати,
І тїл людських сто тисяч утоптати.
265 По тїм на тих палях і тих тїлах
Грунт заснувавши інші покоління
Впряг до тачок, возів та кораблів,
Спровадив лїс дерев і стїс каміня
З далеких берегів або з морських безодень.

- 270 Згадав Париж — як стій бульвар париський
Велів покласти. Бачив Амстердам,
Як стій і пристань збудував і тами.
Чув, що великі десь палати в Римі —
Давай палати! Що венецьке місто
275 Пів на землі, а половина в морі
Лежить, як гарна, чарівна Сирена —
Взнав цар і зараз у своєму місті
Каналами порізав багновище,
Позвішував мости й пустив гондолї.
280 Так має Рим, Венецію й Париж —
Крім їх краси і блиску й мореплавства.
Між будівничими живе переказ,
Що Рим побудували людські руки,
Венецію-ж самі боги здвигнули;
285 Хто бачив Петербург, той скаже може:
Здвигнуть його могли хиба чорти.

- Всі вулиці побігли до ріки,
Широкі, довгі, як яруги в горах.
Доми великі з каменя та з цегли,
290 Мармур на глині, глина на мармурах;
А всі однакі і дахи і стїни,
Як корпус війська у нових мундурах.
На брамах безліч написів, таблиць;
По ріжних письмах і по ріжних мовах
295 Зір і слух блудить, як у Вавилонї.
Ось напис: „Здесь Мегмет, кіргіський хан,
Сенатор, завідатель польських справ,
Шеф департамента“. Знов напис: „Жоко,
Вчить по французьки з париським акцентом,
300 Надворний кухар, водочний поборець,

- Бас у орхестрі, надто шкіл дозорець“.
Знов напис: „Здесь живіот Пячере Джоко,
Робив для царських фрейлїн сальцесони,
Тепер держить для девіц панціони“.
305 Знов напис: „Обитаєт пастор Дінер,
Кавалер царських ордерів премногих.
На казанях людий навчає вбогих,
Що цар, се папст із божого веління,
Пан самовладний віри і сумління.
310 Взиває земляків всіх кальвіністів,
Соцініянів і анабаптістів,
Щоб, як велить їм імператор руський
І його вірний спільник король пруський,
Принявши нову віру й нову совість,
315 Усі зійшли ся в однім спільнім зборі“.
Тут напис: „Дамські стріи“, далі: „Нути“,
Там роблять „дітські забавки“, там „кнути“.

- По вулицях карити та лядари,
Хоч величезні і що духу гонять,
320 На лижвах блиснуть, щезнуть так без звука,
Як в панорамі чародійські мари.
На англійським кочі візник кацап:
Кожух його обсипав иней білий,
Обсипав бороду і вуси й брови;
325 Він ляска батогом, а передом на конях
Мчать хлопчики в коротких кожухах,
Свистять пискливо, юрби розганяють.
Перед тим кочем саночок громада
Розбігла ся, як білих уток стадо
330 Перед судном. Тут люди всі біжать,
Мороз їх гонить, жаден не стає,
Не гляне, не говорить, очі жмурить.
Поблід, тре руки і зубами дзвонить;
І в кожного з уст видихана пара
335 Виходить простим, довгим, сірим стовпом.
Глядиш на сю юрбу, що димом буха,
То думаєш: се комини рухомі.

- З обох боків міської суголоки
Поважно сунуть два ряди великі,
340 Мов дві процесії в обхід церковний,
Або надбережні леди ріки прудкої.
Куди-ж так звільна тягне ся орда,
Нечула на мороз, як бобрів череда?
Прохід тепер у сю годину в моді.
345 Мороз і вітер — та про те байдуже,
Адже-ж сюди пройде ся пішо цар,
Цариця і всі охмістрині з нею.

- Ідуть чиновники, маршалки, дами
У рівних відступах: один, два, три, чотири,
350 Як карти кидані з руки грача:
Король, ас, дама, хлопець чи десятка,
Вино чи черва, чорні чи червоні,
Падуть на сей або на той бік рівно
На тротуари вулиці шумної
355 Та на містки з блискучого граніту,
Вперед ідуть чиновники надворні:
Сей в теплім футрі та на пів відкритім,
Щоб бачили його хрести чотири;
Хоч змерзне, то покаже всім ордери.
360 Він гордим поглядом шукає собі рівних,
І грубий суне вільним ходом жука.
За ним гвардійці, модні головуси,
Тонкі і прості як подвижні тики,
В пів тіла туго звязані як оси.
365 Далі чиновники з карком похилим
Глядять з під лоба, кому поклонить ся,
Кого штовхнуть, від кого сторонить ся.
А кожний з них гнучкий, зігнутий в двоє,
Тіснять ся і повзуть як скорпіони.
370 По середині дами, пестрі наче рій
Метеликів плащі та капелюші!
Блискоче кожда з них париським строєм,
Мигтять ніжки у футряних ботінках;
Їх лица білі то мов рак червоні.
375 Се Салямандри півночі: пють вітер,
Слотою дишуть, тиють від морозу.

- В тім двір відїздить. Стали всі рядами.
Вози підбігли, мов великі човни
Посеред пливаків у купелі глибокій.
380 Вже перші сіли в повози і щезли,
За ними розбрили ся піхотинці.
З них не один сухітним кашлем бухне,
Та про те мовить: „Отсе гарний прохід!
Царя побачив, черел генералом
385 Вклонив ся низько, з пажем побалакав.“

- В тій сутолоці йде людий громадка
Від всіх відмінна лицями й одїнем;
Ледви котрий з них зиркне на прохожих,
Та місту придивляють ся в задумі.
390 По фундаментах, стїнах та вершках,
По тих зелїзах і по тих гранїтах
Чіпляють очи, мов би трїбували,
Чи міцно всаджена там кожда цегла;

Потім в розпущі руки їх звисають,
395 Мов з думки: сего людям не звалити!

Подумали — пішли З їх одинацяти
Остав один і засміяв ся злобно,
Стиснув кулак, підняв і вдарив люто
О камінь, мов грозив усеми місту.
400 Потім на груди заложивши руки,
Стояв задуманий і в царський двір
Уткнув обі зінки як два ножі.
Був він тоді подібний до Самсона,
Що взятий зрадою, закутий в пута
405 Так думав під стовпами Філістинів.
На гордее чоло його недвижне
Враз тінь упала, як сукно на труну.
Бліде лице став сумерк покривати,
Мов вечір, що вже з неба в низ спускав ся,
410 Його лице на сам перед вкривав,
Щоб відтам дальше морок свій розкинуть.

По правім боці вулиці пустої
Явив ся другий чоловік — не путник,
А бачилось, столиці давній житель,
415 Бо роздаючи людям милостині
Звав кожного з тих бідних по імю.
Сих про жінок питав, тих про дітий.
Відправивши усіх опер ся о граніт
На набережній і водив очима
420 По стінах будівель і по шпилях двора,
Але на путника ні раз не кинув оком,
А зір спускав, коли йшов поуз нього
Бідняк, каліка чи салдат жебручий.
Підняв до неба руки й думав довго,
425 В лиці мав вираз розпачі гіркої.
Глядів як ангел, що з небесним хлібом
Зійде в чистилище між грішні душі,
І бачить там цілі народи в муках,
І чує, як терплять, терпіти муть віки,
430 І знає наперед, як ще далеко
До їх спасеня та до їх свободи.
Опертий над каналом він заплакав,
Гіркі ті сльози капали на сніг,
Та Бог збере їх всі та почислить,
435 Віддасть за кожду море осолоди.

Було вже пізно, лиш ті два стояли,
Оба самотні, і хоч одалік,
Нарешті вбачили один другого,
Вдивлялись довго обопільно в себе.

- 440 Той, що на право був, зблизив ся перший.
„Мій брате — мовив, — бачу, ти тут сам,
Один сумний, на певно із чужини.
Коли потрібен в чім, мов ради Бога!
Я християнин із польського народу
445 І здоровлю тебе знаком хреста й погонї“.

- Та путник надто вглублений в задумі
Хитнув лиш головою й віддалив ся.
На другий день, коли думки у нього
Помалу прояснять ся й верне пам'ять,
450 Він певно пожаліє того троха.
Коли зустріне того чоловіка,
То певно розпізнає й заговорить.
Хоч не пригадає його обличчя.
Та в голосі його й в словах було щось
455 Знайоме й близьке путника душі —
Може коли йому щось снило ся про нього.

IV. ПАМ'ЯТНИК ПЕТРА ВЕЛИКОГО.

- Два юнаки під вечір на дожджі
Стояли під одним плащем рука в руці;
Один той путник з заходу прихожий,
460 Незнана жертва царського насилля;
Другий поет російського народу,
По всьому сівері піснями славний.
Пізнали ся недавно, але близько,
Лиш кілька днів — і стали ся друзями.
465 Їх душі висші понад світські звади,
Як дві споріднені альпейські скелі;
Хоч їх гірська ріка на віки розірвала,
Як вчують шум розлучниці своєї,
То хилять к' собі піднебні вершини.
470 Щось думав путник про Петра статую,
А бард російський стиха так промовив:
„Ось першому з царів, що сотворив се чудо,
Друга цариця пам'ятник здвигнула.
Вже цар відлитий в велитня подобі
475 Сів на хребті бронзового коня
І ждав на місце, де-б з конем тим стати.
Але не міг Петро стоять на власнім ґрунті,
За мало в вітчині було йому простору.
По ґрунт для нього вислано за море,
480 Щоб вирвати з фінляндських берегів
Горб гранітовий. Сей на пані слово
Пливе по морі, сунеть ся землею,

І в місті горілиць паде перед царицю.
Вже горб готов, летить цар з міді литий,
485 Цар кнутовладний в позі Римлянина,
Кінь вскакує на гранітову скелю,
Стає на обриві і знявся на задні ноги.“

Не в тій поставі сяє в давнім Римі
Любимець люду, кесар Марк Аврелій,
490 Що тим ім'я своє від разу вславив,
Що шпигів та доносчиків відправив;
А погромивши дерунів домашніх,
Над берегами Рену та Пактоля
Ватаги варварських наїздників розбивши,
495 Вертав до сумирного Капітоля.
Чоло погідне, гарне, благородне,
На нім блиск думки про добро народне;
Рука піднесена, немов довкола
Благословить підданих міліони,
500 Другою ж вільно поводи коневі
Держить, мов розгони його гамує.
Відгадуєш, що люду множество
Його стрічало з окриками: „Кесар!
Отець наш кесар із війни вертає“.
505 А кесар звільна в'їхав у той натовп,
Всіх оглядав батьківськими очима.
Кінь їжить гриву, порскає ніздрями,
Мов знає, що везе всім милую особу,
Везе опікуна тих міліонів,
510 Сам здержує жар живости своєї.
Усякий може приступить і батька
Побачить з близька. Кінь ступає рівно,
Мов певним шляхом у безсмертну славу.

Цар Петр коневі попустив вудила,
515 Знак, що летів тратуючи на шляху,
І з разу вскочив аж на сам шпиль скелі.
Шалений кінь підняв копита в гору,
Ось-ось упаде й розібеться в штуки.
Вже вік стоїть і скаче, та не впаде,
520 Мов водопад із камяної скелі
Морозом сціплений над край безодні звисне;
Та скоро сонце свободи заблісне
І вітер західній огріє всі ті панства
Що станеться з каскадою тиранства?

V. ПЕРЕГЛЯД ВІЙСЬКА.

- 525 Ось величезна площа! Всяко звуть
Ії. Одні говорять, що се псарня :
Тут цар вправляє пси, поки їх пустить
На лови. Інші звуть її чемнійше
Уборною : тут цар свої убори
530 Примірює, трібує, поки вбраний
В мечі, карабіни, списи й гармати,
Піде від владарів поклони відбирати.
Красуня, що збираєть ся на баль двірський,
Не стільки часу перед зеркалом
535 Проводить і не стільки жестів та гримасів
Показує, як цар що дня на своїй
Тій площі. Інші бачуть саранчарню
В тій площі, мовлять, що тут цар годує
Насіня хмар тих сарани страшної,
540 Що випасена вилетить колись
І землю всю покриє та спустошить.
Дехто зве площу точилом хірурга,
Бо тут цар раз-в-раз лянцети шліфує
Поки простягши руку з Петербурга,
545 Втне так, що вся Європа се почує.
Та поки збагнеш, як глибока рана,
Наложиш плястер проти крові втрати,
Цар перетне пульс шаха і султана,
І кров ізпустить із серця Сармати.
550 Зви як хто хоче, в урядовій мові
Ся площа зветь ся : ревії військові.
- Десята — ранок — вже ревії час.
Тиск люду тихий площу окружає,
Мов чорний беріг озеро те біле.
555 Юрба тіснить ся, звільна пре в перед.
По площі, як над плесом риболови,
Літають звинні Донці і драгони,
Передніх в голови тильцями пік стусують,
Найблизших плечі й вид нагайками карбують.
560 Хто виліз на перед як жаба із багна,
В зад тім подає і карк в юрбу втискає.
З далека чути грім глухий та мірний,
Як кованє клевців чи лусканє цїпів;
Се бубни, голосні пр відники полків.
565 На гук їх тягнуть ся ряди подовж степів.
Їх много, ріжні всі, але в однім убранню,
Зелені, та в снігах чорніють ся з далека:
Колюмна кожда мов ріка та надпливає,
І в площі мов у озері втопає.

- 570 Тут, Музо, дай мені уста Гомерів сотні,
І в кожді вправ по сотні язиків,
І пера дай усіх бухгалтерів,
Щоб міг назвать я всіх полковників,
Офіцерів і підофіцерів
575 І почислити рядових героїв.
Та ті герої так собі подібні,
Одноманітні, муж при боці мужа,
Як коний ряд, що хрупають при яслах,
Або колосе звязане у сніп,
580 Як нивка конопель зелених в полі,
Як вірші книги, як скиби загонів,
Як петербурських розмови сальонів.

- Лиш те завважив я, що з Москалів одні
Від інших висші на пять, на шість цалів,
585 Мосяжні букви мали на шапках,
Мов лисинки малі — се гренадери;
Було три ровти їх, самих вусатих.
За ними низших здвиг стояв великий,
Мов огірки під листем на грядках.
590 Щоб розпізнать полки тих піхотинців,
Потрібний бистрий зір природознавця,
Що розріжняє викопані з глини
І назива родами дощівниці.

- Ось заgrimіли труби — се кіннота!
595 Полки розличні, уланів, гузарів,
Драгонів; в них шапки, кираси, колпаки;
Хто-б думав, що якийсь тут капелюшник
Товарів своїх пестрий ряд розставив.
Нарешті в'їхав полк; мужі як дуби,
600 Окуті в мідь, як самоварів ряд,
Під ними кінські морди як гаки.
Полки в так різних зброях і убранях
Найліпше тут по конях розрізняти.
Нова се тактика: що полк — однакі коні:
605 Се згідне також з руським обичаєм.

- Писав ще Жоміні, великий генерал,
Що кінь, не чоловік — найперша річ в кінноті;
Про се давно вже знали Росіяни,
Бо в них за доброго гвардійського коня
610 Купити можеш добрих трьох салдатів.
Для офіцерських коний ціни штири:
За доброго коня дай музиканта,
Комедіянта або писаря,
А в дорогий час навіть кухаря.
615 Казенні клячі, зїжджені, худії,

Ті теж, що ними лязарети возять,
Коли грачі з грі ставлять їх на карту,
Числять усе : дві жінки — одну клячу.

- Вернімо до полків. На перед в'їхав карий,
620 За ним знов карий англїзований,¹⁾
А далі два гніді, буланий пятий,
Гнідий знов семий, осьмий мишоватий,
Девятий на великих конях, а десятый
На меренах; знов карий без хвостів.
625 Дванацятий мав самі лисі коні,
В остатньому були самі вороні.
Гармат заїхало всіх сорок вісім,
А ящиків більш як у двоє того,
Всіх двісті штук, по верха судячи;
630 Бо щоб у хвилі добре почислити
В тій масі коний, в натовпі людий,
На се потрібний зір Наполеона
Або російського достявщика набоїв;
Сей не зважаючи ні коний ні людий,
635 На ящики лиш глипне, зараз злічить,
Скільки в котрому він украв набоїв.

- Вже площу вкрили мундури зелені,
Як трави, що луку весною криють;
Де-де лиш ящик з поміж них стирчить
640 Подібний до болотяного птаха,
Або зеленковатої блощиці;
При нїм гармата зі своїм ляветом
Чяпить мов чорний той павук лабатиї.
Павук той кождий має штири ноги
645 Передні, штири задні; перші звуть ся
Канонієри, другі бомбардири.
Коли павук сидить на шляху тихо,
То кожда з ніг тих десь собі гуляє,
Немов від тулуба зовсім окрема,
650 А тулуб сам собі в повітрі висить.
Та скоро тиха, сонна та гармата
Прокинеть ся розбуджена наказом,
Як тарантул, котрому в ніс дмухнути,
Стяга лапки, коліна підхиляє.
655 Надуєть ся і виприсне отруту, —
Так і при ній передні каноніри
З разу при горлі довго, швидко вють ся,
Як муха, що арсеніку скоштує,
Усївши чорний пищик довго миє;
660 По тім ніжки передні в зад відверне,

¹⁾ Всі коні з задерними хвостами.

А задніми вертить, задом киває;
Нарешті всі ніжки в боки розкине,
Затреплеться і здохне від отрути.

- Полки стоять. Глянь, їде, їде цар!
665 При нїм сгарі на конях адміралаи,
Тиск ад'ютантів, далі генерали
З боків і з заду, а сам цар з переду.
Весь збір на диво пестрий, цятканистий,
Як арлекіни. Повно там стрічок,
670 Ключів, номерів, мініатюр, пряжок.
Сей пояс має жовтий, інший синій,
На кождім звiзд, кілець і хрестиків
З переду й заду більш як гузиків.
Всі світять ся, але не власним світлом;
675 Проміне йде на них з очий царя.
Тут кождий генерал, се ясний червячок,
Що гарно світить ся в часі купальських ночий;
Та скоро ласки царської весна пройде,
Ті хробачки теряють свої блиски;
680 Жиють, в чужину утекти не сміють,
І вік кінчать безвісно у болоті.

- Усякий генерал іде до бою сміло;
Коли його там трафить куля, має
Чуте, що цар йому ласкаво усміхнеться.
685 Коли-ж цар стрілить неласкавим оком,
То генерал відразу блідне, слабне,
А инколи на місці й умирає.

- Серед дворян бувають статочнійші,
Великі душі, та гнів царський чують;
690 Не ріжуть ся від нього, не хорують,
Лиш їдуть у село, в свої палати
І відтам пишуть: сей до шамбеляна,
Той до метреси, до двірської дами,
Ліберальнійші навіть до фірмана.
695 І знов помалу до двора вертають.
Так з хати пса вікном кинь, то він здохне;
Кіт мавкне тільки і стас на ноги
І в хату знов вернуть шука дороги,
Якоюсь діркою знов влізе з тиха;
700 Так стоїк, поки в службу верне тріумфально,
В селі балакає тихенько-ліберально.

- Цар мав зелений мундур з ковніром
З самого золота. Цар мундура
Ніколи не зкида; військовий мундур,
705 Се царська шкіра; цар росте, жиє

- Й гниє салдатом. Ледво царський син
З колиски вийде, зараз той паничик
Для трону вроджений мундурик дістає
Козацький чи гусарський, а замість
710 Забавок дїтських шабельку та бичик.
Читаючи склади шабелькою махає,
І нею в книжці букви зазначає;
Коли його вчать танців гувернери,
Він бичиком такт танців вибиває.
715 Як доросте, то вся його забава
Салдатів до своїх кімнат збирати,
Командувати ними в ліво, в право,
Вправляти полк у муштру й в батоги.
Так кожний цар до трону готував ся,
720 Тож хвалить і боїть ся їх Европа.

- По правді кажуть Поляки з Красіцким:
„Mądry przegadał, ale głupi robił“.
Петра Великого нехай святить ся память!
Він перший царопедію таку создав,
725 Царям дорогу до всевладства показав.
Побачивши в Європі мудру людність,
Сказав: „Росію зевропеїзую,
Обріжу одяги і бороди обголю.“
Сказав і тут боярам та князям
730 Поврізувано поли, як шпалери
В саду французьким. Дав указ, і зараз
У мужиків та купців бороди
В низ полетіли, як від граду листе.
Петро впровадив бубни і багнети,
735 Поставив тюрми, устроїв кадети,
Дам танцювать заставив менуети,
І ввів їх силою в товариство мушин.
Він на границях поставляв сторожу,
Позамикав пристані ланцюхами,
740 Создав сенат, шпіонів і вельмож,
Горілки відкуп, ранги і паспорти,
Вмив мужика, прибрав і обголив,
Узброїв і кишені нарублив,
І з дивом крикнула уся Европа:
745 „Петро уцівілізував Росію!“

- Його наступникам лишило ся хиба
Брехнями кабінети засипати,
На поміч деспотам багнети посилати,
Устроювать пожежі й різанини,
750 Держави довколичні грабувати,
Підданих окрадагь, а чужинцям платити,

Щоб оплески здобуть у Німців та Французів
І славу сильного та мудрого правління.

Французи, Німці, зачекайте троха!

- 755 Бо як в ушах вам залящать укази,
А град кнутів сипне ся вам на вязи,
Освітять вас пожежі ваших міст,
Тоді урветь ся ваше славослове.
Коли велить вам цар хвалить і обожати
760 Сибір, кібітки, казмати й кнути,
То будете царя піснями забавляти
Зовсім на інші як сьогодні нути.

Пан Шатобріян, речник і поет,
Був у Єрусалимі, на Голгофі

- 765 Сидів нераз і вихваляв Христа
В державі Магомета, дуже гарно
Про мучеників також говорив.
Та як ізроблено його міністром
І в королівську він попав дружину.
770 Страх полюбив царя він Александра.
Хвалить його в газетах і з трибуни
Вінчає, мучеників позабувши,
І велича царя, що мучить Польщу.

Скромнійші Німці, бо зовсім не дбають

- 775 Про міністерства й приязнь королів;
Досить, коли Москаль пришле їм ордер
Або почесний титул конзулів,
Або професора, що сином був шевця,
Именує шляхтичем, російським дворянином.
780 Він весь день пишно ходить по spacerax,
Або при пиві засіда в ордерах,
А вечір пише славлячи царя,
Скільки настрачать липські книгодруки.

Цар як у круглях куля між стовпці
Влетів, спитав: „Здорово, молодці?“

- 785 „Здрастуй, цар батюшка!“ ревноло збірне тіло,
Неначе сто медведів заревіло.
Дав розказ, розказ вискочив крізь зуби,
Впав як опука в губу коменданта,
А потім з рота летячи до рота
790 Аж на остатнього упав сержанта.
І наче камінь, що з гори зірветь ся.
Що раз то швидше й швидше в низ несець ся,
Аж у глибоку скотить ся долину
І там стократним ехом відібеть ся, —

795 Зойкнули зброї, брязнули шаблюки,
Змішалося все в гомоні одним.

Вам полишаю се співать, Французи !
Ви прибули з Парижа до Москви
На ті руїни, що самі зробили,
800 По свіжих трупах вашого народа,
Щоб оспівати царську корону,
Славити мудрість та ласку правління,
Як не славив ніхто ще з Москалів.
Ви вроджені хвалителі бенкетів,
805 Різні, заборів, рабства й завойовань.
Для вас народність — забобон пустий.
Вам тільки бути співцями та хвальцями
Тих царських військових ревій.

Хто бачив на лінійнім кораблі
810 Котел великий, де варить ся каша ?
Бурлить, а в воду кілька пар матрозів
Від разу сипле круп зо штири бочки,
По тім весел десяток у кітлі мішає.
Хто зна французьку соймову палату,
810 Більшу й сто раз шумнійшу від кітла,
Коли комісія проект у ню внесла,
І вже надходить черга на дебату ?
Європа з давна гноблена й голодна
Вся думає, що там варять свободу.
815 Лібералізм із уст як з помпи буха.
Про віру хтось на початку згадав, —
Палата бурить ся, шумить, не слуха...
Хтось вільність пригадав, — в кітлі не закипіло...
Хтось нагадав про королівські пляни,
820 Про гноблених людей, царів і деспотизм,
Палата знуджена кричить: „A l'ordre! A l'ordre!“

Аж тут міністер скарбу як з дрюком
Вбігає з бюджетовим рефератом,
І почина мішати в промові цифри
825 Процентів, мит, оплат і реманентів;
Палата прискає, шумить, кипить, гуде,
І шумовини аж під небо пре.
Народи тішать ся, боять ся кабінети,
Аж всі нарешті дізнають ся з разу,
830 Що шум увесь був лиш про брак монети.

Хто бачив кашоварний той котел,
Або той парлямент, той легко зрозуміє,
Який там шум повстав серед полків,
Коли царів наказ у них влетів.

- 835 Враз тристя бубнів затарабанило,
Як лід Неви, коли на штуки присне.
Піхота роздала ся в довгі лави;
Колюмни сунуть одні за другими,
У кожній комендант і тамбор на чолі.
840 Як сонце цар стояв, полки-ж довкола
Немов планети котять ся і кружать.
Втім цар кивнув, і зграя ад'ютантів
Мов з клітки воробці або хорти зі свори
Метнули ся в той круг з шаленим криком,
845 І в слід за тим підняв ся ще страшнійший
Крик генералів, майорів, сержантів,
Гук тарабанів, пискіт музикантів.
Нараз піхота як з якоря линва
Розвинена з точила простягла ся шнуром.
850 Кіннота в рух, полки зближають ся,
Зливають ся, стають суцільним муром.

- Які були там дальші обороти,
Як бистра, непоборная кіннота
Летіла сліпо на карки піхоти,
855 Мов стадо псів роз'ярене трубою
На звязаного сиплеть ся медведя,
Якому ланцюхом завязано пашеку;
Як та піхота скупчилась, стіснилась,
Наставила оружє, як їж кільці,
860 Почувши, що над ним гарчить собака;
Як врешті всі їзди в остатнім скоці
Мов шарпнені уздою лет спинили;
Як в зад і в перед тягано гармати,
Як лаяно по руськи й по французьки,
865 Тих арестовано, сих в морди бито,
Як мерзли там і з коний ізпадали,
І як царю по тім гратулювали, —
Занадто се важка для мене тема.
Коли-б здолів її, списав би море слів,
870 Та Муза тут, як бомба серед лету
Спадає й гасне в немочи хвилевій.
При головному штурмі тих маневрів,
Як той Гомер при боротьбі богів,
Я, чувть ся, готов би задрімати.
- 875 Вже військом перероблено всі рухи,
Про які цар лиш чув або читав;
Серед видців вже гомін утихав;
Уже й сукмани, делії, кожухи,
Що в коло площі густо скрізь чорніли,
880 Кожде в свій бік помалу розбрили ся.
Всі вже померзли, всім вже нудно стало,

В палаті царській вже сніданє ждало.
Всі послы заграничних королів,
Що не вважаючи на студінь і нудоту
885 Для ласки царської не сміють пропустити
Перегляду, і все кричать: „Чудесно! Славно!“
Вже повторили може сотий раз
З новим завзятем давні компліменти,
Що цар як тактик в плянах незглубимий,
890 Вождів в услужі має знаменитих,
А хто не бачив, той не няв би віри,
Які хоробрі й вірні всі жовніри.
Розмова асисти кінчилась, як звичайно,
Кепкованєм з дурниць Наполеона.
895 Вже кождий на годинник поглядав
Лякаючи ся дальшої паради,
Бо всім мороз тріскучий дошкуляв,
Нуда вялила, голод ослабляв.

Та цар іще стояв і видавав коменди,
600 Полки свої булані, сиві, карі
По двацять раз пускає і спиняє,
Піхоту раз стіною видовжає,
То знов у квадратовий стрій втискає.
Оттак і грач старий, хоч партнера не має,
905 Мішає і збира і знов мішає карти,
І хоч самого вже лишило товариство,
Він картами і сам себе забавить.

Вкінці цар знудив ся, коня нараз звернув,
І щез у сутолоці генералів.
910 Стояло військо так, як цар його покинув,
І довго з місця рушити ся не сміло.
Вкінці ревнули труби й барабани,
І двісті тих колюмн кінних і піших
Знялись і в гирлах вулиць потонули.
915 Які ж відмінені, ні троха не подібні
До бистрих тих гірських потоків, що
Зі скель валять мутнії хвилі з ревом,
Аж в ясне лоно озера віллють ся,
Там відпінуть, свої очистять води,
920 А по тім легко у нові проходи
Блискучі котять, смарагдові хвилі!
Полки вийшли тут чисті, свіжі, білі,
А вийшли стомлені, облиті потом,
З розтопленого снігу почорнілі,
925 Обризькані толоченим болотом.

Всі відійшли, актори і видці.
На площі самотній, пустій зістало

- Лиш двацять трупів; сей у білім весь,
То був їздець: тамтого не вгадаєш,
930 Яке убранє, так у сніг забитий,
Статований копитами кінськими.
Ті змерзли стоячи на фронті як стовпи,
Поставлені метою для полків;
Сей збивши ся в піхотному ряді
935 Дістав в лоб кольбою і впав між трупи
Беруть їх із землі поліціянти,
Несуть ховать мертвих і недобитих.
Один полумані мав ребра, другий
Гарматним колесом роздавлений на впів —
940 Кишки кроваві з черева полізли;
Три рази страшно крикнув з під гармати.
Та майор відгукнув: „Мовчи, цар чує!“
Салдат так звик до послуку старшим,
Що зуби закусив; його ледви живого
945 Плащем прикрито, бо коли цар часом
У ранці бачить так страшенну рану
І натще глипне на кроваве мясо,
То двораки в нїм чують кепський гумор:
Не свій, сердитий він у двір вертає,
950 Там же його заставлене сніданє,
Та він в той день не може їсти мяса.

- Остатній ранений усіх зачудував:
Грозили, били, але все надармо,
Він не послухав навіть генерала,
955 Кричав, стогнав і проклинав царя.
Незвиклим криком зваблена юрба
Над мучеником царської паради
Шептала з тиха: „Наказ коменданта
Він віз кудись, в тім кінї ізноровив ся
960 І став як вритий; тут швадрон їзди
Наскочив з заду; звалено коня,
Зіпхнуто вояка, і понад ним
Кіннота мов рікою поплила.“
Та коні гуманнійші від людей:
965 Всі перескакували через нього,
Один лише попав його копитом,
Зломав рамя: кість тріснула на двоє,
Продерла мундур і стирчала вістрєм
З зеленого сукна страшенно біла.
970 Лице салдата зблідло як та кість,
Та сил не стратив; другою рукою
Водив то в небо, то в видців громаду,
Немов благав чогось і в своїм болю
Давав їм глосно якісь поради.

- 975 Які — ніхто не знав, ніхто не скаже.
Невільні слухачі помалу розійшли ся,
На питання нерадо відмовляли,
Що ранений не говорив по руськи,
Лиш тільки зрозуміти було можна:
980 „Цар“, „до царя“ — щось мовив про царя.
Говорено, що стоптаний салдат
Був молодий рекрут, Литвин із роду,
Син графа чи вельможного князя.
Із шкіл на силу відданий в рекрути,
985 Мав коменданта, що ненавидів
Ляхів; сей дав йому навмисно дикого
Коня, мовляв: „Хай зломить карк Ляшуга!“

- Хто був, не знати, і по тій події
Його вже назви не назвав ніхто.
990 Ах, прийде час, що тої назви, царю,
Чорти шукати-муть в твоїм сумліню.
Чорт витягне її з поміж тих тисяч,
Які згноїв ти в рудниках підземних,
Під коні кинув на затрату вічну.
- 995 У завтрі одалік за площею почули
Вите собаки -- в снігу щось чорніло.
Прибігли люди, викопали трупа;
Він по параді тут лишив ся на ніч.
Се був на пів мужик, на пів салдат,
1000 Острижений, та довга борода,
Мав шапку футряну і плащ військовий, —
На певно офіцерським був слугою.
Сидів він на великій шубі свого пана,
Тут лишений, щоб ждав на дальший наказ,
1005 Тут і замерз і сніг його присипав;
Тут вірний пес знайшов його й завив.
Замерз, а в теплу шубу не вгорнув ся!
Одну зіницю сніг його засипав,
Та друге око навів і по смерті
1010 Не зажмурилось, звернене на площу,
З якої дожидало свого пана.
Пан велів сісти, і слуга сидів;
Велів не встати з місця — він не встав,
І не повстане, аж на страшнім суді.
1015 І доси вірний пану, хоч без духа,
Рука держала й доси панську шубу,
Пильнуючи, щоб хто її не вкрав;
Другу хотів за пазухою гріти,
Та не влазили вже замерзлі пальці.
1020 А пан і доси не згадав про нього;
Чи мало дбалий, чи лиш обережний?

- Був догад, що се офіцир приїзжий,
Який прибув недавно до столиці,
І на параді йшов не з обовязку,
1025 А щоб там показати новії еполети.
З паради може на обід пішов,
Коли йому моргнула куртізана,
А може до товариша грача зайшов,
І там за картами про денщика забув,
1030 А потім шуби і слуги відрік ся,
Щоб не признати, що мав з собою шубу,
Не міг морозу видержати, як інші,
Як цар видержував сам особисто, —
Бо ще-б сказали: „Їздить неформально
1035 На огляд з шубою, і мислить ліберально.“

- О бідний хлопе, смерть твоя геройська, —
Для пса заслуга, гріх для чоловіка.
Яка за неї вдяка? Пан згадає:
„Він був до смерти вірний як собака.“
1040 О бідний хлопе, чом же з мого ока
Слезав пливе і серце в мене бється
При думці про твій вчинок? Жаль мені
Тебе, нещасний Славянине! Бідний
Народе, жаль мені твоєї долі...
1045 Один лиш знаєш героїзм — неволі.

VI. ОЛЕШКЕВИЧ.

(День перед петербурською повіню 1824 р.)

- Коли мороз як найтугійше пражив.
Враз небо зсиніло і плямами чорніє,
Подібне до лица замерзлого в снігу,
Коли його тепло у хаті розігріє,
1050 І він тепла набравши, не жита,
Не дише, лиш воняє сопухом гниття.
Повіяв теплий вітер. Ті димовії стовпи,
Що мов величній ліс над містом бовваніли,
Розповзли ся по небі туманами,
1055 І з димовим дощем на землю впали.
Сей дим спливав по вулицях річками,
Мішаючи ся з парою вохкою;
Топив ся сніг і поки звечеріло,
Залив всі вулиці рікою болотною.
1060 Санки, кочі й лядари пощезали,
Їх знято з повозів; колеса загриміли
По міських бруку. Та в димах і в парі
Ніяких поїздів на вулицях не видно;
Лиш блиски ліхтарень мигтять де-де у млі,

- 1065 Як блудні огники на темному багні.
Над берегом огромної Неви
Йшла путників громадка молодих;
Вони все сумерком ходити люблять,
Щоб уникати виду станових,
1070 І шпиґа не здибать в пустому місці.
Йшли говорячи не руським язиком;
Часом котрийсь затягне пісню з тиха,
Часом стають і очі обертають,
Чи хто не слуха? — Ні не чуть нікого.
- 1075 Блукали нічу над руслом Неви,
Що тягнеть ся немов стіна альпейська,
Аж зупинили ся, де між гранітом
В низ до ріки прорубана дорога.
Там у низу побачили з далека
1080 Когось з ліхтарнею над самою рікою.
Се не шпiон, бо що шпiонити в воді?
І не перевізник, бо хто-б плив поміж криги?
І не рибак, бо не тримав нічого
В руках, лише малий паперу зшиток.
1085 Зблизили ся — він не звернув уваги,
Шнур підтягнув, який звисав у воду,
І вузлики злічив і записав;
Мабуть так міряв глибину води.
- Ліхтарні відблиск від води відбитий
1090 Паде на зшиток сірого паперу
І на лице, похилене над світлом,
Жовте, як хмара на західнім небі.
Лице те гарне, благородне, строге;
Очима пильно він читав у зшитку,
1095 А чуючи прихожих кроки й гомін
По за собою, не спитав, хто ходить,
І тільки легко так кивнув рукою,
Немов просив, аби стояли тихо.
Було щось дивне в тім кивку руки,
1100 І подорожні ставши ту-ж над ним
Гляділи і шептали сміючи ся,
А далі стихли всі і ні чичирк.
Один заглянув у лице й пізнав
І шепнув иншим: „Так, се він.“ — „А хто він?“
1105 „Маляр — і Поляк з роду, Олешкевич.
Тепер він радше ворожбит-віщун,
Бо вже давно відвик від фарб і пензля,
Лиш Біблію читає та Кабалу,
І кажуть навіть, з духами говорить.“
- 1110 Та ось маляр устав, зложив свій зшиток,
І промовляв неначе сам до себе.

- „Хто завтра доживе, страшне побачить чудо.
Се буде друга, не остатня проба;
Стрясе Бог підніжок Ассура трону,
1115 Стрясе основи міста Вавилону.
Та проби третьої не дай дожити, Боже!“
Промовив, путників лишивши над водою,
А сам з ліхтарнею пішов помалу
У гору сходами і шез за парканом.
1120 Ніхто не зрозумів значіння слів його.
Одні задумались, а інші в сміх,
Гукаючи: „Дивачить наш віщун.“
Постояли в тім сумерку ще хвилю,
А далі мовчки розійшли ся живо.
- 1125 Один лише до дому не вертав,
На сходи скочив, біг по набережній
За малярем; його не було видно,
Лише ліхтарня з далека мигтіла.
Хоч у лице не глянув маляреви
1130 І не дослухав того, що про нього
Говорено, та голос чув його,
І віщії слова в душі його тремтіли.
Згадав на хвилю, що вже чув сей голос,
І біг що сили темним тротуаром.
1135 Ліхтарня швидко несена мигтіла,
Не раз щезала в памороці мгlistій,
Неначе гасла, а в тім разом стала
Серед пустелі на широкій площі.
- Подвоюючи кроки подорожний
1140 Добіг на місце. Серед площі купу
Каміня бачить, а на камені
Одному, бач, маляр старий стоїть.
Відкрита голова, плащ вітер розвіває,
До неба праву руку підіймає,
1145 А в царський двір свій зір він затопляє.
Шептав до неба, мов молив ся Богу,
А потім голосно промовив сам до себе:
„Цар ще не спить! Глухая ніч довкола.
Спить вся двірня, а тільки цар не спить.
1150 Ще ласкав Бог післав на нього духа,
Що прочуєм його остеріга про кару.
Та цар заснути рад, на силу жмурить очи,
Засне глибоко... Кілько разів доси
Мав остороги від свого духа,
1155 А ще страшнійші соннії видіння!
„Він не так злий, колись був чоловік,
Але зійшов помалу на тирана;
Від нього добрі духи відступили,

А він з літами що раз глибоше й глибоше
1160 Впадав у міць чортівську. Ще одно
Остатнє, тихе почутє людськеє
В душі загасне, як плохенька мрія,
А завтра знов підхлібники пихою
Наповнять душу, підіймуть ще висше,
1165 Аж всю її потопче Сатана“.

„Ті в низьких домиках піддані бідні
За нього перші кару потерплять.
Бо грім, коли в мертвій річі бє,
Все бє в найвисшій дерева та вежі;
1165 Та між людьми найбільше бє в низу.
Найменшне винних перших убиває.
Заснули в п'янстві, в роскоші та сварах,
Вже не проснуть ся, бо залє вода.
Спіть супокійно, як безт'ямні звірі,
1170 Поки постигне вас у сні гнів божий,
Як той стрілець, що в лїсі все вбиває.
Поки дійде аж у медвежу гавру.

„Там! — Чую! — Вирвали ся вже вихри
З ледів полярних, як морські страшила,
1175 Вже з хмар собі поприпинали крила,
На хвилі сіли, знявши з них окови.
Вже чую, як морська безодня стекло
Бурха й гризе заповори ледовії,
Під хмари мокру шию підіймає.
1180 Вже — чую, ще один ланцюх тримає,
Та швидко й сей зірвуть — гук молотів вже чуть.“

Так мовив і почувши, що хтось з боку
Підслухує, здув свічку й шєз у п'їтьмі.
Заблис і шєз як прочутє нещастя,
1185 Що несподівано у серце вдарить —
І промине, страшне, але незрозуміле.

Сей текст просторійший о 60 рядків від звичайного тексту видань сеї поеми. Ті рядки були написані, але потім перед друкованєм повичеркувані автором. Із автоґрафа їх опублікував др. Г. Біґеляйзен у своїм виданю „Dziela Adama Mickiewicza, t II. Lwów 1893“, ст. 323—325.

ДО ДРУГІВ РОСІЯН.

(Сю поему другам Росіянам присвячує автор).

Чи згадуєте ви мене? Я кілька раз
Про другів своїх смерть, вязницю
Та вигнанє згадаю, думаю

- 1190 Й про вас, і ваші лиця чужоземні
У моїх мріях мають право гѣрожанства.
Де ж ви тепер? Та благородна шия
Рилєєва, яку я по братерськи
Стискав, за царським присудом повисла
1195 До дерева ганебного припята.
Прокляте тим народам, що мордують
Своїх пророків! Та рука, яку
До мене простягав Бестужев, і поет
І вояк, та рука відірвана
1200 Від зброї і пера й запряжена
Царем до тачки, нині в рудниках
Копасє десь закована обік долоні
Якогось Поляка А інших з вас
Постигла може ще лютїйша кара.
1205 Може хто з вас чином чи ордером
Заплямлений продав свободну душу
На віки вічні за цареву ласку,
І нині біля царського порога
Поклони бє. А може не один
1210 Продажним язиком його тріумфи славить
І тішить ся, як мучать його другів.
Може хто з вас у моїй вітчині
Себе кровавить кровю моїх рідних,
І величаєть ся перед царем
1220 Немов заслугою проклятем їхнім.
Коли до вас, далеких від свободних
Народів, аж на північ залетять
Сї скорбні пісні й над ледовим краєм
Мов журавлині крики залунають,
1225 Хай вільність вам як журавлі весну звїщають.
Пізнаєте мене по голосі. Допоки
В неволі був я, мовчки наче вуж
Я просмикав ся й деспота дурив,
Та вам я відкривав чутя мого тайну.
1230 Для вас я голубину простоту
Все мав; тепер же сю отрути чашу
В світ виливаю. Так, гірка й горюча
Моя та мова, виссана з тяжкої,
Важкої горести моєї вітчини,
1235 Із сліз і крови моїх земляків.
Нехай же жре й палить вона не вас,
А ваші пута! Хто з вас скаргою
На мене кине, буде скарга та
Для мене як собачєє щеканє
1240 Пса, що так довго й так терпливо в служі
Звик до припону, що готов кусати
Ту руку, що припін той хоче рзїрвати.
Переклад писано в Криворівні 15—25 серпня 1910.

Пояснення автора до сеї поеми.

1) До р. 161. У Росії між народом живе переконанє, що цар може кожного иншого короля взяти в кібітку. І справді не знаємо, що в деяких державах відповіли би фельдєгєрови, який би приїхав із тим наміром — узяти властителя дому в кібітку і везти Бог знає куди. Се певне, що Новосильцев часто повторяв: „Не буде споккою, поки не заведемо в Европі такого порядку, аби наш фельдєгер міг так само легко виконувати ті самі накази в Парижі або Стамбулі, як і в Вільні.“ Відібране управи Грузією від генерала Єрмолова, якого імя серед Росіян було дуже популярне, вважали в Росії важнійшою справою, ніж побіду над яким європейським короліком. Пригадаю, що королевич князь віртемберський, облягаючи Гданьск із союзними військами, писав до генерала Раппа, що російський генерал своїм ступнем рівний королеви і міг би носити сей титул, як би така була воля царя. Пор. спомини ген. Раппа.

2) До р. 192. Ті слова вимовив король Готів, побачивши перший раз Колізей у Римі.

3) До р. 213. У зимових днях у Петербурзі вже коло третьої години западає сумерк.

4) До р. 223. Дими в північних містах у часі морозу, підносячи ся під небо в фантастичних формах, творять вид подібний до явища званого *mirage*, що зводить моряків на морях і подорожних на арабських пісках. Вони бачуть перед собою раз місто, то знов село, то озеро або оазу; всі предмети видно дуже виразно, але зблизити ся до них не можна, бо вони держать ся все в однакїм віддаленю від подорожного, і нарешті щезають.

5) До р. 252. Фінни, по російськи звані Чухонцями або Чухною, жили на болотистих берегах Неви, де потім основано Петербург.

6) До р. 269. У многих істориків можна знайти опис заснованя Петербурга. Відомо, що мешканців до тої столиці згонювано силою, і що їх більше як 100.000 вимерло підчас будованя. Граніти та мармури звожено морем із далеких сторін.

7) До р. 315. Віроісповіданя, що відлучили ся від католицького, дізнають особливої протекції в Росії, поперед усього тому, що сторонники тих віроісповідань легко переходять на грецьку віру за прикладом німецьких княжен та князів, а надто тому, що пастори, се найліпша підпора деспотизму, бо вмовляють народови сліпий послух для світської власти навіть у справах совісти, в яких католики відкликають ся до рішення костела. Відомо, що віроісповіданя авґсбурьське та жєневське злучили ся в одну церкву за наказом пруського короля.

8) До р. 334. Пара, що виходить із уст людських у часі тугого морозу, підносить ся в виді стовпа довгого нераз на кілька ліктів.

9) До р. 472—473. На памятнику Петра Великого покладено напис: *Petro primo Catherina secunda*.

10) До pp. 488—520. Кольосальний кінний пам'ятник Петра, роботи Фальконета, і пам'ятник Марка Аврелія в Римі описані тут вірно.

11) До р. 610. Коні російської кінноти гарні й дорогі. За коня вояка гвардії платять иноді кілька тисяч франків. Жінку в часі голоду на Білій Русі продавали в Петербурзі за 200 фр. Із соромом треба признати, що деякі польські пани достарчали сего товару.

12) Тарантуля, рід великого їдового павука, гніздила ся колись у степах Південної Русі та Польщі.

13) Російських ордерів, числячи туди різні їх кляси, царські цифри, а також т. зв. спряжки з числом літ служби, начисляють коло 60. Трапляється, що на однім уніформі блищить ся й 20 почесних знаків.

14) Кілька літ тому назад один двірський урядник зарізаз ся тому, що на якімось двірським обході йому визначено нижше місце, ніж йому припадало в єрархії.

15) Портрет царевича, наступника престолоа, можна бачити в петербурській галерії образів у Ермітажі. Маляр Англієць Дам представив його як дитину в гусарськїм уніформі з батогом у руці.

16) Олешкевич, маляр Поляк, відомий у Петербурзі зі своєї честоти, глибокої науки та містичних пророковань,

СМЕРТЬ ПОЛКОВНИКА.

Глухий ліс, хатка в нїм лісникова,
Рота стрільців її окружає;
При воротах сторожа полкова,
А в кімнаті полковник конає.
З сіл селян посходило ся троха,
Знана їм слава й міць того мужа;
Ся сидить при воротах і шльоха,
Той пита: „Чи пан скоро подужа?“

- 10 Ось полковник коня окульбачить
Повелїв і зовсім осідлати,
Перед смертю ще рад його бачить;
Велїв вести до себе до хати,
І принести свій одяг стрілецький,
Свою шаблю, рушницю й ладунки.
Старий вояк — він рад, як Чарнецький,
При смерті попрощать ті риштунки.

А коня вже як вивели з хати,
Ксьондз до неї війшов з Паном Богом.
Стали з жалю вояки зітхати,

- 20 Люд моливсь клячучи за порогом.
Та й старі Костюшківські вояки,
Що не раз чужу кров проливали,
Та ніколи не плакали, — таки
З ним прощаючись ревно ридали.

Скоро світ, у каплиці дзвонили.
Війська вже не було коло хати,
Бо вже скрізь Москалі заступили, —
Люд зійшовсь тіло лиш оглядати.

- Ось лежить він на простім посланю,
30 В руці хрест, в головах сідло й бурка,
А при боці шабелька й дворурка!
Та сей вожд, хоч в вояцькім убраню —

Яке гарне, дівоче лице!
Які груди! Ах дівчина се!
Се Литвинка — герой! Sancte Pater!
36 Вожд повстанців Емілія Плятер.

Переклад писано дня 28. мая 1913.

НІЧЛІГ.

Наш начальник над озером Троцьким
По ковганському бою ночує;
Стрільці в гаю засіли табором.
Сей до ран своїх мох прикладає,
Той рушниці ладна, набиває,
Замки їх обережно мягкою
Обвиває з берези корою;
Інший спать хоче, плащ ізвиває
І під голову знай підкладає.

10 Всі послули. Стоїть лиш сторожа,
І начальник сну також не має.
Він під деревом в сумерку ліса
Сидячи важку думу думає.
Сухе дерево, та на нім плоди,
Що відстрашують і найголоднійших;
Се не яблука висять ні груші,
Тільки дві там повішені душі.

Се шпіони, се царські слуги:
Ось Прусак довгоногий звисає
20 У білявих панчохах, а другий
Жид, що землю пейсами змитає.

Вожд не спить. На колінах рушниця,
Зір шукає знайомого згіря
За водою; там дім його власний, —
Він очима пасе його й міря.

Ось над згірем луна... Чи грім вдарив?
Грім у нас не вдаряє в ту пору.
„Мати Божа! Се мабуть пожежа!
Ратуй діти! Се дім мій палає!“

30 „Де патрулі? На коні! На згіре!“
А в тім чуть: лім тріщить, людський гомін...
„Хто йде?“ — голяс із гаю озвав ся.
Се вертають патрулі, і зараз
Увесь табір з просоня підняв ся.

„Де начальник? Велике нещасте!
Страшні вісти приносять патрулі.
Один мовить: „Жону твою вбито!“
Другий мовить: „І діти згоріли.“

40 „Та московського гершта спіймали“.
„Хто він?“ — „Француз, не старий, вродливий.
Палить села у службі московській,
За заплату бв люд безоружний.“

Вожд немов від удареня грому
На пожежу знай мовчки вдивляв ся,
Як з вікон огонь бухав та з дому, —
Гірший жар в його серці займав ся.

І над табором тихим, здумілим
Жах заляг, стоїть тиша понура...
Вожд мовчав, як мушкет перед стрілом.
50 В дім глядів, потім крикнув лиш: „Шнура!“

Два кати тут надбігли воєнні,
Шнур готовий вже мали для форми;
Рукави заложили за поли,
Ковнір здерли йому з уніформи.

В тім летить хтось. „Хто йде?“ — „Люд із Богом!
Наше гасло! Пізнайте свого!“
Зкинув плащ, — на нім мундур Кракуса,
Білий сурдут з червоним вилогом.

60 „Збив Скшинецкий, збив на лоб, на шию,
Збив під Вавром Розена й Гейсмара!
Набрав вязнів і гармат багато!
На Литву йде!... Най жиє Скшинецкий!“

Кричав вояк, сміяв ся та плакав..
Ах, кому не був милий край рідний,
Той не буде так плакати, той бідний!
А начальник? Він не забалакав.

Він хрестом лежав, довго молив ся.
Встав і рік до Француза: „Свобідний!
Геть від ніг моїх, не упідляй ся!
70 Днесь карать я нікого не здібний.“

Написано д. 29. марта 1832. Перекладено д. 30. мая 1913.

ОРДОНОВА РЕДУТА.

Нам стріляти не веліли, і вступив я на гармату,
І зирнув довкола: двісті вже гармат реве завзято.
Артилерія московська нас обходить навкруги
Довго, просто і широко, як морські береги.
І я бачив їх ватажка: прилетів, мечем махнув,
І як птах свого війська він одно крило звинув;
З під крила-ж ізбита в купу виливається піхота
Довгим- довгим чорним валом, наче лява із болота,
Пересипана багнетів искрами. Неначе круки
10 Чорні стяги теє військо ось ведуть на смерть, на муки.

Проти них стирчить біленька і вузенька, остро кута,
Мов той бик, що море боре — то Ордонова редута.*)
Шість гармат усього мала, що все курять ся й блискочуть,
І не стільки слів летючих у гніву уста цокочуть,
І не стільки мислей мигне в час розпуки у борців,
Скільки з тих гармат летіло куль і бомб і картачів.

Глянь, гранат в колюмну, в саму середину порина,
Наче ляви брила в воду, полк весь димом заслоня...
І ось ще гранат у димі, — ряд під небо весь летить,
20 І вже лисина велика у колюмні мерехтить.

Куля ось летить, з далека грозить і шумить і виє,
Мов бугай реве до бою, шарпаєть ся й землю риє.
Вже допала, мов боа той у рядах свій скрут звиває,
Грудьми палить, рве зубами, самим віддихом вбиває.

Найстрашнійшої не видно, тільки чуть її сичанє;
Видно, як валять ся трупи, чути ранених стогнанє.
А як з краю в край колюмну повертить і просверлує,
То немов посеред війська ангел смерти промандрує.

Де-ж король, що ті громади висилає на різню?
Чи дає відваги приклад, ставить грудь свою міцну?
30 Ні, сидить пять сот миль відси у своїй столиці нині,
Цар, великий самовладець всего світа половині.

Зморщив брови — і кібітки тисячами чвалом скачуть;
Підписав — і тисячами матері за дітьми плачуть.

Лиш кивне — кнути засвищуть від Фінляндії до Хіви...
Владарю, як Бог могучий, а як Сатана злосливий!
Коли Турків за Балканом пуджають твої гармати,
І посольство йде з Парижа, щоб стопу твою лизати,

*) Укріплений шанець.

Лиш Варшава наругаєсь твоїй силі й твому трону,
40 Підійма на тебе руки і стягає ту корону
Казимірів, Болеславів із твоєї голови,
Бо ти вкрав її й споганив омиваючи в крові.

Цар дивуєть ся — від страху Петербурців дрож бере;
Цар розсердив ся — зі страху все дворацтво стоя мре.
Та вже сипле військо; в нього Бог і віра і зоря —
Цар. Цар сердить ся, — помрімо, та розрадуймо царя!
Вожд Кавказький із пів світа сили — гей на супостата!
Вірний, справний і невтомний, наче кнут у жмені ката.
Крик: „Ура! Ура!“ Вже близько шансів, і в рови їх купи
50 Сунуть ся, замісь фашиня там свої складають трупи.

Вже чорніють ся на білих палісадах подовж валу...
Ще редута в середині ясна з вистрілів розпалу
Червоніє по над черню, як мотиль до муравлиська
Вкинений блищить, та суне мурашня густа, вже близька...
Згас... Ог так редута згасла. Чи-ж остатня вже гармата
З ложа зіпхнена зарила гирло у пісок, шербата?
Чи бомбардієр остатній кровю запал свій залив?
Згас огонь. Москаль вже шансів й огорожі розвалив.
Де-ж ручне оружє? Нині працювало більше, знать,
60 Як на княжих всіх парадах доводилось працювать.

Вгадую, чого замовкли, бо не раз видав битві,
Як боролась горстка наших з цілим навалом Москви.
Як годинами кричали лиш два слова: „Паль! Набий!“
Дим спирає дух у груди, від утоми всяк слабій.
А тут все гримить команда, вояк став слугою пушки,
Врешті робить без команди всі ті рухи самотужки,
Без розваги і без тямки, без чутя, як млин. Не вмисне
Вояк лиш набє, торохне, приклад до ноги притисне,
Знов набє і знов підносить від ноги стрільбу на око,
70 Аж рука у порошницї довго, сквапно і глибоко
Шпортала — нема патрона! Вояк зблід і захитав ся,
І набою не знайшовши вже з карабіном розстав ся.
Чув, як зброя розігрїта руки палить, кров стинає, —
Випустив її, валить ся... поки вбють, він сам сконає.

Так я думав. А на шансї ворогів вже лїзла купа,
Мов хробрцтво наповзає скрізь на теплого ще трупа.

У очах менї стемніло, сльози тру, гляджу на вал,
Аж тут чую, що до мене мовить щось мій генерал.
Крізь люнету він оперту легко на моїм плечи
80 На той штурм, на тії шансї довго зорив мовчачи.
По тїм вимовив: „Пропала!“ З під люнети в хвилі тій
Кілька сліз закапотїло... Рїк до мене: „Любий мій,
Молодий зір від скла лїпший. Глянь-но добре на той вал!

Знаєш Ордона? Чи бачиш, де він?" — „Пане генерал,
Чи я знаю? Там стояв він, там гармату наворачав...
Щез... Ні, я знайду, догляну... Дим закрив його. Пізнав!
Серед найгустіших клубів диму я не раз, не раз
Бачив руку ту, що рухом роздавала нам приказ!
Бачу знов! І бачу руку, тую блискавку ясну:
90 Він махає нею, грозить, держить свічку запальну.
Вже беруть його, вже гине — ні, в льох скочив, у пропасть!“
„Добре!“ — генерал озвав ся, — „Він їм пороху не дасть.“

Тут блиск, дим, — хвилину тихо, і гук наче сто громів.
Від дерну, піску, каменя воздух весь погас, затьмів.
І підскочили гармати, мов стрельнули їх роти,
Покотились на колесах, та запалені льонти
Не натрапили на панви. Покотив ся дим клубами
Просто в наш бік і густими огорнув нас туманими.
І ніщо не було видно, лиш гранатів блиск різкий.
100 Та ось дим помалу рідне, сиплють ся дощем піски...
Я поглянув на редуту: де був вал і палісади
І гармати й наших горстка й наших ворогів громади, —
Щезло все, як сонна змора, тільки та земная брила
Розторощена зів'яє — мирового для всіх могила.

Там і ті, що боронили, й ті, що вдерли ся в сей вир,
Вперве в житті заключили щирий, віковичний мир.
Хоч сам цар велів би встати всім салдатам „на ура“,
Ні одна душа московська не послухає царя.
Тут зариті стільких сотень імена й тіла і мова...
110 А де душі їх? Не знаю. Знаю лиш, де Ордонова.
Він патроном шанців буде, бо велика правда те:
Знищене у добрій справі так як творенє — святе.
Бог сказав слова: „Да будеть!“ Бог: „Да згинеть!“ прорече,
Коли правда і свобода від народів утече.
Коли землю самовлада опове і гордість люта,
Так як вкрита Москалями та Ордонова редута;
Бог караючи драпіжну ровту злобою затруту
118 В воздух висадить сю землю, як Ордон свою редуту.

*Перекладено в осені 1907 р., друковано в фейлетоні „Діла“
ч. 255 того-ж року.*

ЧАТИ.

З садового підслуха
Воевода без духа
В замок — лютий, тривожний вбігає ;
Відхиляє заслінки,
Глянув в ліжко до жінки,
Глянув, дрогонув, а жінки немає.

Зір блука по покою...
Весь тремтить, і рукою
Сиві вуси теребить і дума,
10 Сам не свій від гризоти;
В зад закинув вильоти,
И козака покликає Наума.

„Гей козаче, ти хаме!
Чом у саду при брамі
В ніч ні сторож не став, анї пес ні?
Бери торбу борсучу
І янчарку гайдучу
І з клинка ось гвінтований крес мій!“

Взяли зброю, погнались
20 І до саду закрались...
У навислій гильками альтані
На лавчині як мрія
Щось у тіни біліє, —
Се сиділа вся в білому пані.

І одною рукою
Крила очи в кіс звою,
Крила груди рубком сороччини,
А другою від стану
Відпихала незвану
30 Руку вклякшого обік мущини.

Він стиска їй коліна,
Промовляє: „Єдина!
Чи вже вся моя, вся моя втрата?
Навіть тії зітханя
І ручок тих стисканя
Воеводи покрила заплата?

„Я хоч так тебе палко
Стільки літ любив, галко,
І любити-му й сліз лити ріки, —
40 Він не любить, не сплакне,
Лиш шкатулою брякне, —
Ти йому віддала все на віки.

„І що вечір він буде
На лебежій тій груди
Старий лоб свій в тебе колисати,
З твоїх уст коралевих
Із тих личок рожевих
Мені видерті роскоші ссати!

„Я на конику вірнім
50 Під промінem вечірнім
Біг у стужі та слоти охоче,
Щоб витати зітханem
І прощати бажанem:
„Добра ніч! Довгі пестоші в ночі!“

Вона все ще не слуха...
Він щось шепче до вуха —
Нові жалі та нові закляття!..
Аж тремтючи, стомлена
Опустила рамена
60 І упала до нього в обнятя.

Воевода з козаком
Поклякали за кряком,
І добули в за паса набої;
Відкусили зубами
І прибили стемплями
Жменю пороху й кульок по двоє.

„Пане, — тут козак мовить, —
Якийсь біс мене ловить!
Я не стрілю до тої дівчини.
70 Як я курок відводив,
Дрож по мині проходив,
І скотились на панву слезини.“

„Тихо, кодло мерзене,
Бо заплачеш ти в мене!
Ось тут порох сухий на панівку!
Підсип запал, а живо
Нігтем вичисть кресиво,
І пали у свій лоб, або в дівку!“

„Висше! В право! За цілю!
80 Жди, аж перший я стрілю!
Молодому дам добру догоду.“
Козак змірив і вцілив,
Не чекаючи стрілив,
І потрафив в сам лоб воеводу.

*Перекладено дня 25. грудня 1907, друковано в Лі-
тературно-Науковім Вістнику, за липень 1908 р. ст. 18—20.*

ВТЕКА.

Він воює — рік минає.
Може вмер, що не вертає...
Панно, жаль літ молодих!
А ось їде князь-жених.

Князь гостюєть ся у дворі,
А панна плаче в коморі.
Її очі — блискавиці;
Помутніли як криниці.
Її личко — місяць в повні —
10 Гасне наче дві головні,
Гасне врода, вяне цвіт.

Мати в горю... Князь не ждав.
Князь на заповіді дав.
Свадьба їде шумно, тлумно...
„Не ведіть перед вівтарь,
А везіте на цвинтарь,
Постеліть мене у трумно!
Вмру я, як він не жиє;
Тебе, мати, жаль убє!“

20 Піп у сповідниці жде.
„Доню, час!“ — Вона не йде.

Ось кума йде, відьма віща.
„Геть жени попа із місця!
Бог і віра — сон-мара.
Вже-ж кума сплете весіле!
Знає много, бо стара.
Має папороть, чар-зілє...
Ти коханка маєш дари, —
Ось зроблю могучі чари“.

30 „Иого волос в вужа звяжи,
Дві обручки у раз зложи,
З лівої руки кровцю пусти!
А на вужа будем клясти,
В дві обручки будем густі,
За тобою мусить прийти.“

Панна грішить, їздець спішить;
Кляла духа — клятви слуха,
Зимний гріб відмок у мах —
Панно, панно, чи не страх?

40 Втих, дримає двір замковий.
Не спить панна. Із нарожа

Пірніч бе. Мовчить сторожа.
Панна чує брязк підкови...
Британ мов-би очумів,
Лиш завив і занімів.

Заскрипіли в низу двері.
Хтось іде в сінях холодних...
Відчиняє трої двері,
Трої всі одні по одних...
50 І сідає на постелі.

Люба, мила йде розмова...
В тім рже кінь, сова гукає.
Час ударив. „Будь здорова!
Кінь мій рже, мій кінь чекає.
Або встань, сядь на коня,
І на віки будь моя!“

Місяць світить, їздець летить
По чагарах і корчах —
Панно, панно, чи не страх?

60 Кінь як вітер полем дмуха,
Несе лісом, в лісі глухо...
Тут і там в сухій ялиці
Ворон вистрашений криче;
В лозах вовчії зіниці
Миготять як ліхтарі.

„В чваль, мій коню! Коню, в чваль!
Місяць в низ іде з-за хмар.
Поки вийде місяць з хмар,
Нам скакати на десять скал,
70 Десять рік і десять гір, —
За годину піє кур.“

„Де везеш мене?“ — „До дому.
Дім мій на горі Мендога.
В день отверта всім дорога,
Нічю їздим по крийому.“
„Маєш замок?“ — „Так, є замок,
І замкнутий, хоч без клямок.“
„Милий мій, з конем спиняй ся!
Ледво всиджу на облуді.“
80 „Мила, за сідло чіпляй ся!
Що взяла ти в свої руці?
Чи мішочок до роботи?“
„Ні, та се „Oñarzyk złoty.“¹⁾

¹⁾ Польська молитовна книжочка.

„Не спиню, біжить погоня!
Чуєш, як дуднять болоня?
Перед конем пропасть лежить...
Кидай книжку, хай кінь біжить!“
Кінь немов тягару збув ся,
Десять сяжнів в яр метнув ся.

90 Понад багна, манівцями
Мчать ся. Тьма. Огонь-блудник
Перед ним як провідник
Від могили до могили
Підліта; де пролетить,
Слід блакитний полишає,
А в той слід їздець шугає.

„Милий, що се за дорога?
Тут не знать сліду людського!“
„Добра й ся, коли тривога.
100 Криво їде, хто тікає,
А в мій двір слідів немає.
Піших гостей він не знає,
Бо везуть богатих цуги,
А несуть убогих слуги!“

„В чваль, мій коню! Коню, в чваль
Блиска вже зоря на сході...
За годину вдарить дзвін.
Поки вдарить ранній дзвін,
Перескоч ще пару скал,
110 Через гори й через мур, —
За годину другий кур.“

„Любий мій, здержи вудила!
Кінь злякав ся, в бік садить ...
Повно скель, дерев на шляху, —
Щоби де не зачепить!“
„Любко, що в тебе за шнурки,
Що там висять із кишонки?“
„Любий мій, та се пацюрки,
І шкаплірик і коронки.“

120 „Шнур проклятий! Шнур зненацьки
Мигає коневі в очі.
Глянь, тремтить, ось-ось в бік скочить.
Моя люба, кінь ті цяцьки!“

Кінь немов позбувсь тривоги,
Просто вбіг п'ять миль дороги.

„Що за цвинтар се, мій милий?“
„Мур, що замок мій переже.“
„А хрести ті, ті могили?“
„Не хрести се, тільки вежі.
130 Мур проскочим, і в пороги!
Тут на вік кінець дороги.“

„Сій, мій коню! Ось наш двір!
Ти прибув, нім піяв кур.
Стільки рік і скель і гір!
А тремтиш тут, коню мій.
Знаю, знаю, що там єсть:
Нас обох болить той хрест.“

„Чом ти станув, мій коханцю?
Зимні роси мене мочать,
140 Зимний вітер віє в ранці...
Вкрий плащем, бо вся дріжу!“

„Мила, притулись, прибудь!
Зложу скрань на твою грудь“...
„Голова моя палає,
І каміне загіває.“
„Що за гвоздик там зі стали?“
„Хрестик, що ще мама дали.“
„Хрестик острій як стріла,
І раниць мене і палить.
150 Кинь його, кинь геть сю мить!“

Хрест на землю впав і щез.
Іздець панну в пів притис,
З уст, очий огнем заблис.
Людським сміхом рикнув кінь,
Перескочив чвалом мур.
Дзвони бють, запіяв кур...
Поки блисла зірка ранна,
Щезли кінь, іздець і панна.

На цвинтарі тиша опять,
160 Камні лежать, хрести стоять;
Один гріб пустий гуля,
Свіжо зрушена земля...
Піп на гробі хрест поставив,
За дві душі службу правив.

*Перекладено дня 26 грудня 1907, друковано в Літ. Наук.
Вістнику за липень 1908, ст. 20—24.*